

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXXVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

Csomópontok és kapcsolatok

Nemzeti
Kulturális
Alap

BELVEDERE MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztőbizottság: PÁSZKA IMRE (elnök), BÁRÁNY ATTILA, BENE KRISZTIÁN, ENGLER ÁGNES,
JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC, MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS,
PUSZTAI GABRIELLA, RÁCZ LAJOS, RAJNAI ZOLTÁN, VAJDA BARNABÁS

Tanácsadó testület: ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR, CSABA LÁSZLÓ,
GARDA DEZSŐ, GEBEI SÁNDOR, JOHN GOODWIN, PAPP SÁNDOR,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZELÉNYI IVÁN, UTASI ÁGNES, VERES VALÉR

Szerkesztők: DOMINEK DALMA LILLA, HALMÁGYI MIKLÓS, MARKÓCS-MEZEI TÍMEA, MIKLÓS PÉTER,
NAGY GÁBOR DÁNIEL, PLUGOR RÉKA, RÉBAY MAGDOLNA, SZÖCS ANDOR, SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR

Munkatársak: BALATONI MONIKA, DÁVID BENJÁMIN, FLOUTIER JEREMY, GATTI BEÁTA,
GAUSZ ILDIKÓ, KÓSA MAJA, LENGYEL ÁDÁM, NÉMETH ANTAL, SÁNTA TAMÁS, TÓTH JUDIT, VARGA ATTILA

A lapszám megjelenését támogatva

Nemzeti
Kulturális
Alap

Számunk az EIKKA Alapítvány, a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szegedi Tudományegyetem Polgáriért Alapítvány, az SZTE Bölcsészettudományi Kar, az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, az SZTE ATIKI Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék, az SZTE Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet, és az SZTE Történettudományi Intézet támogatásával készült.

A Belvedere Meridionale online elérhető itt:
www.belvedere.meridionale.hu

A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és a társadalomtudományok köréből. A közlésre benyújtott cikk még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet. A Belvedere Meridionale lap a kéziratok lektorálása során kettős vak bírálatot alkalmaz (A szerző és a bíráló személyazonossága rejtve marad). A benyújtott és a lap jellegének megfelelő írásokat két lektor bírálja el. A két lektor véleményének figyelembevételével a szerkesztőség döntést hoz a megjelentetésről, melyet a szerzővel közöl.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. (Szegedi Tudományegyetem) Tel.: +36/62-546-252

E-mail: foszerkeszto@belvedere.hu

Kiadja a Belvedere Meridionale Kft.

Technikai szerkesztő: Szabó Erik, s-Paw Bt.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

Tartalom

TANULMÁNYOK

ZSEMLYE JÁNOS KONSTANTIN	
Nedeczky Sándor, II. Rákóczi Ferenc diplomatája az orosz tábori kancellárián. 1707–1709.	
Sándor Nedeczky, Francis II Rákóczi's Diplomat at the Russian field chancellery. 1707–1709.	
DOI 10.14232/belv.2025.3.1	5
TASSALY DÓRA	
A bögözi birtokosok, és helyi közösség kapcsolata	
The relationship between the owners of Bögöz and the local community	
DOI 10.14232/belv.2025.3.2	39
OLÁH SZABOLCS	
A Heves vármegyei Vitézi Szék	
vitézi állományának társadalmi összetétele 1936-ban	
The social composition of the knightly order of the Vitézi Szék of Heves County in 1936.	
DOI 10.14232/belv.2025.3.3	47
SZENDREI ÁKOS PhD – SZILÁGYI FERENC PhD	
Választókerületi átrendeződések Bihar vármegyében 1848 és 1920 között	
Electoral District Reconfigurations in Bihar County between 1848 and 1920	
DOI 10.14232/belv.2025.3.4	64
DOMINEK DALMA LILLA, HABIL. PhD	
Az oktatók, pedagógusok tehetségazonosításra vonatkozó ismereteinek erősségei és nehézségei	
Elméleti modellek és pedagógiai gyakorlatok összefüggései	
The strengths and difficulties of teachers' knowledge of talent identification.	
Theoretical models and pedagogical practices.	
DOI 10.14232/belv.2025.3.5	82
CSÁSTYU LILLA	
Kvalitatív munkaerőhiány és készséghiány az Észak-Alföld régióban	
Qualitative Labour and Skills Shortages in the Northern Great Plain Region of Hungary	
DOI 10.14232/belv.2025.3.6	98

TÉKA

CZAUN ORSOLYA	
A városkutatás különböző aspektusai	
Various aspects of urban research	
HÖRCHER FERENC – TÓTH KÁLMÁN (szerk.): A város mediális lenyomatai. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2024.	
DOI 10.14232/belv.2025.3.7	111

CÍMLAPKÉP FORRÁSA:
Újoncok szekéren cigányzenével
Forrás: Fortepan / Büki család

ZSEMLYE JÁNOS KONSTANTIN

janos.zsemlye@gmail.com
PhD-hallgató (EKKE BMK TDI)

Nedeczky Sándor, II. Rákóczi Ferenc diplomatája az orosz tábori kancellárián. 1707–1709.

Sándor Nedeczky, Francis II Rakóczi's Diplomat at the Russian
field chancellery. 1707–1709.

ABSTRACT

The military conflicts which have shaped the opening decades of the eighteenth century, such as the War of the Spanish Succession (1701–1713/1714), the Great Northern War (1700–1721), and the Russo-Turkish War, also exerted a decisive influence on the foreign policy of the Rákóczi's War of Independence (1703–1711). An important episode in this context was the establishment of Russo-Hungarian contacts in 1707, and the treaty concluded between Tsar Peter I. and Prince Francis II Rákóczi in Warsaw. Under these terms, Rákóczi's first permanent representative at the court of Peter I. was Sándor Nedeczky (1654–1719). Born into an old lesser noble family, Nedeczky pursued legal studies and had previously served within the royal administration of Hungary. By the autumn of 1706, he had already become a devotee of Rákóczi. Speaking several languages, Nedeczky was dispatched to Russia in the autumn of 1707, where he carried out his diplomatic duties faithfully until the end of the War of Independence in 1711. He met and negotiated with the highest-ranking figures of the tsarist government (including the tsar himself and the chancellor), as well as with foreign diplomats and military officers. During his stay in Russia, Nedeczky also witnessed the everyday realities of the Great Northern War. The present study publishes substantial, previously unpublished diplomatic, political, and military details drawn from the reports and letters he sent to Rákóczi, during the „pre-Poltava” period (1707–1709).

KEYWORDS

Rákóczi's War of Independence, Prince Francis II Rákóczi, Tsar Peter I., Treaty of Warsaw (1707), Envoy Sándor Nedeczky, Nedeczky's letters (1707–1709)

DOI 10.14232/belv.2025.3.1

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.3.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Zsemlye János Konstantin (2025): Nedeczky Sándor, II. Rákóczi Ferenc diplomatája az orosz tábori kancellárián. 1707–1709. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 3. pp 5-38.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) idején a magyar–orosz viszonyban két markáns szakaszt különböztethetünk meg, melyeknek vízválasztója az 1707-es év. 1707-ben került sor I. Péter cár (1682–1725) és II. Rákóczi Ferenc fejedelem („Erdélyben princeps, Magyarországon dux”,¹ 1704/1705–1711) hivatalos kapcsolatfelvételére. Ez felülírta a kuruc vezetés és a cári kormányzat diplomáciai érintkezésének addigi hiányát, vagy esetlegességét, s megalapozta köztük a mindvégig (változó intenzitással) működő, állandó kapcsolatot. Ezzel új és ígéretes külpolitikai perspektíva nyílt a szabadságharcot illetően – a cár támogatásának megszerzése.

A nagy katonai konfliktusok – spanyol örökösödési háború (1701–1713/1714), „nagy északi háború” (1700–1721), orosz–török háború (1710–1713) – együttes hatására, történelmi aszinkronitásban került a szabadságharc nemzetközi beágyazottsága (1703–1708) és Oroszország (1709 után) megnövekedett nemzetközi súlya, tekintélye. Jelzésértékű a kuruc sereg stratégiai veresége 1708. augusztus 3-án Trencsénél,² illetőleg a cári sereg stratégiai győzelme 1709. június 27-én (július 8-án)³ Poltavánál.⁴ Míg a szabadságharc külpolitikai útkeresésében Poltava után felerősödött az ún. „orosz orientáció”,⁵ Oroszországot egyidejűleg arra ösztönözte „victóriája”, hogy újragondolja Európa-politikáját.

A szabadságharc külpolitikájának „orosz orientációja” személyi feltételeket is támasztott. Az állandósuló kétoldalú kapcsolatok letéteményesei kuruc részről a fejedelem követei, Nedeczky Sándor (első követ) és Thalaba (Talaba) Máté („residens”) voltak.⁶

AZ ELSŐ KÖVET

Nedeczky Sándor (1654–1719), a fejedelem I. Péter cár mellé elsőként – 1707. szeptember végén – beküldött követ. Nedeczky az igen régi eredetű, köznemesi kisbirtokos Nedeczky-család

¹ GEBEI 2013a. 73.

² Város a Vág folyó partján, Zsolnától délnyugatra. (Trenčín, Szlovákia)

³ A kettős jelölésű dátumok a julián/gregorián naptár szerinti. (Ahol kettős jelölés nem volt indokolt, a dátum a gregorián naptár szerinti.)

⁴ Város a Vorszkla folyó partján, Kijevtől délkeletre. (Ukrajna)

⁵ Ennek historiográfiájáról bővebben: ZSEMLYE 2024. 165–209.

⁶ Thalaba kiküldetésével és „Poltava előtti” jelentéseivel következő tanulmányomban kívánok foglalkozni.

sarjaként született, a Pozsony vármegyei Ispácán.⁷ A Nedeczkyek a Trencsén vármegyei „Nedecze” birtokról (faluról)⁸ eredeztették nevüket, amely királyi adományként jutott őseik birtokába, valószínűsíthetően a 13. században.⁹ Nedeczky Gáspár (1822–1893)¹⁰ tudni vélte, hogy „rokonkapcsolat [...] volt a Rákóczyak és Nedeczkyek között, nevezetesen Rákóczy Ferencz és Nedeczky Sándor hatod ízben voltak vérszerinti rokonok”.¹¹

Nedeczky az 1670-es évek második felében a jezsuita nagyszombati egyetemen szerzett jogi ismereteket. Jogi szakemberként tartották számon, az 1670–1680-as években előbb Szelepcsényi György primás (1666–1685) udvarában, majd herceg Esterházy Pál nádor (1681–1713) szekretáriusaként gyűjtött gyakorlati politikai tapasztalatokat. Házassága (1690) és öröksége révén birtokai – főleg Komárom és Esztergom vármegyékben –, jelentősen gyarapodtak. Birtokaira nádori, majd királyi donációt nyert (1702), s a birtokokat I. Lipót magyar király (1657–1705) a Neoaquistica Commissio-tól is megtámadhatatlannak nyilvánította. Nedeczky 1698 óta a királyi adminisztrációban viselt hivatalt, mint a budai Dicasterium albizottságának (subdelegata commissio) ülnöke.¹² 1700–1704-ben Pest–Pilis–Solt vármegye egyik köztisztviselőjében álló követe is. A vármegye 1703. évi augusztusi tisztújító közgyűlésén, mint egyik alispánjelölt szerepelt, de megválasztására nem került sor.

A Rákóczi-szabadságharc kibontakozásakor és első éveiben igyekezett „neutrális” maradni. Birtokai hadjárástól mentes háborítatlanságát próbálta biztosítani – mindkét féltől beszerzett védlevelekkel. 1703–1705 folyamán hol a felesége nevére (maga távollétében), hol a sajátjára állítottak ki az oltalomlevelek. „*Nemzetes és Vzlő Nedeczky Sándor*” kurucpárti elköteleződése és csatlakozása a felkelőkhöz, 1706. őszén már bizonyos. Részére ez idő tájt Rákóczi Nyitra vármegyei – „*mostani ügytől való*” elpártolás miatt „*országk Fiscusára deveniált*” – „*curiát*”, „*pertinentiáival*” együtt, kiadatni „*resolvált*” – adminisztrálta a Krucsay István szenátusi kancellista, „*secretarius*” által szignált „*Decretum*”.¹³

Nedeczky neve a szabadságharcban 1707. tavaszától – Rákóczi I. Péter cárral kezdődő tárgyalásai kapcsán – vált ismertté. Szűk egy évig (1708. június végéig) egyedül képviselte a fejedelmet az orosz tábori kancellárián.¹⁴ Ottani diplomáciai szolgálatát (rövid megszakítással 1708. elején) a szabadságharc végéig ellátta. 1711. őszén egyéni amnesztiával tért haza, 1712-től Komárom és Esztergom vármegyék alispánja. Néhány évvel később (gyermektelenül) hunyt el – a mai Komárom–Esztergom megye északi részén, a Duna mentén – fekvő lábatlani birtokán.¹⁵

⁷ Község Pozsonytól északkeletre. (Špačince, Szlovákia)

⁸ Ma: Vágnedec/Nedecza, Zsolna mellett. (Szlovákia)

⁹ NAGY 1861. 106.; NEDECZKY 1891.

¹⁰ A Nedeczky-család „krónikájának” (NEDECZKY 1891.) szerzője. Nedeczky Mihálynak (Sándor egyik öccsének) egyenesági leszármazottja, római katolikus pap.

¹¹ NEDECZKY 1891. 156–157.; Lásd még: Ua. 79.

¹² HECKENAST 2005. 302.

¹³ Kiadva: Beszterce, 1706. október 20-án. A fejedelmi rendelkezésre vonatkozóan idézve: NEDECZKY 1891. 213. Nedeczky korábbi „császárságára” „*A magyarok ábécéje a Rákóczi-mozgalmak idejéből 1706-ból*” című, ismeretlen szerzőtől származó vers egy sora is utalt: „*Budán bosszankodik kurucra Nedeczky*”. Közli: VARGA 1977. 552.

¹⁴ A Kültügyi Utazó Kancellárián (Посольская походная канцелярия). Bővebben: ZSEMLYE 2025. 283–298.

¹⁵ NEDECZKY 1891. (különösen:) 291–293., 297–300., 311., 395.

KAPCSOLATFELVÉTEL A CÁRI KORMÁNYZATTAL

A kapcsolatfelvételt I. Péter cár kezdeményezte. Erre a lépésre – külpolitikai megfontolásaiából – a Rzeczpospolita trónválságának egy lehetséges megoldása sarkallta őt, ti. Rákóczi lengyel királlyá választása.

Külpolitikai megfontolásait I. Péter feltárta a David Ivanovics Korbe követ¹⁶ részére adott utasításában.¹⁷ „*Cár Őfelsége, különös hajlandósággal lévén a fejedelem személyéhez, hallván vitézi és jó cselekedeteiről, méltóztatott [...] udvari tanácsosát, elküldeni hozzá*”.¹⁸ Korbénak a fejedelem „*titkos minisztere által*” kellett hírül adnia (Rákóczinak), hogy „*Cár Őfelsége küldte őt igen fontos dolgokkal, avégett bocsássa őt [a fejedelem magához] titkos audienciára*”.¹⁹ A követ küldésének időpontja azzal függött össze, hogy Stanisław Szembek (1650–1721), a Rzeczpospolita primásérseke (1706–1721) és Stanisław Michał Ernest Denhoff (1673k.–1728) az 1704. május 20-án megalakult Ágost-párti, orosz orientációjú (svédellenes) sandomierzi konföderáció marsallja, május 23-ra walna radát (általános gyűlést) hívott össze Lublinba,²⁰ a trónkérdés (szabad királyválasztás) ügyében. Ez a lépés egy újabb megnyilvánulása volt annak a belső hatalmi harcnak, amelynek „eredője” az volt, hogy II. Ágostot – a Rzeczpospolita legitim uralkodóját²¹ – XII. Károly svéd király (1697–1718) az 1706. szeptember 24-i altranstádti békeszerződésben hivatalosan lemondatta. A lengyel trónra a poznaíi vajdát, Stanisław Leszczyńskit (I. Szaniszló) ültette, akinek királyságát²² a sandomierzi konföderáltak illegitimnek tekintették.²³ A primásérsek 1707. július 11-én a lublini walna radán hivatalosan interregnumot hirdetett.

Korbe utasításának 3. pontja világosan tükrözte – a XIV. Lajos francia király (1643–1715) által támogatott – Rákóczi fontosságát a cári külpolitikában: „*ha a Svédet a Francián keresztül rá tudja venni arra, hogy ő [XII. Károly] Cár Őfelségével és vele [Rákóczival] megbéküljön megfelelő conditiók mellett [melyekben Cár Őfelsége mérsékelten közbenjárni méltóztatik], akkor Cár Őfelsége segítheti őt [Rákóczit]* és a Francia királyt a maga jelentős számú csapatainak átengedésével, valamint közbenjárása császárnak történő bejelentésével, hogy ő [Rákóczi] *előnyös békét nyerjen Magyarországon, minek okáért Cár Őfelsége megígéri, hogy vele és a francia királlyal szövetségre is lép*”.²⁴ Korbe – amint azt tárgyalópartnere, Ráday Pál, a fejedelem erdélyi kancelláriájának directora (1707–1711) följegyezte –, magánemberként is ösztönözte Rákóczit: „*nem mint követ, hanem mint igaz magyar (a' ki máskint is erdélyi fi) javallya, hogy a felséges Fejedelem próbállya megh a' czárt, [...] reménli, nem fogja megh fogyatkoztatni a' magyar nemzetet, a' kinek csak onnan is elég haszna következik.*”²⁵

¹⁶ Az erdélyi román születésű David Corbea (1672–1708) 1707 tavaszán állt I. Péter diplomáciai szolgálatába. Hava-selwei és moldvai ügyekben udvari tanácsossá kinevezve (надворный советник).

¹⁷ ПИБ V. No. 1670. 590–595. Kiállítva: Zsolkva, 1707. április 21-én (május 2-án).

¹⁸ ПИБ V. No. 1670. 591.

¹⁹ Uo.; Lásd még: „*Notatae reflexiones in discursu legati csari Moscovitarum*”. RPI II. 213–214.

²⁰ Város Varsótól délkeletre.

²¹ 1697–1704 (először).

²² 1704–1709 (először).

²³ I. Szaniszlót támogatta viszont az 1704. február 16-án megalakult (svédpárti) varsói konföderáció, amely szemben állt a (létszámában többségi) sandomierzi konföderációval.

²⁴ ПИБ V. No. 1670. 592–593. Az instrukció magyar nyelvű összefoglalását (Korbe követtségéhez további kiegészítésekkel) lásd: TOMASIVSZKI 1912. 767–770.; Lásd még: RPI II. 209.

²⁵ RPI II. 214.

Emlékirataiban a fejedelem összefoglalta a cári kezdeményezésről kialakított álláspontját. I. Péter ajánlatai „Röviden ezt tartalmazták: Ágost király nem teljesítette szövetségi kötelezettségét, és lemondott a lengyel koronáról; a cár a nemesi köztársaság beleegyezésével elhatározta, hogy engem emel erre a trónra. Igyekeztem elhárítani ezt az ajánlatot, és kétértelmű válaszokat adtam. De a követ kijelentette, hogy ha én a koronát visszautasítom, a választás könnyen Savoyai Jenő hercegre²⁶ eshetik, s így az a parancsa, mondja meg nekem, hogy visszautasításom mindenképpen a magyar érdekek kárára lehet. Míg ha elfogadom, ez meghozza számomra ura szövetségét, aki semmit sem kíván inkább, mint hogy szövetségre lépjen a francia királlyal és békét kössön a svéd királlyal, és ha én ebben a szándékában segíteni tudnám, annnyival inkább érdekeimhez kapcsolhatnám a cárt. Nagy okom volt arra, hogy ez után az ajánlat után megváltoztassam első szavaimat. Így hát a követet azzal a válasszal küldtem el, hogy illendőképpen köszönöm Ő Cári Felségének a figyelmet, amelyben személyemet részesítette, de Lengyelország szabad királyság, és tudván, hogy a cár semmiképpen sem akar kárt okozni e nemzet szabadságának és királya megválasztásának, ártana az ő szándékának is, ha a lengyelek megtudnák, hogy a cár azt nekem felajánlotta és én elfogadtam. Ha urának valóban az a szándéka, amit nekem előadott, megbízom őt, kérje meg a nevemben a cárt, hogy tartsa megbízását és az én döntésemet titokban, mintha meg sem történt volna, addig, ameddig a primás és a nagytanács nem teszik nekem ezt az ajánlatot.”²⁷ Rákóczi Szerencsen találkozott és tárgyalt Korbéval. A szerencsi vár „lokálisan” éppen megfelelt, midőn Rákóczi a marosvásárhelyi fejedelmi beiktató országgyűlésről az Ónodra összehívott conventus generalisra tartott. A megbeszéléseket követően, Rákóczi Nedeczky Sándort és Petronius Kamińskit – az általa három hónappal korábban a munkácsi (görögkatolikus) püspökség élére kinevezett²⁸ prépostot – jelölte ki követeknek I. Péterhez. 23-án végül csak Nedeczkynek egymagának rendelte el a követi kiutazást.²⁹ Emiatt az instrukciót újonnan ki kellett állítani, immár csak Nedeczky részére. Rákóczi Nedeczkynek szóló követi utasítása az orosz cárhoz, másnapra el is készült, nyolc pontba foglaltan, fejedelmi pecséttel hitelesítve.³⁰ Hamarosan indul, s majd a cár elé lépve, „kézcsókra fog járulni; (mint-hogy ezt nálunk a cár követje sem mulasztotta el)” (1. pont).³¹

Nedeczky ezen első követi utasításának 6–8. pontjaiból világosan kitűnik, Rákóczi miben látta a cártól remélt előnyöket. A „két ország³² megalapított szabadságát [...] – fogalmazott a fejedelem –, Felségednek köszönhetné. [...] hozzá csatolva a Mi erdélyországi szövetségünket, a legelőkelőbb dicsőségbe helyeznék Felségedet és azt eszközölnék, hogy ezen országok viszszaadott szabadságok tudatában, az egész kereszténység felszabadítására fordíthatnák nemes törekvésüket, mi által a török járom széttörve és megalázva, [...] egész keleti birodalom-trónjára a vezérlő út elkészítenék.” (6. pont); „czár ő Felségének hozzánk küldött követje reményt adott arra, hogy a ráczok meg fognak fékeztetni; [...] ezen jótéteményt minél előbb megadja,

²⁶ Savoyai Eugen; Eugen von Savoyen, Eugène-François de Savoie-Carignano (1663–1736). Császári hadvezér, 1693-tól tábornagy (Feldmarschall). Az Udvari Haditanács (Hofkriegsrat) elnöke (1703–1736).

²⁷ RÁKÓCZI 1979. 366–367.

²⁸ Ezt sem XI. Kelemen pápa (1700–1721), sem I. József király (1705–1711) nem ismerte el.

²⁹ RPI II. 209., 216., 216. 1. jegyz.

³⁰ „Instructio pro fidelis nostro generoso Alexandro Nedeczky ad serenissimum ac potentissimum principem suam czaream Moscoviae majestatem exmisso a legato nostro [data] sequentibus.” Szerencs, 1707. május 24-én. RPI II. 216–220.

³¹ Magyarul idézve: NEDECZKY 1891. 237.

³² A Rzeczpospolita és Magyarország.

arra birván őket, hogy vagy tegyék le a fegyvert, vagy pedig a mi részünkre álljanak, mi miatt mindenesetre minden ország lakosa örök hálára lesz lekötelve.” (7. pont); *„kéz alatt küldjön puskaport a legigazságosabb ügy folytatására és ekkép a béke megkötésének megkönnyebbítésére*” (8. pont).³³ Részben ugyanezekre utalt Nedeczky két nappal későbbi, titkos instrukciója is (1., 5. pontok).³⁴

Nedeczky első diplomáciai útja a szabadságharc szolgálatában, tehát Lublinba vezetett. Benda Kálmán szavait idézve, avégett, hogy ekkori „megbízatása lényegét elleplezzék, meg hogy valami rangja is legyen, [...] Rákóczi kinevezte Nedeczkyt Danckában³⁵ tartózkodó felesége udvari kapitányává (aulae prefectus)”.³⁶ Lublinba várták a meghirdetett walna radára I. Pétert személyesen.³⁷ Nedeczky június 17-én (a walna rada tanácskozásának ötödik napján) ért Lublinba. A cár már e napon fogadta, s másnap szintén megbeszéléseket folytatott vele.³⁸ Rákóczi neve a május–júniusi napokban I. Péter (egyik) trónjelöltjeként forgott.

Lublini megbízatása kapcsán, a fejedelem „*Karvaszky Uramnak*”³⁹ írt levelében először is megróttá követét, nem tudván mire vélni, „*hogy ekkoráigh is semmi tudósítását nem vehettük kegyelmednek*”.⁴⁰ Tudatta vele, hogy Sieniawski⁴¹ által értesült, „*melly jó szíves indulattal fogadta légyen a 'cár kegyelmedet'*”. Így hát, „*ezentúl szaporábban és annyiival inkább el fogjuk várni a 'kegyelmed tudósítását'*”. Rákóczi informálta Nedeczkyt hogy „*a 'confoederalt statusoknak mostani gyűlésében'*” – az ónodi conventus generalison – június 13-án kimondták a Habsburg-házat trónfosztó határozatot: „*a 'statusok, [...] az austriai ház ollyatén titkos mesterségeit észre vévén, annyira el iszonyodtanak tőle, hogy az interregnumot is pronunciatlák ellene'*”. A fejedelem a trónfosztás és a trónüresedés kapcsán kategorikusan utasította követét: „*Kire való nézve szükséges, hogy kegyelmed azon abrenunciót promulgallya és az inclusát párolban iratván ad loca debita ki ossza, sőt annakfelette ezen interveniált dologból az maga isntructionját is úgy kormányozza, hogy az által intentionknak magyar országhi uj király választása iránt való facilitatioját persvadealhassa.*”⁴² Az „inclusa” a levélhez csatolt – a detronizáció okairól és a trónüresedésről a keresztény világhoz kibocsátott – kiáltvány volt.⁴³

I. Péter és II. Rákóczi Ferenc kapcsolatfelvétele tehát 1707. május–júniusában megtörtént. A kölcsönös „*alapkoncepciók*” hivatalosan is a másik fél tudomására hozattak. Az elképzeléseknek

³³ Magyarul idézve: NEDECZKY 1891. 241–242.; Lásd továbbá: RPI II. 215–216., 219–220.

³⁴ „*Instructio particularis pro fideli generoso Alexandro Nedeczky, nostro ad serenissimam czaream Moscoviae majestatem exmisso ablegato, secrete data sequentibus.*” Kiállítva: Ónod, 1707. május 26-án. RPI II. 220–224.

³⁵ Lengyel kikötőváros (ma: Gdańsk) a Balti-tenger déli partján.

³⁶ RPI II. 49. 2. jegyz.

³⁷ A cárral a sandomierzi konföderáltak március 30. óta szövetségben álltak. I. Péter már május 8-án (19-én) megérkezett Lublinba. Katonai ügyek rövid időre elszóltították, június 3-án (14-én) tért vissza, s július 6-ig (17-ig) ott maradt. Журнал 158–160.

³⁸ RPI II. 210.; GEBEL 2007. 1286.

³⁹ Nedeczky „diplomáciai levelezésben használt álneve”. (Benda Kálmán) RPI II. 225. 1. jegyz.

⁴⁰ II. Rákóczi Ferenc Nedeczky Sándornak. Ónod, 1707. június 26-án. RPI II. 225.

⁴¹ Adam Mikołaj Sieniawski (1666–1726). A levél írása idején korona főhetman (1706–1726), a sandomierzi konföderáltak egyik vezetője. 1702. márciusa és 1703. májusa között brezáni várában nyújtott menedéket a Rzeczpospolita menekült Rákóczinak és Bercsényinek. Brezán = ma: város Lvovtól délkeletre. (Brzeżany/Berezani, Ukrajna)

⁴² II. Rákóczi Ferenc levele Nedeczky Sándornak. Ónod, 1707. június 26-án. RPI II. 225.

⁴³ „*Universis orbis Christiani principibus, regibus et respublicis, nec non aliis quibusvis statibus et ordinibus praesentium notitiam habituris.*” Ónod, 1707. május 16-án. RPI II. 206–208.

nagy tehertétele volt, hogy a szerződött partnerek legfőbb ellenfelei nem ugyanazok voltak. A külpolitikai érdekek ilyenén nem teljes egybeesése, a továbbiakban időről-időre nehéz feladattá tette a felek külpolitikai „érdekközösségének” fenntartását. Ez a fejedelemnek sokkal inkább érdekében állt, s főként a poltavai csata után.

AZ ELSŐ KÖVET KIKÜLDÉSÉNEK JOGI ALAPJA

„Hogy Rákoczy Ferencz Nedeczky Sándort jelelte ki mint egyik telyhatalmu követjét az Orosz-udvarhoz [...], nem lehet csodálni, mert nemcsak sokat utazott tapasztalt diplomata, hanem a hazai országos ügyekben is mint jeles jogtudós, jártas volt” – fogalmazta meg legfontosabb érveit Nedeczky Gáspár.⁴⁴

Arra nézvést, hogy Nedeczky Sándor mely nyelvekben bírt jártassággal, a szerző felemlített egy esetet. Amikor Oroszországba Magyarországról (Rákóczi párizsi követének, Vetési Kökényesdi Lászlónak a vezetésével) ellene „fondorkodók” érkeztek, Nedeczky így fakadt ki ellenük: „*valamennyi szitkot tudhattam, deákul, magyarul, tótul, franciául, németül, sőt törökül rá hántam [...] Vetéss Uramban, mert délig nem sokat mond igazat, délután pedig gyakran hazud.*”⁴⁵ Nem járhatunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy „tótul” értette meg magát az orosz tábori kancellárián is; alighanem keveredve abban a felső- és alsó-magyarországi szláv, lengyel, orosz beszéd elemei. Az bizonyos, hogy orosz partnerei megértették a kiválóan kommunikáló Nedeczkyt.⁴⁶

Mi volt a jogi alapja annak, hogy Rákóczitól hivatalos küldött lehessen jelen a cári kormányzat mellett? Ennek jogi alapját az 1707. szeptember 4-i (15-i), latin és magyar nyelveken kiállított orosz–magyar varsói szerződés (Варшавский договор) teremtette meg. Rákóczi október 10-én, I. Péter december 10-i (21-i) dátummal ratifikálta a szerződést.⁴⁷ Itt csupán arra emlékeztetnénk, hogy ez a szerződés az egyetlen, amelyet európai szuverén a fejedelemmel kötött. A szerződés szövegében az áll, hogy a Rákóczi nevében aláíró magyar küldöttek (присланные), „*a Római állam és Erdély fenséges fejedelme és a szövetkezett Magyar Királyság vezérétől, Rákóczi Ferenc uralkodótól*”⁴⁸ érkeztek. I. Péter Rákóczival, mint erdélyi fejedelemmel (Princeps Transylvaniae) és a magyarországi szövetkezett rendek vezérével (Dux Confoederatorum Hungarorum) szerződött.

A varsói szerződés 14. pontja leszögezte: „*Mindkét országban rezidensek fognak tartatni.*”⁴⁸ Ennek az elvi szinten és név nélkül rögzített pontnak praktikus megvalósítása a belátható jövőre vonatkozott. Rákóczi elsőként beküldött követe, Nedeczky Sándor, nem e pont értelmében utazott ki (jószerivel azonnal). Missziója másból következett. Tagja volt a szerződést a fejedelem nevében aláíró, Bercsenyi vezette öttagú magyar küldöttségnek, ennek kapcsán pedig a 16. pont konkrétan néven nevezte őt: „*A teljes felhatalmazást adó megbízólevélben foglaltak alapján, az említett követek*”⁴⁹ közül, a *Lengyel Rzeczpospolitával az electióról szóló szerződés*

⁴⁴ NEDECZKY 1891. 218.

⁴⁵ Idézve: NEDECZKY 1891. 225.

⁴⁶ Lásd ennek egy példáját alább, az 1708. július 20-án kelt levelében.

⁴⁷ Erre vonatkozóan lásd: RPI II. 273–274.; ПИБ VI. 80.; Fiedler, 1855. 312.

⁴⁸ ПИБ VI. 77.

⁴⁹ Rákóczi követeire – Bercsenyi Miklós, Klobusiczky Ferenc, Berthóty Ferenc, Nedeczky Sándor, Ráday Pál – utal. Ua. 73–74.

megkötése érdekében, Nedeczky Sándor úr *maradjon*.⁵⁰ Nedeczky e 16. pont alapján – mint a fejedelem meghatalmazott képviselője – maradt és tartózkodott I. Péter „udvaránál”, eredetileg az e pontban megfogalmazott céllal. Arra való tekintettel is őrá esett a választás, hogy a fejedelem küldöttjeként már júniusban kint járt a Rzeczpospolitában (Lublinban) tartózkodó cárnál. Nedeczky megbízatása elvileg a cári kormányzat által (a 14. pont értelmében) várt Rákóczi-rezidens Oroszországba érkezéséig (1708. június vége) tartott. Nedeczkyt a fejedelem ugyanakkor nem hívta vissza, így ő – Thalaba rezidensi működésével párhuzamosan –, továbbra is ellátta megbízatását.

A NEDECZKY–THALABA IRATANYAG

Nedeczky és Thalaba jelentései az 1707/1708–1711 közötti magyar–oroszl viszony egyik alapvető forráscsoportját képezik. Leveleiket – a tábori kancellária holléte szerint –, Oroszországból, a Rzeczpospolitából írták a fejedelemnek. A terjedelmes iratanyag kronológiai rendbe szedve jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában, 19. század végi kéziratos másolatban kutatható (*Litterae Nedeczianae, 1707–1711*).⁵¹

A címben jelzett időszakban kelt levelek elég szabálytalan időközökkel tudósítanak; hol kisebb, hol nagyobb, hol „gyanúsán” nagy kihagyásokkal. Elkallódott jelentésekre következtethetnénk, ezek száma, tartalma ismeretlen. Azt sem tudni biztosan, általában (voltage „általában”?) milyen időközönként érkeztek a két követ levelei (olykor a megbeszélte álnveket feltüntetve) a fejedelemhez? Nedeczky egy-egy, ebben a peridusban tett bizonytalan megjegyzése szerint: „*Ezután minden héten írok Felségednek*”;⁵² „*Nékem könnyebb volna, ha gyakran küldhetném irásomat Felségednek, bár még két ilyen postánk, úgy hogy négy lenne, csak gyűhetne mehetne mindenik, hamarább érhetne mindeneket*.”;⁵³ „*minden holnapban [hónapban] ha négyszer nem, legalább háromszor vagy kétszer írok Felségednek*”.⁵⁴ Ha mindez valóban több volt, mint szándék, akkor mára a leveleinek sajnos csupán töredéke áll rendelkezésre. Hasonlóképpen Thalaba esetében, akinél szintén előfordul egy-egy utalás olyan leveleire, amelyek nincsenek iktatva ebből a periódusból (s ezek csupán?), például: „*Die 23 Decembris [...] expedíaltam innét Szmolenszkárul*”⁵⁵ a postát;⁵⁶ „*die 27/18 Juny [...] datalt levelemben*”.⁵⁷

A hazai historiográfiában Benda Kálmán, Gebei Sándor, Köpeczi Béla, Márki Sándor, Perényi József történészek hasznosítottak egyes Nedeczky- és Thalaba-leveleket.⁵⁸ A kéziratban

⁵⁰ Ua. 77.

⁵¹ Az iratanyagban elhelyezést nyert néhány olyan, az „orosz vonallal” összefüggő további irat is, amelyeknek nem Nedeczky, vagy Thalaba a szerzője, vagy nem a fejedelem a címzettjük.

⁵² Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Lublin, 1707. október 11-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/I. *Litterae Nedeczianae. 1707.* (Számotatlan levelek)

⁵³ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Minszk, 1707. december 23-án. Ua.

⁵⁴ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Szmolenszk, 1708. március 28-án. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. *Litterae Nedeczianae. 1708.* (Számotatlan levelek)

⁵⁵ Szmolenszk. Város a Dnyeper folyó partján, Moszkvától délnyugatra.

⁵⁶ Thalaba Máté II. Rákóczi Ferencnek. Szmolenszk, 1709. január 2. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/III. *Litterae Nedeczianae. 1709.* (Számotatlan levelek).

⁵⁷ Thalaba Máté II. Rákóczi Ferencnek. Moszkva, 1709. július 26-án. Ua.

⁵⁸ RPI II. (Benda-jegyzetek); GEBEI 2013b.; MÁRKI 1910.; MÁRKI 1913.; KÖPECZI 2005.; PERÉNYI 1956.

olvasható forrásanyag teljes szövegének publikálása várat magára. Ezt nagyban akadályozza az a körülmény is jelenleg, hogy egyes, clavisokkal írt szövegrészek felfejtetlenek. A sem részben, sem egészében nem sifírozott (vagy sifírozott, de részben felfejtett) levelek jellemzően magyar nyelvűek (gyakori latin, latinizált szófordulatokkal). Fontos ismervük a datálásuk. Míg a korabeli Oroszország adminisztrációja továbbra is inkább a julián naptárat alkalmazta, a két követ levelei szinte kivétel nélkül a gregorián naptár szerint keltezettek. Egy másik szembetűnő jegy, hogy a levelekben a hivatalos orosz „közvegekkel” való érintkezés említésekor rendre a „ministerium” kifejezés szerepel. Magának a kifejezésnek a használata az általános európai gyakorlatot követi. A Rákóczi-küldöttek Oroszország vonatkozásában rendszerint a Külügyi Utazó Kancelláriát értik, vagy a cár környezetében éppen tartózkodó főemberek körét, esetleg csupán közülük valakit („minister”).

A Külügyi Hivatal (Посольский приказ) és a Külügyi Utazó Kancellária kettőse biztosította az intézményi kereteit annak a gyakorlatnak, amely a külügyek intézését jellemezte Oroszországban a Rákóczi-szabadságharc idején. A „nagy északi háború” kezdetével – amely a cár állandó, a hadieseményekkel összefüggő helyváltoztatásával járt –, a tábori kancellária szerepe megnőtt. Ennek a hivatalnak az előzményeként, „prototípusaként”, azt a stábot említhetjük, amelyet I. Péter az állandó (moszkvai) székhelyű Külügyi Hivatal mobil fiókjaként hozott létre, hogy elkísérjék őt azovi hadjárataiba (1697, 1698). Kis létszámú (9–15 fős) hivatalnoki garnitúráját az „anyaintézményéből” emelték át hosszabb-rövidebb időre. Napi ügyvitelében önállóan működött. A cár egyfajta személyes külpolitikai kabinetjeként funkcionált. Fő feladata a halasztást nem tűrő cári külügyi döntések, utasítások írásba foglalása, naprakész adminisztrálása volt. Idővel a mobil kancellária már nem minden egyes útjára kísérte el I. Pétert. Úgy mondhatnánk, hogy jellemzően mindig a kiterjedt hadszíntér adott „forró pontjának” (s a cárnak) közelében, adott állomáshelyen működött. Szükségét látva, ide látogatott I. Péter, hogy intézkedéseket fogantatosítson, ukázokat adjon. A hivatal – cár által kinevezett – mindenkor vezetője I. Péter kormányzata egyik kulcsfigurájának számított. Nedeczky ide, a tábori kancelláriához küldetett „be”, de Thalaba rezidens sem tartózkodott állandóan csak Moszkvában.

Mindkét követ egyfajta alapélményének tekinthetjük azt, amit Nedeczky úgy fogalmazott meg a maga nevében, hogy *„idegen országban és nemzet vagyok, kétséges securitással”*.⁵⁹ A két követ levelei szerteágazóak. Alapvetően diplomáciai jellegű tárgyalásaikról, „eszme-cseréikről”, külpolitikai vonatkozású értesüléseikről informálnak, megvilágítva a szabadságharc külügyi helyzetének európai és „bilaterális” összefüggéseit. Emellett, szólnak a követi „characterükhöz” kapcsolódó reprezentációról, a mindennapi „subsistentia” ezerféle gondjáról-bajáról, az utazás fáradalmairól, a korrespondeálás és a posta-járás lehetőségeiről, passus-kiadásról, fegyverbeszerzésről, magántermészetű vonatkozásokról stb.

Az iratanyag egészének „első részét” az 1707. szeptember–1709. július közötti, vagyis a „Poltava előtti” levelek képezik. Abban az értelemben, hogy abból az Oroszországból informálnak, melynek katonai helyzete a „nagy északi háborúban” még bizonytalan, nemzetközi renoméja még ingatag. Kormányzata, ebben a szituációban maga is a külpolitika útvesztőit járja. Ebből a periódusból nagy jelentőségűek Nedeczkynek és Thalabának például azok az

⁵⁹ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Szmolenszk, 1708. március 28-án. MTA Kézirattára. Ms. 4958/II. Lite-rae Nedeczkyanae. 1708. (Számotatlan levelek)

információi, amelyek konkrétan a varsói szerződés oroszországi ratifikálásáról, a kölcsönös rezidensküldésekről, az aktuális oroszországi és Rzeczpospolita-beli „politikai klímáról”, a svéd hadak mozgásáról és a cár hadszíntéri elképzeléseiről, a magyarországi angol–holland mediáció és a „ráckérdés” oroszországi fogadtatásáról stb. tájékoztatnak.

A teljes Nedeczky–Thalaba iratanyag áttekintése elengedhetetlen a kuruc felső vezetésben megerősödő „orosz orientáció” tisztázásához. A két követ kinti működése nemcsak pusztán előtörténete, előzménye, de megalapozója is Bercsényi 1710–1711. évi tárgyalásainak, melyeket a fejedelem megbízásából a cári kormányzat főembereivel folytatott.

Jelen tanulmány Nedeczky Sándor „Poltava előtti” jelentéseiből a külpolitikai jellegű információkat kívánja fókuszba állítani. Időrendben idézi a nem „chifferekkel” íródott, vagy adott vonatkozásban desifrizott levelek, jelentések releváns részeit. A fókuszba állítás minden egyes hasznosított levélnél igényelt bizonyos logikai sorrendet. Ezért az ott idézett szövegrészek nem feltétlenül az adott levélben meglévő eredeti sorrendjüknek megfelelően kerülnek közlésre.

NEDECZKY–LEVELEK

1707

Szeptember 20.⁶⁰ – „Varsova”⁶¹

A Rzeczpospolitából, miután Bercsényi „méltóságos fő generalis Locumtenens Uram ő Nagysága” és „több követ urak collegáim ide érkeznek, azúta semmiről nem tudósíthattam Felségedet”. Ennek „oka az, hogy mind felettébb való foglalatosságom imperiáltak, mind peniglen hogy ő Nagyságok, ő kegyelmék gyakran s hüven írtak Fölségednek”. Nem szolgálhatván egyelőre bővebb információkkal, mint amilyeneket követtársai leveleiből a fejedelem már eddig vehetett, azért „az ő Nagyságok, ő kegyelmék relatiójára relegálok magamat.”⁶²

Október 11. – „Lublin”

A Rzeczpospolitában, noha „vége van az itt való conferentiának; tegnapi postátul vártunk, mit kellessék cselekednünk”. Másnap indulni kell „Lengyel táborra, a ki innenső felén vagy közép utomban”, s „talán ott találom Szinyavszkit”. Onnan „igyeniesen Varsavára megyek”. Az orosz „ministerium Varsaván még temporisál, reánk várakozik”, de „bagasiáját az is Brescsire”⁶³ küldette”. Így hát „én is velek oda megyek”,⁶⁴ „a Czárt oda várjuk”.

A svéd háború kapcsán „Postán sok helyről jött olyan hír, hogy sveciai tábor Krakóba”⁶⁵ grassáló pestis miatt a mely részének arra köllet volna jünni Magyarországra kerül” és „onnan mintegy hátul vagy oldalt az itten valókat meg akarja csapni”. Úgy véli, „ez méltó Consideratióra”. A svéd veszély miatt „a Posta másfelül már nem lehet, hanem Skolya”⁶⁶ felé”. A

⁶⁰ Kézirattári iktatás szerint, Nedeczky első levele a varsói szerződés aláírása után.

⁶¹ Varsó. A Rzeczpospolita egykori, s a mai Lengyelország fővárosa.

⁶² Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Varsó, 1707. szeptember 20-án. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/I. Literae Nedeczianae. 1707. (Számozatlan levelek)

⁶³ Breszt. Város a Nyugati-Bug folyó mentén, Lublintól északkeletre. (Fehéroroszország)

⁶⁴ A tábori kancelláriával előre.

⁶⁵ Krakkó. Lengyel koronázóváros, Lublintól délnyugatra.

⁶⁶ Szkolje. Város Lublintól délkeletre. (Ukrajna)

sandomierzi konföderáció kész netán a Rzeczpospolita területén összecsapni a svéd főerőkkel. Csak „a czárt várják, szerencse ha meg nem indulnak benne”. „Ennek egy nemzete sem fél, de innen akarja a harcot”. Nehezen hinni, hogy ebből „ez idén valami kiteljék, hanem jövő esztendőben”.⁶⁷

Október 15. – „Brescse”

Oroszország felé „Holnap egy hete megindulván Varsaváru minden nap utazván, a Czár udvarával s több követekkel tegnap érkeztem ide”. Az út „valóban nagy pusztaságon által” vezetett.

A svéd háborúban a cárt „várják ide is igen igen készül Svéd ellen. Itt olyan a bizodalom, hogy a nyereség Isten által ide való lesz”, s „succeedálni fog szerencsésen cárnak a dolga”.

Az európai diplomáciai hullámvérés nagy, „harmadnapja érkezett egy Postája is expertus embere a cárnak Drezdából”.⁶⁸ Éppen „azt referálja bizonyosan, hogy a minémű Tractatust tett a Svecziai király Császárral és az előtt az Anglussal”. Melyre nézvést, „mihelyes ki-gyütt a Tájáru a Svecziai had azonnal czimborához fogott az Augustus⁶⁹ az császárral”. Az „expertus” hírellel, hogy II. Ágost és I. József „már is bizonyosan Confoederatiót tettek, absolute Stanislaus Svecus⁷⁰ ellen offensive lesznek s retractálják minden Tractatusit”. A „Franciaia” és a „császár között való Békesség [...] Anglius Hollandus által sub manu van”.

A cári kormányzathoz „Ausztriából sűrűn gyűn a levél [...] potentissime disvadeálván mindenekben impediáltassék magyar Lengyelországoknak colligatiója”, mert „már megismervén az a két ország maga kárával való belső békességét erejit nagy potentiára terjedne”. Azonban, „nem csak a respublica, de már a Czár emberei is most által látván az dolgokat”, készebbek „continuálni velünk colligatiót hogy nem [...] csak ebben maradni”.⁷¹ Egyszersmind „alig várják Felséged ratificatióját”⁷² Mivel „most nehezebben correspondeálhatni” a svéd veszély miatt, „expressus által küldje levelét Felséged”.⁷³

Október 25. – „Brescsi”, „Brescsa”

A svéd háborúban – itt, e „puszta városban” –, „már szombaton egy hete” várják a híreket „az dolgoknak kimenetelirül”. Azok „most fordulnak”. Tanácsolván, „Felséged az itt való dolgoktul talán nem küllenék oly hertelen kétségbe esni, mert másképp vannak az dolgok”.⁷⁴

⁶⁷ Nedeckzy Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Lublin, 1707. október 11-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/I. Literae Nedeckzianae. 1707. (Számotatlan levelek).

⁶⁸ Szász tartományi város az Elba folyó partján (Németország).

⁶⁹ II. Ágost (a Rzeczpospolita uralkodója: 1697–1704, 1709–1733; szász választófejedelem: 1694–1733).

⁷⁰ I. Szaniszló.

⁷¹ Talán külön szerződésben is elköteleznék magukat valamilyen formában Rákóczi támogatására.

⁷² Rákóczi október 10-én ratifikálta a varsói szerződést. Erről 12-én Bercsényi levélben tájékoztatta Golovkint. MÁRKI 1913. 80.; Lásd továbbá: RT I. 52.

⁷³ Nedeckzy Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Breszt, 1707. október 15-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/I. Literae Nedeckzianae. 1707. (Számotatlan levelek). A ratifikáció oroszországi útjának kérdéskörét jelen tanulmány nem érinti. Márki Sándor szerint „az orosz szövetség okirata” november 16-án (27-én) érkezett meg Moszkvába. MÁRKI 1913. 87–89.

⁷⁴ XII. Károly – visszautasítva I. Péter 1707. januári–februári békeajánlatait –, Moszkva elfoglalását, majd a feldarabolásra szánt orosz állam svéd protektorátus alá helyezését tervezte. A svéd invázió kivédésére, a cár 1706. december végén tartott zsolkvai haditanácsa átfogó stratégiát fogadott el. Ennek kulcseleme volt, hogy az ellenségre mélyen Oroszország belsejében kíséreljenek meg döntő csapást mérni.

A fejedelmi ratifikációval kapcsolatban „*Confirmatoriát magának Golovkinak*⁷⁵ ugyan meg köllett mutatnom in originali”, de „*kezemből ki nem adtam*”. Kérte, hogy „*in paribus adjam oda, oda is adtam, ma küldik el postán, mit fog ezután parancsolni, elvállik*”.⁷⁶

November 25. – „*Minszka*”⁷⁷

A svéd veszély okán, Golovkin „*meg is hatta írnom Felségednek a czár negyed magával miúta elvált tőlünk, még Varsaván mind járja erüségeket és fortificálja [...] hadát*”. Amely „*épen másfél száz ezer reguláris*” katona, „*könnyű hadán kívül*”. Mindazonáltal, „*nem várom jó végét dolgainak*”.

A cári ratifikálással kapcsolatban „*Bizonyossan írhatom*”, hogy 23-án megérkezett „*Golovki uram*” Mensikovtól⁷⁸ (aki „*nem igen messze Toronyánál*⁷⁹ *feles lovas hadal vagyom*”). Golovkinnal Mensikov közölte, hogy „*Karácsony előtt bizonyossan itten lessen [leszen] a Czár*”,⁸⁰ vagyis „*ne féljek, hogy [a cár] tovább járasszon engem [Moszkába], hanem itten confirmálja az kívánt dolgot*”; „*Felséged confirmateriája még nálam vagyom, nem is adom ki, különben kezemből, hanem ha a másikat látom nálok suo modo expediálva*”.⁸¹

December 11. – „*Minszka*”

XII. Károlyról a cár környezetében beszélnek, hogy „*tractatust tett [...] császárral*”. Azonban „*ittén ugyan még most sem hiszik hogy succedaljon*”. Hiszik inkább, hogy „*újabb háború lessen [leszen] császár és sveciai király között*”. Azt is „*mondják, hogy most a sveciai király Brandenburgussal*⁸² *alianzaban lépik*”. Úgyszólván „*universalis háborút kellenék várni*”. Kínpadra vonatott „*Paskul nevő derék ember*”,⁸³ aki „*Augustusnak belső Tanácsa [tanácsosa] vala*”, s kit „*e napokban a svecziai király kegyetlenül in publico*” exequáltatott „*Kalinsál*”.⁸⁴ A barbár cselekedet miatt, most „*az ő*⁸⁵ *ministeri tartanak ne valahogy benne elfogatván a czár népe közülek is ne experiálon hasonlót*”.

⁷⁵ Gavriil, v. Gavriilo (Gavrila) Ivanovics Golovkin (1660–1734). Oroszország kancellárja (1706–1734).

⁷⁶ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Breszt, 1707. október 25-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/I. Literae Nedeczkyanae. 1707. (Számozatlan levelek). A „*Confirmatoriá*”-t („*Ratificatio tractatus*”) – a fejedelem pecsétjével és aláírásával hitelesített, a varsói szerződés megtartását megerősítő tanúsítványt – kurír vitte Nedeczky után. Szövegét közli: RPI II. 273–274.

⁷⁷ Minszk. Város a Szviszlacs, Nyemiha folyók mentén, Bresztől északkeletre. (Ma: Fehéroroszország fővárosa)

⁷⁸ Alekszandr Danyilovics Mensikov (1673–1729). I. Péter ifjúkori barátja, bizalmasa. Államférfi, sikeres hadvezér a „nagy északi háborúban”, a levél írásának idején tábornok (генерал).

⁷⁹ Toruń. Város a Visztula partján, Minszktól nyugatra.

⁸⁰ 1708. január 10-én (21-én) érkezett Minszkbe. Журнал, 162.

⁸¹ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Minszk, 1707. november 25-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/I. Literae Nedeczkyanae. 1707. (Számozatlan levelek)

⁸² III. (I.) Frigyes (brandenburgi választófejedelem: 1688–1713; „König in Preußen”: 1701–1713).

⁸³ Johann Reinhold Patkul (1660–1707). Livóniai nemes. Szembefordulva a balti svéd törekvésekkel, diplomáciai és katonai szolgálatokat tett II. Ágost számára (1698–1702), majd I. Péter szolgálatába állt (1702). Az altranstädti békeszerződés egy pontja alapján a szászok kiszolgáltatták XII. Károlynak, aki mint egykori svéd alattvalót – a cár tiltakozása ellenére –, hazaárulás vádjával kivégeztette. Az ítélet kerékbotörés volt, amelyet valójában már a levél kelte előtt két hónappal végrehajtottak Kazimierz Biskupiban (Kalisztól északra).

⁸⁴ Kalisz. Város Varsótól nyugatra.

⁸⁵ XII. Károlyra utal.

Rezidens beküldése a fejedelemtől, kívánatos, sürgős. Annak utána „*Respublicához menjek-e Leopolis[ba]*”⁸⁶ [...] vagy *Danckára Kegyelmes Asszonyomhoz*”,⁸⁷ netán az „*innen küldendő residenssel ingyenesen menjek hazámba*”?⁸⁸

December 16. – „*Minszka*”

A cár ratifikációjának elhúzódása okán, Golovkin dorgált; „*ha én s más követ urak nem impediáltak volna*”, már „*régen által esett volna a csár rajta*”, de „*mi tekintvén Szinyavszki asszonyomat magunk vertük el igyekezetirül, azért ők nem okai*”. Várják különben „*itten a czárt, ki felül azt mondják hogy négy hét alatt itten lesz*”.

A svéd háborúban „*Stanislaus Svecus*” 12 ezer katonát kért volna a „*Brandenburgustól*” az oroszok ellen. Cserébe „*Danszkát az Brandenburgusnak ígérte*”. Eddig „*se egy, se más részről való Francia Republica nem impediálhatja absolute igyekezetit a czárnak*” – mégis lehetséges lenne a francia–orosz közeledés?

Teodor Józef Konstanty Lubomirski szepesi sztarosztá⁸⁹ (1700–1734) szemmel tartása nehézkes, „*messze esvén nem sokat vigyázhatok*”. De „*szorgalmatos gondom lesszen reá*”. A sztarosztának nincs jó híre a cári udvarban sem: „*Most czár szolgálattiában lévő Bajen nevű Kapitány ez elmúlt nyáron ott Sepeség*”⁹⁰ irányában [...] *lévén [...] beszili [...] hogy az oda való Lubomerszki [...] Császárhoz kötöles*”. Hallik, hogy „*2 kapitánt tart a Császár alatta [...] fizeti is őket*”. Ordert kaptak, hogy „*caute ellenkezzenek [...] amellet minden dologra vigyázzanak [...] és onnan Silesiában*”⁹¹ *correspondeáljonak*”. Lubomirskit „*itt állhatatlan és szeles embernek tartják*”. Szemmel tartása szükséges, nehogy „*mostani revolutiókor*” „*császárossága*” bajt okozzon,⁹² „*igen kicsiny vigyázással lévén arrafelé a nemzet*”.⁹³

December 23. – „*Minszka*”

A fejedelem rezidensét várja. Való mindamellet, hogy „*Czár udvara nem hogy maga mellett nem kívánna [kívánná?] létemet, [...] valamiglen Felséged residensit ide nem küldi engem nem hiszem, hogy magoktúl elbocsássanak*”. Szükséges azért a rezidens „*hova hamarább is ide küldeni*”. Még ha „*Mellette egy darabig köllenék is mulatnom*”, legalább „*experiálná az itt való dolgokat és az humorjokat fel venné, informáltatná is magát általam*”. Ismétli, hogy a „*residensit csak ide küldje Felséged, azonnal ők a magokét odaküldik; én pedig valahol szeretem ott negotiálhatok*”.

⁸⁶ Lvov. Város a Bug és a Dnyeszter folyók között, Minszktól délnyugatra. (Lviv, Ukrajna)

⁸⁷ Elżbieta Helena Sieniawskára (1669–1729), a korona főhetman befolyásos feleségére (Sieniawskiné), Rákóczi pártfogójára utal.

⁸⁸ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Minszk, 1707. december 11-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/I. Literae Nedeczianae. 1707. (Számozatlan levelek)

⁸⁹ A 15. században Lengyelországnak elzalogosított Szepes vármegyei városokat és várakat igazgató kormányzó.

⁹⁰ Szepesség.

⁹¹ Szilézia.

⁹² Lubomirski 1707-től akadályozta Rákóczi „lengyel Szepességen” keresztüli korrespondenciáját, postáját, hadieszköz-beszerezéseit. Kettejük viszonyáról részletesen: GEBEI 2013. 269–288.

⁹³ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Minszk, 1707. december 16-án. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/I. Literae Nedeczianae. 1707. (Számozatlan levelek)

I. Péter érkezésére is „*csak itt köll várnom tegnap is jütt levél circa 6-tam vagy 7-mam future Janurarii [...] itt leszen a czár*”. Jó reménységgel van: „*azután mi dolgaink mind meg lesznek*”. A fejedelem „*kegyelmességgel legyen*” Golovkin (nyugat-európai tanulmányaikból hazatérő) „*Vándorló fiai*” iránt. Akik október végén „*Hágából*⁹⁴ megindultak”, már netán „*Bécsben vannak*”, vagy tovább indulhattak Oroszország felé.

Török és francia hírekkel szolgál. A fejedelem „*valóban igen kedves dolgot cselekedött, hogy az Portáról való hírt tudtára adta a ministeriumnak*”. A cár környezete úgy tudja, hogy „*az Stanislaus követje ott lett volna*”. Az oroszoknak „*máshonnan pedig nagyon értésekre, hogy igen készül az Török Porta hadi állapotokhoz*”. Orosz jóakarói „*inkább hatták írjam meg, hogy Felséged is igen vigyázzon*”. Mert „*ha reájok nem jün (a ki kiadott hite és 20 esztendőig vélek kötött Pacificatio ellen való volna*⁹⁵)”, akkor „*bizonyosan vagy császárral végzett ellenünk gyün, vagy ha Felséged colligálni talált véle (aki felül én semmit sem tudván, [...] ne higgyük) császár ellen menne*”. Franciaországból nem régen érkezett egy „*Franchiseville nevű*” egyén. Aki „*azt beszéli, hogy Velence ellen resolválta már magát*” a török. „*Ezen francia ember másért nem jött ki*”, hanem „*ott főministertől Chamilladtul*⁹⁶ valami rövid vége volt, ki miatt inkább ad interim Denhoff mellé vette magát, ott fog tengődni”. Máskülönben „*szolgálatjának ajánlásával a mi francia Generalisunknak de Salornak*⁹⁷ hogy ő nagysága esméri jól őtet”. A nevezett francia, „*királya ellen soha nem tusakodik, hanem vasallusává holtig tartja magát*”, s „*láttatik jó embernek lenni, csak első esmeretséggel is Felségedre nézve megajándékozott*”. Az a „*hír is érkezett Brandenburiából és Regiomontumbul*⁹⁸ hogy bizonyos követje érkezett volna a Portának Magyarországon által az Svecziai királyhoz s Stanislaushoz, ki által resolválta magát négy száz ezer emberrel Czár ellen gyün”. Ezt „*nem hihetni*”. Francheville állítja, hogy XII. Károly volt az, aki a török „*körmére tüzet rakott*”, s „*a czár uramra nézve indította meg czar ellen a Törököt, ő viszont megsegíti a Francziát*”. Az oroszok kérik, a fejedelem „*vigyázzon és forgassa jól dolgait a czárnak*”. Kérik továbbá, hogy tudassa, ha „*az Portának követje [...] Magyarországon ment-e által*”. Maga titkon úgy hallotta, a követ „*csak egy kereskedő Török lett volna, az annak színe alatt pro mercantiis ment arra Danczka-felé*”. Repetálja, hogy az oroszok „*kedvessen vették Felségedtől a Portai hírt*”. Tanácsolja is, hogy „*ezen állapotban [...] gyakran tudósítsák a czárt*”, mert „*igen obligálják vele*”. Annál is inkább, hiszen a „*köznép hozza ugyan hírit, hogy Török követet várnak ide, de ezek vagy nem akarnak tudni, vagy nem tudnak semmit is felüle*”. A külpolitikai kombinációkat illetően azzal biztat, „*úgy is látom, hogy ha a Francziát magokévé tehetnék [az oroszok], kiszebbek volnának másika ellen hadakozni*”. Szinte szövetkezést sugall, hogy készebbek volnának „*mindenekben Felségeddel s Francziával egyet érteni*”. Még hozzá „*non obstante eo etiam, hogy a Török s Sveciai király ellensége volna, de megvernék így kis idővel*. – *Ha a mi dolgunk megéri reméllem attingimus finem nostrum*”.

⁹⁴ Holland kikötőváros az Északi-tenger déli partján.

⁹⁵ Utalás az 1700. július 3-án (14-én) Konstantinápolyban kötött orosz–török békeszerződésre. A Nedeczky által írt „*20 esztendőig*” nem pontos; a békét harminc évre kötötték. IIC3 IV. No 1804. 66–72.

⁹⁶ Michel Chamillart (1652–1721). Államférfi, a levél írásának idején XIV. Lajos hadügyminisztere és államtitkára (1701–1709).

⁹⁷ Pierre Puchot des Alleurs (1643–1725). Diplomata, 1704/1705 és 1709 között XIV. Lajos ügyvivője és katonai tanácsadója Rákóczi mellett, a levél írásának idején altábornagy (lieutenant-général).

⁹⁸ Újbánya/ Nová Baňa. Város Pozsonytól északkeletre. (Szlovákia)

A svéd királyt a cári emberei nemcsak „*in publice selmának mondják*”, de „*kéri is Felségedet azon quadlicunque modo életinek végére menjen*”. Nyíltan hangoztatják, „*nem fogják bántani még azok is, kiknek respectusokért eddig is sokat az ország dissimulált maga kárával*”. A svéddek átkelni készülnek a Visztulán – „*magok végére életinek*” indulnak. A „*Svecziai had elsőben 8 ezeren Varsavánál, azután tíz ezer valami Barasulovka nevű Lengyel városocskánál Visulan [Visztulán] által Toroniánál [Toruńnál] erre felé nyomkodott volt*”.⁹⁹ Az oroszok „*is már 30 000 embert megindítottak*” ellenük. Egyébiránt, „*elég az csak százon regularis hada Czárnak lova 70 000, gyalogja 50 000 kikeletre [...] flottája rettentő két felől való Svéczia és Török felől való*”. Mi több, „*alattomban oly beszédek vannak, Rigát meg akarná próbálni a czár*”.¹⁰⁰

Erdéllyel kapcsolatban – „*Varsaváról [...] is megírtam Felségednek*”, Bercsényit és másokat is értesítve – „*hogy [...] Rabutin¹⁰¹ Duna mellett 4 ezer válogatott lovassal be fog menni, és Törökországon által bémegy Erdélyben*”. Ehhez „*oly készülettel van hogy nyolczszáz szekér eleiben való singularis erős nagyven-ötven talliros lovakat is vásárlottak*”.¹⁰²

December 24. – „*Minszka*”

A cári kormányzat fontos leveleket küld a fejedelem és a főgenerális részére. Ma „*Posta jön előre hire, hogy Mencsikov gyün maga is*”. Mensikov „*3 óra tájban délután el is érkezett, arra nízve meghatták tartóztatnom a Postát*”. Tudatja, hogy „*a minémű levelet akarnak küldeni; ezen alkalmatossággal Postára szólót, kirül emlékezetet tettem, azt inkább azonnal derekasabb expressus által innen egyenesen Moldván által expediálnák*”. Közli, „*Golovkin uram [...] mind Felségednek, mind Bercsényi uramnak írt*”. Postán „*Felséged ha ír, csak mint Szinyavszki uram invialván nékem szóló levelét Golovkin uramnak kooperálván ad aulam czaream kezemhez jön*”.

Török és lengyel hír „*csak ugyan sűrűn gyün*”; „*Erdélyen által jönne ide a Török követ*”, s „*Stanislaus csak tizenkét ezer embert adjon Brandenburgus a czár ellen Danczkát oda adja nékie*”.¹⁰³

1708

Január 3. – „*Minszka*”

I. Péter még mindig távol (Moszkvában). „*Czárt absolute csak 12 hujus várjuk*”, mivelhogy „*az szállása még csak akkor készül meg*.” Jó lenne „*Leopolisba küldeni egynehány átalag bort udvar számára, jól esnék*.”

Az „*Ilvói érsek*”¹⁰⁴ már „*itten van ennihány napja*”. Tegnap „*nálam volt*”, de „*sub vigilia Dolgoruki [Dolgorukij¹⁰⁵] fejedelemnél ebéden is együtt voltunk*”. Láthatóan „*ez az ember igen*

⁹⁹ XII. Károly Szászországban pihentetett főserege a Rzeczpospolitán keresztül készült betörni Oroszországba.

¹⁰⁰ A svéd megszállás alatt álló Riga orosz blokádja és bevételére csak jóval később került sor (1709–1710). Riga = város a Nyugati-Dvina (Daugava) folyó mentén, a Rigai-öböl (Balti-tenger) déli partján. (Ma: Lettország fővárosa)

¹⁰¹ Jean-Louis Rabutin de Bussy (1642–1717). Császári hadvezér, a levél írásának idején az erdélyi császári haderő főparancsnoka (1705–1708), tábornagy (Feldmarschall).

¹⁰² Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Minszk, 1707. december 23-án. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/I. Literae Nedeczianae. 1707. (Számozatlan levelek)

¹⁰³ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Minszk, 1707. december 24-én. Ua.

¹⁰⁴ Konstanty Józef Zieliński (1646–1709). Lvovi érsek, metropolita (1700–1709).

¹⁰⁵ Grigorij Fjodorovics Dolgorukij, v. Dolgorukov (1657–1723). Diplomata, cári követ a Rzeczpospolitában (1701–1706, 1709–1712, 1715–1721). A „lengyel ügyek” vonatkozásában I. Péter egyik külügyi kulcsembere.

sveciakus, Stanislayanus; Sembeknek Denhofnak nem barátja". Ezért „*ki elűtt én mindeneket titkolok, hanem azon az negative uton járok elűtte, azt állítván, csak [...] evitálni akarjuk az disgustussát a czárnak, másirt nem munkálkodom.*”

A ráckérdésben kívánatos I. Péter hathatós közbelépése, „*csak Isten hozza hamarabb a czárt, én is a mi részünkriül érette leszek*”. Ugyanis a „*Császár, bizonyossan portára [olvashatatlan név] nevű emberit Bécsből [...] per Sclavoniam ráczokat alá küldette*”.

A svéd háború okán is sürgős a cár érkezése. „*Már csak rezolutum, hogy itten Moszkva ország szélén közöl [közöl] magok határához eleibe állanak az ellenségnek.*”¹⁰⁶

Ismeretlen keltezés, helyszín.¹⁰⁷

„*Ma egy hete késűn érkezhettem Lublinban*”. S „*harmad napra mindjárt voltam szemben a moszkva czárral*”. Igen „*sok ministerek jelen voltak, salutáltam a moszkva czárt, és a levelet is oda adtam*”. Azonban „*másnapra maradt az magános audientiám, akkor eléggé és hűven elűadtam az szükséges [...] akadályokat*”. A „*moszkva czár [...] kérdezvén, ha több irás szerint való ratióim vannak-e?*”, megparancsolta: „*rövidesen és candide bányjak véle*”. S „*így látván kedvetlenségit, meg költett mondanom, egyszersmind meg is mutatnom mind a két instructiómat*”.

A cárt fontos politikai ajánlásokat tett. „*Ajánlja magát igen, főképpen ráczok iránt complánálni fogja azon dolgot pro voto.*” Támogatni ígér „*Az több kívánságokat is, ugymint puskapor, fegyver, és pénz iránt*”. Ámde „*mód nélkül valóval nem biztat*”, hanem csupán „*moderate csak előbb confederállunk [confederáljunk] vele*”. Annak okáért pedig „*Fel séged készen negy [négy] nap alatt a hodierna die computanto cum legyen*”, hogy jó „*tudósítását vehesse a moszkva czar*”. Ugyanis „*siettetí a dolgot, mért? nem tudom*”. (A cár „*azt akarta volna, egy óra alatt küldjem leveletem Fel séged után*”). Továbbá, „*Mediátorsággal erővel kínálkozik*”. Európában egyedülálló módon, „*ennihányszor repetálván, hogy kész officiálni Fel ségedet*”, miszerint „*erdíli ducatusban megtartja*”. Leszögezte ugyanakkor, hogy most „*kétfelé hadakozzék, az nem lehet*”, hanem „*a miből lehet, succurál*”. Kész megköszönni a cárnak a mediációt, „*de előbb írnom kell Fel ségednek, ha fog-e tetszeni vagy nem?*” A cár ugyanis „*egyszersmind gvarans is akar lenni, de féllek igen tülek, mert maga van*”. Azonban „*mind Corbe uram, mind moszkva czár assecurált, ne féljek tülek, és ministeri, kik elűtt volt a dolog, gondolom igaz emberek*”. Jobb lett volna, „*ha magam elmehettem volna, de isntructióm ellen lévén, nem mertem, meg próbálni.*”¹⁰⁸

Március 13. – „*Szmolensko*”

I. Péter „*dispositiójára*” 3-án „*Hospisru!*¹⁰⁹ *ide érkeztem*”. A „*többi követeknek*” ugyanakkor „*éppen metropolisban*¹¹⁰ *költett menniek, már ottan is vannak,*¹¹¹ *csak magam itt vagyok*”.

¹⁰⁶ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Minszk, 1708. január 3-án. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Literae Nedeczianae. 1708. (Számozatlan levelek)

¹⁰⁷ A január 3-án, illetve március 13-án kelt levelek közé iktatva. Feljegyzés a másolaton: „*Hiányos clavisok, a fölféjtés érthetetlen.*” Tartalma nem zárja ki a feltevést, hogy a levél sokkal korábban, Nedeczky 1707. júniusi lublini útja kapcsán keletkezett. Lásd még: Журнал, 158–160.

¹⁰⁸ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Literae Nedeczianae. 1708. (Számozatlan levelek)

¹⁰⁹ Kopisz. Város a Dnyeper folyó partján, Szmolenszktől délnyugatra. (Fehéroroszország)

¹¹⁰ Pétervárra utal. Orosz kikötőváros a Finn-öböl (Balti-tenger) keleti partján, Szmolenszktől északnyugatra. (Alapítva: 1703.)

¹¹¹ I. Péter is ott tartózkodott március 6. (17.) és április 19. (30.) között. Журнал, 163–164.

A fejedelmi rezidenst várja, s tanácsolja, „Fölséged [...] gróff Golovkin uram fiaival providáljon és residenst küldjen; vegyen felölem dispositiót, mit tévő legyenek?” A fejedelemtől „Az kik ide gyűnnek, Kamenekre¹¹² és Kheoviára¹¹³ jűjenek”.

A ráckérdésben „egy kapitányt hivatott volt a czár in praescito negatio ráczok iránt”. A rác kapitánynak és társainak „meg van hagyva: itten várakozzanak; hihető, innen akarná őket expedálni” a cár. A kapitányt „jól esmérem, régi jó katona ember, Bosics Pantelimon a neve”.¹¹⁴ Már „kétszer is volt nálom [...] ebédelni”. Valóban „Meggondolhatja kiki, mikint függnek minnyájon azon az hiten ők az czárral; olly messziről éppen Havasalföldről¹¹⁵ gyűtt a kapitány.” S „Valóban szívessen is várnak hozzám” és „ajánlják magokat. Elvállik, tovább mi lesz.” Már „az Isten éppen csudálatosan segíteni láttatik nemzetünket”.

A svéd háború kapcsán, „Felséges Uram, akárki [...] mit mondjon az ide való dolog felül, az istenért, Fölséged ne hertelenkedjék az sveciai királylyal ha valamit akarna is”. Hiszen XII. Károly és I. Péter „generalis batyaliát nem adtak egymásnak”! A cár pedig „öszve vevén magát [...], s jó rendben vevén a hadat, [...] maga országának határán absolute megállja az harcát”. A cár „Dzvina¹¹⁶ vizitül fogva Kopisig, Neper¹¹⁷ viziig csinált lineát hadával,¹¹⁸ ottann várja az ellenséget.” Az előlopakodó ellenség „megállapodott Vilnán¹¹⁹ s Minszkán,¹²⁰ s a közt innen csak 8 napi járó föld Czár metropolisa.” I. Péter „ha valahogy triumphálna, kiben az Isten segítséget adjon neki, kívánom”. A cári seregben szolgáló „ennihány német oficérek”-nek kitelt a becsülete. Az „ellenséggel correspondentiában találtattanak”, ezért „soknak obsitot is adott a czár, sőt publice declarálta: valakinek tetszik, mindenikét elbocsátja”. Igen „rettegnek minnyájon, mert már semmi becsületek nincs a Czár előtt”. Ez „Valóban nagy metamorphosis!”¹²¹

Március 28. – „Szmolenszko in Moszkva”

Tegnap „gyűtt orderem, hogy készen legyenek, mert innen Vitepszkára¹²² köll mennem, a holott van a ministerium”. Már csak „Golovkin uram fiaira várakozunk”. Remélhetőleg „azon

¹¹² Kamenyec-Podolszkij/Kamjanec Podilszkij. Város a Szmotrics folyó partján, Szmolenszktől délnyugatra. (Ukrajna)

¹¹³ Kijev/Kijiv. Város a Dnyeper folyó mentén, Szmolenszktől délnyugatra. (Ma: Ukrajna fővárosa)

¹¹⁴ Pantylejmon Bozsics (?–1718?). Szerb katonatiszt a császáriak oldalán, a titeli rác milícia parancsnoka (1699?–1704?). Titel = ma: kisváros a Tisza folyó jobb partján, Belgrádtól északra (Szerbia).

¹¹⁵ Havasalföldön keresztül.

¹¹⁶ A Nyugati-Dvina folyó.

¹¹⁷ A Dnyeper folyó.

¹¹⁸ Északnyugat–délkelet irányban.

¹¹⁹ Vilnius. Város a Vilnia és a Neris (Vilija) folyók partján, Szmolenszktől nyugatra. (Ma: Litvánia fővárosa)

¹²⁰ XII. Károly ez idő tájt a közeli (szmorgonyi, radoskovicsi) főhadiszállásain tartózkodott. Ekkor még nem lehetett tudni, milyen irányba készül föcsapást mérni Moszkva elfoglalására: északon Ingrián át (veszélyeztetve Pétervárt), vagy egyenesen Szmolenszken át, vagy délre kanyarodva, Ukrajna felől.

¹²¹ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Szmolenszk, 1708. március 13-án. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Lite-rae Nedeczkyanae. 1708. (Számozatlan levelek). „Poltava előtt” igen magas (esetenként 60–70 % felett) volt az orosz szolgálatot vállalt nyugat-európai (elsősorban német) főtisztek, tisztok aránya. Lásd erre: ЧЕРНИКОВ 2009. 704., 706., 709–718., 724. Ez alapvetően az orosz hadsereg regularizálásával függött össze; Nedeczkyt nem véletlenül lepte meg a cár „redukciója”.

¹²² Vityebszk/Vicebszk. Város a Nyugati-Dvina, Vityba, Lucsesza folyók összefolyásánál, Szmolenszktől északnyugatra. (Fehéroroszország)

alkalmatossággal” (megjövételükkel) „Felségednek nemcsak levele érkezik hozzám, de embere is vagy residence”.

A „Czár [...] Petroburgra ment,¹²³ talán addig gyün hozzám valaki Felségedtül”, mert „a Decembri semmi hireim nincsenek”.

A svéd háborúra nézvést, „nem köll hertelenkedny valahogy a svéciai királylyal”. Sőt, „valami tractatusban ne bocsátkozzék az ország” XII. Károlylyal, „mert csak megvallom, nagy reménségem van, hogy ez a fél¹²⁴ fog victorijálni végtére”. Az orosz had „Dzvina vizitül fogva egész Boréskenes¹²⁵ vizeig Kopis váráig arra alább Litvánia határai lineáiban tette [...] magát”, a svéd „penig Vilnától fogva Minszkáig”.

Gyanús „németek” kelnek útra Oroszországból. „Kéntelen vagyok néha az passusomat kiadnom az országunkon által való menetelre”, de „a heával csak Felséged méltotassék minde-nütt megparancsolni, hogy jól vigyázzanak az olyan innen menő nimetekre”. Mert „ha csak nem naturalis, bizonyosan tudom, ha német, ugy kiadtak rajta, ugy eleresztetik, vagy elkéredzett innen hazájában”. Az ilyen pedig „úgy megyen Magyarországon által, mert Lengyelországon által nem mehet, amárna penig mód nélkül kerülni”; ezért „azt cselekszik, hogy elig pinzt kicsalván innen az czártul, alább való moszkva tisztül vagy generalistul kikoldul egy passust, magát Isten tudgia minemü hamis titulussal vagy characterrel beiratottván, mint ha a czár actualis szolgálja volna, ugy megyen országunkra”. S egyenesen „onnan a császár szolgálattáira”. Ezután is, „ha csak a Czár passusa ex cancellaria legationis nem lesz velek, csak megárestáltassék mindenik”. Most „elegen bocsáttatnak innen, mert már nincs olly gratiájok, mint az előtt”.¹²⁶

Április 8. – „Vetepszka”

A bécsi udvartól „Havasalfölden, Moldván által gyün a császár kurérja”. „Mazeppa¹²⁷ küldette ide”, s „csak 6 orával gyütt nálamnál [hamarabb] Pileartinak hiták, mit hozott, még nem tudom”. Ugyanakkor, „már is nyilván hirdeti a ministerium elütt, hogy a Magyarország mind megromlott nagiob részét vissza foglalta a császár, sokan is hajlottak oda”. Ezeket „hallván, mondtam hogy ne hidgyék”. Részletesen „mint vannak ottan a dolgok, nem tudom, bár csak egy levél írását vehetném Felségednek”. A „bécsi [...] Pilearti [...] derék marha” és „csak hamisságban jár; csálja a Czárt”. Nagy „prosopopeivával gyött, mint ha követ lett volna”, de „semmi sincs benne, szolgálatot keres a kutya. Passusa lévén Bécsbül”.¹²⁸

Április 11. – „Vitepska”

I. Péter ratifikációja immár kézben van! Azonban „a Czár ratificatióját nem merem Felségednek küldeni, hanem ha igen jó alkalmatossággal vagy inkább magammal tartom”.

¹²³ Március 6-án (17-én) érkezett Pétervárra. Журнал, 163.

¹²⁴ Oroszország.

¹²⁵ A Dnyeper folyó.

¹²⁶ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Szmolenszk, 1708. március 28-án. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Literae Nedeczianae. 1708. (Számozatlan levelek)

¹²⁷ Ivan Szytyepanovics Mazepa (1639–1709). Két évtizedig cárhű kozák hetman (1687–1709), az oroszországi svéd betörés után a kozákság egy (kisebb) részével átpártolt XII. Károlyhoz.

¹²⁸ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Vityebszk, 1708. április 8-án. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Literae Nedeczianae. 1708. (Számozatlan levelek)

A bécsi udvar kurirja, passusa birtokában „mind Lengyelországban mind Moldvában Mazepánál tartattya magát”. Igen „kezdet volt petyegni ellenünk”. Muszáj volt udvariassági ebéden fogadni, ott azonban „sok ur jelenlétiben bizony befalattam vele mindeneket”. Golovkin pedig „izeni Felségednek, hogy a Bécsi udvar most a minémű hada volt ezerig való Olaszországban, mint hogy ott nem köll, azon van, hogy ellenünk fordítsa”. Ezenkívül, „Danus is minemű 15 ezer” katonáját „oda adta volna a Császárnak oly assecuratióval, hogy tovább Francia ellen nem viszi”. E hírek nyugtalanítóak, „legyünk vigyázással”.

A ráckérdésben „két hét alatt visszagyün a Czár, elválik mikint expediáltatik, azok ugyan, kikről írtam [a március 13-i levélben] magok is alig várják végét”.¹²⁹

Április 24. – „Vitepszka”

A „correspondentia [...] valamíg jobban nem lehet Mazeppa által lesz”, Ukrajnán keresztül. Mazepa „Maramarosban vagy Erdélyben [...] fogia bizonyos embere” által továbbítani a leveleket, „(kirül Felséged végezzen Mazeppával is, kinek is per expressum írtam az iránt) meg is cselekszi magával is a czárral iratnak rája”. A kozák hetman „felőlem is kérdezkedett Felséged felől pedig rettenetesebben, a minémű jó emlékezettel volt”. Továbbá, „arra kéri Felségedet a ministerek levelei által correspondeállyon véle”.

A bécsi udvar – mialatt „Golovkin uram fiaira várakozom és a residensre”, szinte „tűsz” gyanánt, „mert addig el nem bocsátottak volna, még azok el nem gyűnek” –, rágalmakat terjeszt. A „hamis [...] bestia német natio olyan hírt hozott Bécsből, hogy a császár azért nem örömet bocsáttya Golovkin uram fiait Magyarországon által, hagi Felségedtől félti meg ne árestállya és a Svecus kezébe ne ejcse”. Ezenfelül „mindenütt hirdetvén hogy a mi nemzetünk álhatatlan és a paroláját meg nem tarttya soha is”. Panaszolja, hogy „sok ilyen mérges hamis delatiokat ennyhány naptúl fogva kezdek hallanom, de soha nem szememben, hanem hátom megett”. A cár emberei azért átlátnak a szitán, hiszen „maga is a ministerium megvallia [...] hogy bizony egész dévaiság a Bécsi udvar dolga”. „Pileartival” szemben is, „ministerium [...] igen kért” dissimulálni. „Azért csak várom a fiait Golovkinnak, akkor bizony kifakasztom a mérgemet nyilván az német ellen”. Ugyan „egességemért is iszik, hátam meget gyalázza nemzetemet, ha ugyan magamot nem is”. „Belearti nevő olasz ember gróf [...] Haiszter Regimentiben vice Colonellus volt”, aki „Beszprémnek is felverésében jelen volt”.¹³⁰ Itt a „derék moskva urak s tisztek” előtt „az asinus [...] a nyelveken [nyelvükön] nem tud szólni”, mégis, „más töb eb társai által gyakran historice kezdi describálni hazánkat”. Méghozzá „denigrálván bennünket ugy annyira, hogj már magok is elutálták importunitását, sok hazugságít”.

Az orosz–francia közeledésről, esetleges szövetkezésről, az oroszok „20a presentis csak magunk lévén [...] kiatták magokat”. Éspedig „(azt mondván) uram ezek mind így vannak az mint informáltál bennünket”, de „egy colligatiótul elszakadván, most ha nem jobbat, bár csak olliat previe nem szerezvén magunknak, mind magyarokat, mind önnen magunkat elveszthetjük”. Mondván, „láttyuk mi a német nemzetnek hamis practicáját”. Biztatják a magyarokat: ha látnák „formális velunk való confoederatióját az Francziáknak akkor a világ is csudálná mi következnék”. Úgy vélik, a „Francia” „magatokat is csak imígy amúgy segíthet távul léte

¹²⁹ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Vitebszk, 1708. április 11-én. Ua.

¹³⁰ Veszprémet 1704. május 31-én dúlták fel a császáriak. Sigbert Heister (1646–1718) – császári hadvezér, a levél írásának idején a magyarországi császári haderő főparancsnoka (1708–1710, másodsor), tábornagy (Feldmarschall).

miatt”, Oroszországnak pedig a franciák direkt (katonai) „segítsége nem, hanem secundálása kívántatnék”.¹³¹ Minderre nézvést, „Lássuk csak mi váloszsa lesz a Fejedelemnek a beküldött követtye által”. A fejedelmet „assecuraliuk hoga bizony mi is jól forgolodunk”. Csak „gyünne vagy fejér vagy fekete” válasz. A cári kormányzattal közölni lehetne, hogy „onnan valóban várjuk is kinek mentségében valami kigondolható¹³² [...] alkalmasint capacitálom őket”. Maga „Golovkin uram azt mondgya ezekre [...] csak Isten hozza el a fiaimot s valami legien a Francziátul”. Kiderüljön: „ha jó bizony világ is fogja nevetni mi következik, ha pedig nem leszen jó válaszungk [...] úgy is máskint vesszük mi eleit magunk dolgainak, – kegyelmeteket a miben tudgyuk” [segítjük].

A cári kormányzat figyelmeztetőleg informál, „írja meg Kegyelmed (ugy mondgya¹³³) a Fejedelemnek, hoga jóllehet tavaly is alkalmasint igyekezett utolsó romlására szegény Hazánkunk a Német”, most azonban még inkább „legien nagyob gongya magára mert minden bizonyal 13 ezer embere begyün Magyarországra”. Hacsak „az Barcellonai obsidio meg nem változtattya szándékjokat”. Tudni vélik azt is, hogy „Erdély felül Lengyel ország felül, azon kívül per viscera Regni erőssen Felséged ellen készül”. A pozsonyi („labanc”) diaetáról úgy vélekednek, I. József azért hívta azt össze,¹³⁴ „hoga annak alkalmatosságával [...] megmondhassa az europai monarchák előtt”: királyi jogorvoslattel „ihon [...] mindeneket meg akarván a magyaroknak adni”, csakhogy „impediáltatott”, úgy azért „semmiben ötet ne okozzák [okolják] kire volt igen elegendő és fundamentalis resolutioia”. Golovkin „monda végtére: hallom s tapasztalom szép és kiváltképen való okossággal áldotta meg az Isten a Fejedelmet, de minden életben ne bízzék”. A kancellár tart tőle, hogy „egy olyan csapás[t] és fordulás[t] tehet a német, hoga némeliek [...] elunván a hadakozást”, hűtelenek lesznek. Az ilyeneket „az Bécsi udvar [...] valahogj ne hódicsa magához”! Tehát „igen vigyázzon magára a Fejedelem, mert bizony ugi mond noha nem láttam, de [...] szánakodván a sorsán, kitül Isten magát mentse, magam is kívánom”. Amely „Moszkva residens felül irt Felséged”, az „nem residens hanem, ad interim residens mellé pro informatore adták volt melléje”. De „látván hoga károkra vagon revocállyák”. Golovkin „azt izeni [...] hoga hamis fecsegő német nátióbul való ember Huiszennek¹³⁵ hijak [hívják]”. A fejedelem „ne concredallyon semmit is neki [...] mert azt tovább vissza nem küldik Bécsbe”.

A svéd háborúban „ha az ellenség triumphálna ki nem bizonyos nem is kívánom. Sőt remélem Isten minden jóra fordíttya a dolgokat”. Az oroszok „se Ukrainára se Moldva felé vissza nem mehetnek hanem csak versus Moszkva”. „Mi még elübbenny lineát tartgyuk.”¹³⁶

¹³¹ Mediációja. Netán garanciavállalása, sőt „colligatiója” Oroszországgal.

¹³² Az oroszok által XIV. Lajostól várt kedvező válaszra utal.

¹³³ Golovkin.

¹³⁴ Február 29-ére.

¹³⁵ Heinrich von Huyssen, v. Hüysen. (1666–1739). Német jogtudós, diplomata, publicista. Cári szolgálatba lépve (1702) Alekszej Petrovics cárevics nevelőjeként, Oroszország politikai életéről szóló broszúrák szerzőjeként, I. Péter „reformtanácsadójaként” stb. szerzett nevet. Röviddel a levél írása előtt (1708. márciusában) ért véget cári követi megbízatása Bécsben (1705–1708).

¹³⁶ Ilyen körülmények között maradjon-e tovább? Már „ezen Correspondentiának alkalmatosságával adatik okom ez írásra is Felségedtül való Tanács kérésére, kire (minthogy bizonyos lehetek választ vételiben) még elvárom kegyelmes resolutióját és bölcs tanácsát Felségednek”. Mert „azután örömet az szerint vinném hazám felé való utamat”.

A Rzeczpospolitában „Sembék¹³⁷ nem máshová, hanem Silesiában mentenek, tartván Sve-custól Magyarországon is”.

A ráckérdésben az „olasz gróf Beleari nem tudom hogy hogy akadot hozzánk küldendő Rác kapitányra, hallom igen kezdi vesztegetni a dolgot”. Másrészt, „Azt beszéli azon Racz”, hogy „közönséges hire van hogj Felségedet szereti az egész ország”.¹³⁸

Május 1. – „Vitepszék”

A bécsi udvar és a cári kormányzat állítólag szövetkezni készül. „Az eb Beleari ebedemre maga magát invitáltatta”. Aholott is „több discursusi között eitett olliat is”, hogy „a császár már aperte akar (a ki eddig nem volt) perpetua confoederatiót tenni a czárral”. Ezen értesülésnek „én végére akarván járnom, szólottam azonnal miniszterekkel”. Azok megnyugtatóan „mondották semmi sincs benne”. A császári kurír nyíltan szóvá tette: „minek vett barátságot czár az Magjarokkal”? Mert „hiszem [hiszen] ugy is maid Bekesség lesz köztök”, s „azután semmi hasznát nem veszi a Magjaroknak”. De „azt feleltem rá, hogi soha az Magjar azután ugy meg nem alkuszik a Császárral, hogj Magjarország részéről is mindenütt a hol kívántatik Magjar residenst ne tartsanak mint regenten [régentén] a Török Portánál és így jövendőben is veheti hasznát Czár a Magjarnak.”

Golovkin fia „Mazeppánál voltak épen ma 15 napia, eddig régen ugy vélem Kioviában vannak”. Nyilván „Magyarországon által jüttek, Felségedet megudvarlották”, remélhetőleg „gyű azokkal a residens is, ki által elegendő Instructiót várok Felségedtől, mi tévő legyek ezután”. Az oroszok „igen sajnállyák hogj elmegyek, de nem tőhetek róla”. Mindenesetre „assecurálnom köllelt, hogj két holnapig még el leszek a juv. residenssel”.¹³⁹

Május 8. – „Vitepszka”

Golovkin fia „Most tiz napja hogj [...] Kioviából megindultak”. Netán „két nap alatt itten lesznek”.

A svéd nyomás alatt „Azután talán magunk is kéntelenségből mezőben szállunk.”

A bécsi udvar is készülődik, „Sűrűn titokban írják, moldvai vajda¹⁴⁰ is még aratás előtt rettetes nagy erővel a német rajta akar menni, Magyarország azért ébren legyünk”.¹⁴¹

Május 17. – „Vitepszka”

A „Golovkin urfiak” három napja megérkeztek ide, de velük „semmi ember nem gyött hozzám Felségedtől”. „Krucsay uram” levelében jó hírek érkeztek Magyarországról, amelyek „az urfiak által még felettebb is confirmáltattak”. Ha a rezidens megérkezik, „a czártul, valamint-hogy lehet, el kell magátul bucsuznom” – „nem akariák külömben”. Ha „elgyön is Talaba uram, egy kis ideig kívánnják itt létemet”.

¹³⁷ Szembek primásérsek és a sandomierzi konföderáció más vezetői.

¹³⁸ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Vitebszék, 1708. április 24-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Literae Nedeczianae. 1708. (Számolatlan levelek)

¹³⁹ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Vitebszék, 1708. május 1-én. Ua.

¹⁴⁰ III. Mihály (Mihai Ion Racoviță, 1660–1744). Moldva fejedelme (1707–1709, másodsor).

¹⁴¹ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Vitebszék, 1708. május 8-án. MTA Kézirattára. Mt. Ms. 4958/2/II. Literae Nedeczianae. 1708. (Számolatlan levelek)

A svéd háborúban XII. Károly további hadi szándéka nem világos. „*Sveciai király ugy láttuk szerencse, ha meg nem másollya szándékát*”. A „*Czár Fieburg*¹⁴² nevű Livoniának metropolisát most maga megszállotta”, s „oda kellett küldeni egy részét hadainak.”¹⁴³ *Elválík mi lesz tovább.*”¹⁴⁴

Június 3. – „*Vitepszék*”

A svéd háborúban az „*ellenségnek ellenünk tovább való indulattyát nem láttuk*”. Ezért „*két hét alatt oly készüllettel vagyunk hogy mi visszamegyünk Litvaniában Lengyelországba is*”.

A cári kormányzat – „*Nem győzvén Francziátul való választ, és Talaba uramat várnyi*” – kezdeményezőleg lépett fel: „*e napokban a Czár irt levelet ide a ministeriumnak, hogy absolute valami bekességről való projectumot kérjenek tőlem, kin vélhetném, hogy Fölséged a magyar nemzet az Császárral való alkuban meg onapodhatnék [állapodhatnék]*”. Hamar kellett pedig elébük adni, „*szorongattatván [...] tűlek*”. A papírra vetett, kért projektumot¹⁴⁵ „*nekik s Fölségednek is in geminis paribus megküldettem, ha jól van transeat, ha nem kész vagyok szenvednem miatta*”. A projektumot „*a Czárnak azonnal megküldették*”. S „*oly parancsolattyok jüvén reá tegnap, hogy azon Alukroinovics nevű derek [derék] emberét*¹⁴⁶ *a ki fél estendotül [esztendő] fogva Lengyel Republica mellett követte, egyszersmind Plenipotentiáriusa volt*”, legott „*külgyek el*” Magyarországra – hogy „*Fölségednél követte legyen a Czárnak in negotio Pacificationis*”. Ukraincev „*külnb ember [...] szegény Cobe [Korbe] Dávidnál*”, noha „*Lengyel és orosz nyelven kívül mást nem tud*”; „*sincerus ember Ceremoniához nem tud, hanem quod in corde hoc in ore, apertus homo*”. Csak „*confidenter köll bányi [bánni] vele*”. Mihelyt „*penig Talaba uram elgyűn (kit absolute várják s magam is) magok residensit vélem együtt béküldik*”.

A francia udvar választát és hajlandóságát a szövetségre, a cári kormányzatban „*Valóban ohajtják*”. Nem ugyan „*in negatio pacificationis [...] mint Fölséged által Confoederatiójában bizonyosak lehetnének*”. Kívánja azért, „*légyen Fölséged oly szerencsés, hogy ezt a nemzetet németétől [némettől] elvonhassa Francziához hozzánk [hozzánk] kapcsolhassa*”.¹⁴⁷

Június 11.¹⁴⁸ – „*Vitepszék*”

A svéd háborúban „*Az itt való Infanteria 1 mélföldel alább visszafelé Litvaniában holnapután indul, magam is az nap – Postán Szmolenszkóra visszamegyek*”. A „*Táborhoz megyek a*

¹⁴² Viborg. Város a Finn-öböl (Balti-tenger) északkeleti partján, Vityebszktől északra. (Oroszország)

¹⁴³ „*Fieburg*” ez idő tájt svéd uralom alatt állt. 150 km-re nyugatabbra, Porvoonál (Dél-Finnország) orosz deszant-akció kezdődött. A partvidék pusztításával járó katonai művelet „*Fieburg*” megszállását készítette elő. I. Péter személyesen nem vett részt az akcióban, főhadiszállása Kronslotban volt. Журнал, 165–167. Kronslot = ma: Kronstadt, Pétervár „elővárosa” nyugatról. (Oroszország)

¹⁴⁴ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Vityebszk, 1708. május 17-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Literae Nedeczianae. 1708. (Számozatlan levelek)

¹⁴⁵ „*Vitepszka 21. May 1708. Communicatum cum Excellementissimo ministerio czareo. Puncta Pacis Regni Hungariae Statuum et Ordinum.*” „*Circa Premissa Brevis Informatio.*” MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Literae Nedeczianae. 1708. (Számozatlan levelek). A június 3-i levél után iktatva.

¹⁴⁶ Jemeljan Ignatyevics Ukraincev (1641–1708). Diplomata, Duma-rangú írnok (titkár), korábban a Külügyi Hivatal vezetője (1689–1697). A levél írásának idején cári követ a Rzeczpospolítában (1707–1708).

¹⁴⁷ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Vityebszk, 1708. június 3-án. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Literae Nedeczianae. 1708. (Számozatlan levelek)

¹⁴⁸ Kézirattári beiktatás szerint. A levélen az év hiányosan van feltüntetve („170...”).

hová naponkint várják az Fölséges czárt”. A Baltikumban „flottánk diversiót tévén Svecia határ felé mintegy hat munitióig való kis apro gyályát [gályát] viszen el”.

A franciák tengeri vereségét hírlelik – „az német, az Anglia kezdik hirdetni” –, mondván, „Franczianak az egész maritima apparatusa ugy elveszett, hogy soha világ vigezetiig talám nem all [talán nem áll talpra]”.¹⁴⁹

Ismeretlen keltezés, helyszín.¹⁵⁰

A cári kormányzat közvetítői hajlandósága nyilvánvaló. „Urbis uram”¹⁵¹ uram eő Excellentiája”, igyekszik, hogy „Fölségedhez be térjen”. Célja, hogy „nem csak a Mediatio dolgában de más mostani új Országunkban lett mutatiok végett szólhasson Fölségeddel”. Urbich utasítva, hogy a cári felajánlással kapcsolatban „onnan jó informatióját vevén Fölségednek siessen Bécsben az holott potentissime sürgesse az Mediatiónak acceptatióját”. Ha „ki is [...] resolváltatik Bécsben azonnal éjjel nappal siettesse tudósíttassát Fölséges Czárhoz”. Aki kompetens diplomatáját, „expressus Plenipotentariusát maga nemzetibül valót mentül hamarább Fölghez és onnan a melly hely” kijelölésre kerül, oda „expediálhassa”. Urbich „eő Exja Fölséges Czarnak nem-csak Becsi udvarnál, hanem az egész Imperiumban Plenipotentario et Intimo Consiliario [...] Czareo declaráltatott”; szükséges azért „Titulussát meg adni”.

A cár „ministerei” előtt máskülönben zavarban van, mert „itt magyar országi a mi részünkről levő victoriákrul alatomban szaporán jönnek hírek”. De „mivel Fölségednek semmi curirja nem jött [...] semmi–semmi affirmatióját nem mondhattam itt levő udvarnál”.¹⁵²

Június 17. – „Lublin”

„Én hol itt, hol a moszkva czárral leszek, az ki innen Narsava”¹⁵³ felé hét mélföld”.

I. Péternek a „celsissimus” titulust „meg köll adnyi, maga azt mondá, hogy az királyok is megadják az illustrissimust néki”. Egébiránt, „Honoris gratia voltam nála, propensus lenni láttam, noha én semmit sem hoztam elő neki”.¹⁵⁴

Június 25. – „Lublin”

Oroszországban „Igen igen nagy jókkal van a moszkva Czár Felségedhez, úgy a többi is”. A tábornoki karban is, „Darmstat herczeg noha német,¹⁵⁵ de experiáltam, titkon jóakarója felségednek”. Egyszóval, „juxta votum folynak dolgaink”, s „alkalmasint megvetettem víkony tehetségem szerint az ágyát kívánt dolgoknak”.

¹⁴⁹ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Vityebszk, 1708. [?] június 11-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Literae Nedeczianae. 1708. (Számozatlan levelek)

¹⁵⁰ A június 11-i és 17-i levelek közé iktatva.

¹⁵¹ Johann Christoph von Urbich (1653–1715). Diplomata, a dán király diplomáciai szolgálatából lépett át a cáréba (1703). A levél írásának idején I. Péter követe Bécsben (1707–1712).

¹⁵² Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Literae Nedeczianae. 1708. (Számozatlan levelek)

¹⁵³ Narva. Kikötőváros a Narva folyó mellett, a Finn-öböl (Balti-tenger) déli partján, Lublintól északkeletre. (Észtország)

¹⁵⁴ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Lublin, 1708. június 17-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Literae Nedeczianae. 1708. (Számozatlan levelek)

¹⁵⁵ Friedrich von Hessen-Darmstadt (1677–1708). A levél írásának idején cári altábornagy (генерал-лейтенант).

A bécsi udvar embere, „noha jütten jün [...] s igyekszik gátolni a dolgokat”, csak „nem használ semmit is, megégette már ezeknek is kása a szájokat”. Így hát „innen sürgetik a conföderatiót”¹⁵⁶ *ex utraque parte*”.¹⁵⁷

Július 4. – „Smolensko”

A rezidens, „Talaba uram is 30a Juny elérkezett”. Felkészítendő „Talaba uramot [...] in omnibus” a cári környezetben való „forgolódásra”, „informálok, oktatok, continue discurrálván vele de necessarys”. Így hát „örömet siettetvén visszameneteletem, irtam, írok is, sürgetem is szorgalmatossan elbocsátatásomat”, sőt „nem hagyok békét nekik, hogy annyival hamarabb egyszer felszabadulhassak”.

I. Pétertől „az ratificatiót” megkapta. Az „nálam van, de hogy elküldhettem volna veszedelem nélkül, nem láttam módgyát, hanem magammal viszen [viszem]”.

A bécsi cári követ (Huysen) kapcsolatban, a fejedelemtől vett utasítás alapján emberét („Miklós postát”) „23a ejusdem ministeriumhoz küldtettem, azokat az kiket illet Felséged nekem szóló levelébül intimalván nekik főképpen Huisen dolgát”. Az „olá posta [„Miklós”] csak ma érkezvén ministeriumtul vissza, micsoda választ adnak levelemre, copialiter includáltam”. S hogy „mi választom [válaszom] lett az iránt, ugyan azon copiából ki teczik”.

A cári rezidens magyarországi útját előkészíti: „ugy veszem Felséged parancsolattyát, hogy residenst magammal vigyem be, ki felől a ministerium azt mondgya, hogy Szinyavszki mellett van”. Így „nem mervén orderét Felségednek megszegnem kéntelen leszek valahol lesz Leopoldisbul Szinyavszki uramot felkeresvén, azután forgolódnom”. Minthogy „penig ez hosszú út [...] lassan járhatok”. Addig „az olá postát [...] Felségedhez el nem bocsátom”, hanem „mikor már [...] utban leszek, előre postára ültetem s álta [általa] mindenekről brevibus indulásomról alázatosan informálok”. Arról is természetesen, „miként continuálhatom utamat, a migh residenst Szinyavszki uramhoz járok”. Abban az esetben, „ha Felséged valamit parancsol elűmben Leopoldisban bizvást irhat, ott keresem kegyelmes orderit”.

A svéd háborúban a „ministerium is sveciai had indulattyát” észlelte.¹⁵⁸ A „czárt most is naponkint várjuk hozzánk”.¹⁵⁹ „Ez elmúlt csőtörteken két hete megh indulván ide”, s „azért hogy az ministerium is sveciai had indulattyát vevén észre, onnan visszafelé utánna [...] hadával [...] nyomokodott.”¹⁶⁰

¹⁵⁶ Vélhetően az oroszok francia szövetségi elképzeléseire utal.

¹⁵⁷ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Lublin, 1708. június 25-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Literae Nedeczianae. 1708. (Számotatlan levelek). Ugyanebben a levelében Nedeczky további felvilágosításokat is kér Rákóczitól: „Felségeddel nem sokat szólhattam elválásomkor; holott ilyen nagy dolog azt kívánta volna”; „mert az instructio csak van a mint van”, de „ha occurálnak difficultasok, mi tévő legyek?” S ha „Elfogy az költség, hol vegyem?” Leveleit is mi módon juttassa a továbbiakban Magyarországra? „Portárul nem deliberaltunk, ha Krakóra s onnan Magyarországra per ordinariam dirigálván [...] írásimat? vagy Szinyavszki uramra bizván, Jaraszlóra s Scolára [Szkoljébe]?” Mert „mind a kettő nem bizonyos”. Uo. „Jaraszló” = Jarosław. Város a San folyó partján, Lublintól délre. 1706-tól a lengyelországi Rákóczi-birtokok uradalmi központja, 1711-ben a kuruc emigráció lengyelországi gyülekezőhelye.

¹⁵⁸ Ott tartóztatják, „meg ütközettyek ki ha succedál, talám a nagy pusztaságon vissza Litvániára és Lengyelországra mehetek Felségedhez”. De ha „contrarium talál történni, megvallom busulok, hogy [...] Kiovia felé előmet ne vegye sveciai had”, s „hogy mennek vissza”?

¹⁵⁹ Június 25-én (július 6-án) indult el Pétervárról. Журнал, 167–168.

¹⁶⁰ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Lublin, 1708. július 4-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Literae Nedeczianae. 1708. (Számotatlan levelek)

Július 5. – „*Ibidem*” (Szmolenszk)

A svéd invázió kezdetét vette, „*irhatom Felségednek, hogy a sveciai tábor csalt [cselt] vetvén, nem Riga felé, hanem vissza Kozákország felé¹⁶¹ indult*”. A „*Brezina¹⁶² vize mellett*” haladván „*megyen alá Kiovia felé, a holott a Brezina vize beszakad az Neper vizében*”.¹⁶³

Július 20. – „*Szmolenszko*”

A korrespondeálás egyelőre hiba nélkül folytatódhat. „*Tegnapelőtt [...] későn estve vettem Felséged egri táborból kegyelmes levelét. Meg vallom, mind az Olá Miklós posta által küldött levele, mind ez szaporán járt*”.

I. Péterrel találkozván, rövid eszmecsere folytatott vele. Előző nap 4 és 5 óra között délután „*maga is a felséges Czár postán ide érkezett*”. Elébe „*menvén egy puskalövésnyire paripán, s szállására kísérvén*”, kíséretében tartózkodott. A szálláson I. Péter „*velem kezét fogott, s kérdezett: mi hireim vannak? Úgy mondom ő Felségének, mások előtt nem referálhatom*”. S „*erre nézve behívott magános szobájában, meg hagyván: senki ne bocsáttassék oda. Csak egyedül ketten in secreto summo [...] lévén, a mit engedett Isten tudnom, bizony eleiben adtam*”. Így „*az utóbbi Felséged levelében foglalt állapotokat is (kiket még a ministeriumnak be nem adhattam írva) oraliter eleiben adtam a czárnak. Majd egy egész fertály óráig beszélgettünk*”. Látván azonban, hogy „*siet az armadájához, tovább nem tartóztattam, hanem kértem, hamar adasson kegyelmes választ, minden punctumimra*”.

A ráckérdésben javasolta a cárnak, hogy „*Ráczokhoz küldendő emberét, úgy az maga residensét velem küldje*” – „*s mentül hamarabb, annyival jobb ő Felségének úgy mondtam*”. I. Péter a javaslatra „*igen kegyesen resolválta magát*”, s „*kért, várakozzam kevésse*”.

A svéd háborúban az „*elmúlt Szombaton Svecussal particularis bataliájok volt*”. Ekkor, „*el-szánván magát a Svecus későn estve, reggeltől fogva disputálván egy hidacsán való transitust, végtére csakugyan által jött. Ezek – közel lévén ott sanczczok, – azután alaja [alája] vették magokat*”. A „*derék tábor hozzájuk megyen ezekhez congiugálni magát*”. Avégett „*sietvén oda ő Felsege hogy [...] vissza vehesse a hidat*”.¹⁶⁴ Így hát „*tovább nem molestáltam*”, továbbiakban pedig „*Miként furdul a koczka? elválík*”.

A francia követnek, Besenvalnak¹⁶⁵ („*kit maga is jól ismer*”, ti. a cár) új „*commissiója*” volna. I. Péter „*Kérdezett bavarus iránt való szándékát is Felségednek*”.¹⁶⁶

¹⁶¹ Délre, a Hetmanátus irányába.

¹⁶² A Berezina folyó (a Dnyeper jobb oldali mellékfolyója).

¹⁶³ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Lublin, 1708. július 5-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Literae Nedecz-kianae. 1708. (Számozatlan levelek). „*Mappából megláthattya Felséged, azért már hat hét alatt meg nem engedik bucsuznom, vagy nem lehetek sem azokkal a kikkel illik*”. Lévé, hogy „*éppen amerre vissza köllének mennem, elő-met veszi a sveciai tábor*”. S „*így mere mehetek Felséged mappából általláthattya*”. Felhívja Rákóczi figyelmét, ha „*ír Felséged ide míg én Felségedhez nem megyek, kérem csak nekem intitulálhassa*” – „*intra brevissimum Tempus*” könnyen előre nem látható dolog történhet. Uo.

¹⁶⁴ A „*particularis bataliájok*” – Golovcsinnál, július 3-án (14-én) –, az oroszok vereségével végződött. Golovcsin/Galoucsin = falu Szmolenszktól délnyugatra. (Fehéroroszország)

¹⁶⁵ Jean-Victor de Besenval (1671–1736). A levél írásának idején XIV. Lajos rendkívüli követe XII. Károlynál és I. Szaniszlónál (envoyé extraordinaire, 1707–1709).

¹⁶⁶ II. Miksa Emánuel bajor választófejedelemnek (1679–1726), Rákóczi követe (Vetési Kőkényesdi László) január 3-án ismételt felajánlotta a magyar koronát.

A fejedelmi rezidenst, „*Talaba uramot be nem praesentálhattam, hanem csak kezét ő Felségének csókoltattam meg*”. Thalaba ugyanis „*nem tudott szóllani, (kirül magánossan véllem beszélvén, lett is kérdése) tolmácsa nem volt itten, siettetí, noha engem már meddig tartóztat, Isten tudja*”.

A cár bécsi megbízottai „császárosak”: „*Hujszen [...] ebbé lett, Urbik pedig kutya, kinek most, és míg leszek itten, valóban kötöm koszoróját*”.¹⁶⁷

1709

Április 13. – Zavadka?¹⁶⁸

Visszatérőben a tábori kancelláriára, „*Brenner urammal*”¹⁶⁹ rettentő gonosz utak, és nagy vizek miatt csak éppen az elmúlt kedden ide érkezhettem”. A „méltóságos asszony beszélvén a postával, csudálkozva értette ide való jüvetelünket, holott Lengyelországbul ide mi felénk retirálják lengyelek magokat, s mi pedig oda sietünk”. Terveik szerint, „*holnapután [...] csak paripákon és bagázsiankot itt hagyván, magunk ketten Brenner urammal méltóságos asszonyhoz megyünk; elvállik, mit végezhetünk ottan?*”

A svéd háborúban „*utóbbi kis victoriáját a svecus ellen a czárnak*”¹⁷⁰ a „Czár mellett levő Szynavszky uram residence [...] confirmálja”.¹⁷¹

Május 12. – „Leopoli”

Oroszországban van néhány napja, „*Skólyábul*” érkezvén. Már „*itt pausalok, mind addig, még titkon módgiát nem eitem, tovább való szerencsés és securus utazásomnak*”. Amint „*eddig incognite itt iártam, ugi ezután is*”, mintha „*kegyelmes Aszoniom szolgálattára ide gyüttem volna*”. Sajnos I. Szaniszló „*Iesuita [...] confessariususa itten lévén, reám esmért, a midőn taval Czártul visza gyüttem látott*”. Csak „*suspicioba ne vegyen, talán ismeg oda szándékozom*” – éppen „*induló félben lévén azon confessarius maga Principálissához*”. Merre tovább? I. Szaniszlóhoz „*is kész lennék fordulnom*”, miután a gyóntatója felismerte. De „*ha szükséges lesz*”, Jaraszlóba „*is megyek vagy Lublinba*”. „Leopoliban” „*az mint látom legkisebb botránkozásra való állapotot nem tapasztalhatny*”.

¹⁶⁷ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Lublin, 1708. július 20-án. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Literae Nedeczianae. 1708. (Számozatlan levelek). A levél után iktatva: „*Resolutio ad propositionem plenipotentiarum Serenissimi Transylvaniae Principis, Domini Nedeczky*”. Kelt: „*Horki, Dat: 31. July*”; „*Resolutio ad puncta plenipotentiarum Serenissimi Principis Transylvaniae, Plenipotentiarum Domini Alexandri Nedeczky*.” Kelt: „*Smolenski*”. Ua. Az ez idő tájt fejedelmi megbízatással kiküldött Szenczy Ferenc írja: „*érkeztem Szmolenszka névű városban, a hol Nedeczky uramhoz tartozandó bagázsát, magát pedig ő kegyelmét még azontúl harmincz mérfölddel Vitepszka névű városban a fölséges ministeriummal együtt találtam szerencsésen*”. Szenczy Ferenc II. Rákóczi Ferencnek. Szmolenszk, 1708. augusztus 2-án. Ua.

¹⁶⁸ Kárpátaljai település. (Magyar neve 1889 óta Rákóczi szállás, Ukrajna)

¹⁶⁹ Brenner Antal Domokos (1670-es évek–1721). A levél írása idején szepesi prépost (1706–1709), Rákóczi megbízásból a Rzeczospolitában és Oroszországban járt (1709–1710).

¹⁷⁰ Rasevkánál, február 15-én (26-án). Rasevka/Rasivka = falu Zavadkától északkeletre, Poltavától északnyugatra. (Ukrajna)

¹⁷¹ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Zavadka?, 1709. április 13-án. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/III. Literae Nedeczianae. 1709. (Számozatlan levelek). A levél után terjedelmes irat iktatva, jelentős részében sifírozva. A nem rejtjelezett szövegrészek több korábbi (nemcsak Nedeczky-) levél szövegrészeinek ismétlései. Feljegyzés a másolaton: „*Az egész levél chifferekkel, igen hibásan van írva*.”

A svéd háborúban „csufos hírek vannak”. A „Czár épen fekete tenger [a Fekete-tenger] mellett van hadainak nagiób részével”,¹⁷² XII. Károly pedig „azon alól Zapore nevő azon víz tele szygetteiben”.¹⁷³ Szelet-esőt beszélnek („ugi mondgiaák”): „sveciai király vár töröktül XXX ezer emberbül áló” hadat; mely értesülésből, ha igaz, „nagi consequentiat hozhatny ky”. Az említett „jesuita beszélette”, hogy a svéd király állítólag „ot hagyván egi részét a hadainak, maga Magyar Országnak fel szabadítására szándékozik vissza jünny”. S hogy „passive” vagy „active értik azon fell szabadítást, nem tudhatom”.

A Rzeczpospolitában „Szinyavszkiné Aszonyom, még hogy Szkolyán voltam, bizoniossan írhatom Felségednek, expressus emberit küldette Saxoniában [Szászországba]”. De, hogy „kihez, s miért ky nem tanulhattam”, ezért „talám caute kell hinnünk a világnak”. A korona hetman pedig „mongiaák már conjugálta volna magát” I. Szaniszlóval. Ezenkívül, „fut az a hír is, hogy Generalis Fluk¹⁷⁴ Augustus király dolgaiban expeditus volna, semmi sincs benne, mert [...] épen ell bucsuzot a Czár szolgálatiátul¹⁷⁵ [...] hazáiban megien”.¹⁷⁶

Május 14. – „Ilvo”

A svéd háborúban „Ez étszaka itt való [svéd] praesidium mind ky takarodott innen”. Ma „Föröstököm táiban penigh maga is ennyhány lovassal Tarlo uram Commendans utána ment, most referalliaák hogy reá akattak sőt [...] füstit is látták az lövődezéseknak”. Beszélik, „hogi igen megh csapták ezeket s magát is Tarlo uramat ell fogták volna, de nem hihetem”. Sieniawski „felül hirdetik, eőt nap alatt itt leszen, ell válik miként maradhatunk megh”. Jaraszló felé nem biztonságos a járás, így arra Brenner „már nem tudom [...] miként mehet ahoz kihez kellett volna mennye”.

S „Az minemü irasaim voltak, kikrül tud Felséged, ell hoztam magammal.”¹⁷⁷

Május 24. – a Rzeczpospolita délkeleti határánál¹⁷⁸

Ide jöve, „hozzam [hozzám] jütt Felséged Francia secretariussa az ky eddigh itt való udvarnál volt [...] már Zamojszra¹⁷⁹ jütt, az ki ide 10 mellfüld”. Holnap, „vagi regvel, vagy délután [...] megh látogatom”, menvén „Bonakhoz”.¹⁸⁰ Utána „penigh igyenessen Felséges Királyhoz¹⁸¹ megiek (az ki ugian egi helyben van Bonakkal) eő Fgnek térdet haitok”. Onnan Sieniawskához szándékozik, „talam [talán] persvadeálhatom, hogy eő Felsége inkább itt

¹⁷² Troickojében. Május közepén indult el csapataival Poltava alá. Журнал 204–209.

¹⁷³ XII. Károly főerői április végén–május elején megszállták a poltavai erődöt és környékét.

¹⁷⁴ Gebhard Pflugk, v. Pflug (oroszosan Fluk, v. Fljuk) (?–1714?). A levél írásának idején cári altábornagy (генерал-поручик).

¹⁷⁵ I. Péter megbízásából tárgyalta II. Ágosttal. (Oroszországi szolgálatát folytatta.)

¹⁷⁶ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Lvov, 1709. május 12-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/III. Literae Nedeczianae. 1709. (Számozatlan levelek)

¹⁷⁷ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Lvov, 1709. május 14-én. Ua.

¹⁷⁸ „Felséged jószágában egy mélfüld Jaraszlóhoz, félmélfüld Visoczkihoz [Wysocko]”. Wysocko = falu Jarosław mellett.

¹⁷⁹ Zamość. Város Jarosławtól északkeletre.

¹⁸⁰ Jean-Louis d’Usson de Bonnac (1672–1738). A levél írásának idején XIV. Lajos diplomáciai szolgálatában ügyvivő I. Szaniszlónál (1707–1709).

¹⁸¹ I. Szaniszlóhoz.

(noha muszka jószágon) vegie lakását, mint Ilvon, vagi Jávoron¹⁸² most is csakugyan maga Jóságában lévén”. Mindazonáltal, „az mint fogh tecczeny Kglmes Asszonyomnak ugi legien”. I. Szaniszlóról, Ugi informáltatom, hagi van eő Felsége mellett leghalább eött Caval-lér cselédestül”, azonkívül pedig „50 cselédtül töb [...] maid 70 ló”, s „most is mindenütt külseneznek”.¹⁸³

Május 27. – „Jaraszló”

A Rzeczpospolitából, „Felséged francia secretariussa által küldött levelemben nem mer-tem teljességgel mindeneket meg írnom Felgnek”. Brennerrel „Svecia hadak közt Leopolisban érkezhén” csakhamar „suspióba vetek kettűnket”. „Magamat” azért, „hogi most is talám ide Szinyavszki mellé rendeltettem”, Brenner pedig „oly hírt bocsátott, hogy ide a Stanislaushoz jün”. Mindenestre, „megh tudta ugy is mind Bonak uram, mind Stanislaus ide való érkezése-met”. De „nem vártam hivatalt [meghívást], hanem nagy bátran tegnap elüt hozzájok mentem”. A jaraszlói praefectus (Michał Misuna) pedig „rettenetes svecista moszkvák ellen szabadon szól”, azoknál pedig „tudva van [...] nyelveskedése”. Ajánlja, „jó lesz ki hagyni ezen haszon-talan szolgálatbúl”.

Ami a cárt illeti, „már hátramaradott pinzecskivel lehetetlen épen fekete tenger mellé utaznom”.¹⁸⁴

Május 31. – „Leopoli”

A svéd háborúban a cárt feltalálni most igen nehéz. „Én még eddigh semmi uttal nem prog-redialhattam dolgomban, sűt valóban nehezen is vagiok itten s nagy külséggel”. Így „most arra köll törnöm s holnap Jaraszlo felé indulnom Brenner urammal”. Ott „várni fogok időtül s alkal-matosságtül”. Most „még nem penetrálhatny absolute, mert épen Ostrovon van a czár hadai-val edgyütt adjungalván magát bizonyos okokra előb nem jöhetnek”.¹⁸⁵ A svédek győzhetetlen hírét „ne hidgie Felséged, nincsenek ugy az mint hirdetik, csak commentiomok azok”.¹⁸⁶

Június 1. – „Jaraszló”

A svéd háborúban „Az itt való [svéd] had már által takarodot itt az Szan¹⁸⁷ vizén, Vízla [Visztula] felé, eleiben akarván menny Pomeraniából jöveő ennyhány Ezer hadnak”. Ezután „Ukraina felé való uttyát, mondogiák continualny akaria”.

A francia udvar, „Nagy uraktul itt hallottam [...] megbékéllik az idén kéntelenségbül is”. S mivel „eő nem kapcsolhattia eőszve Felséged dolgát, hanem jó akaróia lévén Felségednek, Anglus, Hollandus ahoz méltóztatnék küldenny secundálnák az iránt a Francia intentióját, hogi már eleiben adot békesség Punctumit máskép nem acceptallia”. A „Magiarok dolga is

¹⁸² Jaworów/Javoriv. Város Lvovtól északnyugatra. (Ukrajna)

¹⁸³ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. 1709. május 24-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/III. Literae Nedecz-kianae. 1709. (Számozatlan levelek)

¹⁸⁴ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Jaraszló, 1709. május 27-én. Ua.

¹⁸⁵ I. Péter 1709. április végétől a poltavai csatáig. Azovban, Troickójában, Izjumban és Harkovban tartózkodott, onnan indult Poltavába. Журнал 204–209. A levélben említett „Ostrov” talányos; köznévként (остров) „sziget”-et jelent.

¹⁸⁶ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Lvov, 1709. május 31-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/III. Literae Nedecz-kianae. 1709. (Számozatlan levelek)

¹⁸⁷ San, a Visztula jobb oldali mellékfolyója.

adecuáltassék”; „a Császárnak” svadeáló „Anglis és Hollandis [...] köllenék ex necesse is acceptálni”, úgysis „abban az Ausztria [...] ezektől vár”.

A Rzeczpospolitában I. Szaniszló helyzete már siralmas, „az minemű 10 Dragonyosbúl álló guardiája volt az egyszersmind elsőkött”, ő maga „már fél idejönni” [Lublinból Jaroszlóra]. Ezen „extremitast penetrálván resolváltam magam (ugy is még valami 1 hetig nem progrediálhatván előmben vett dolgomban) hogy a my kevés külségem maratt avval [...] valahogy elhozom eő Felségét, hofi nem mint ott nyomorkodgiék”. Így „holnapután oda indulok pro securitate mentiül többet magammal”. Hírlik, „még van eő Felsége mellet talán három éhel holt Német”. A fejedelem „is méltóztassék írnia eő Felségének, hofi azon németeket kik még Mellette vannak bocsátana [bocsátaná] ell mert csak spionkodnak absolute nem köll főképen most hinnyi azoknak”.¹⁸⁸

Június 21. – „Leopolis”

A svéd háborúban „Az czár még mindeddig messze járt a Táborátul, csak 25 May érkezet oda” (Poltava alá).¹⁸⁹ A „Czár hada csak ugyan Stanislaus után nyomakodik, azonban naponként ez it, s e táján szaporodik, s-ujjban sőt ezer embert várnak ezek a Czártul magokhoz”.

A Rzeczpospolitában – ami „illeti az Augustus királyt” –, „a Lengyelek [...] sokan Augustusra vólnának”, ha „libera electiora” találnának „fakadni”. II. Ágost „arrul capitulál együtt a Dániai királlyal,¹⁹⁰ hofi hadat adgyanak pénzért a Czárnak Lengyelországban”. I. Péternek „az Punctumokkal két rendbeli embere is it van az Táboron, a ki data occasione Augustushoz és Dániában mennyen”. Tudni véli, hogy „arra nézve Dániai had ki ment Magyarországbul”.

Az angol–holland mediáció megítélésében „Szinyavszkiné Aszonyomtul már hamiskodni láttatunk”. I. Péter sem szíveli a dolgot: „veszi észre a czár hogy Anglus és Hollandus azért kíván békességet csinálni, hogy az Svecust megh segítse, de semmit nem hajt a Czár reá”.

A császár és a francia király közötti béke mégsem áll küszöbön: „Olvastam olyan német Levelet Bécsbül, kiben azt írják, a minemű hirtelen hire futamodott volt az Francziával való bekességnek, olly hirtelenséggel meg szünt”, mert „az spanyolok ugy meg verték vólna Portugalliában mind az Anglust mind az Portugallust, hogy jobban nem lehet.”

I. Péter egyik belső embere, bizonyos „Daskov¹⁹¹ ugy látom nem tudgya miben ál [áll] az czárral valo colligato”; „hihető nem tudgya Dolgaimat czelyomat, én sem nyilatkozhattam meg, hanem azt mondván, másért nem fáradok, csak csupán prominentiája legyen az Czárnak Az elkezdet mediatióban Anglus és Hollandus felet [felett]”. Igyekszik, hogy „jobban a migh it lesznek, ki vegyem elméjét”, Brenner pedig „lassan fogja feszegetni a Centrumot, és secundáltatni vele a kívánt dolgokat.”¹⁹²

¹⁸⁸ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Jarosław, 1709. június 1-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/III. Literae Nedeczianae. 1709. (Számozatlan levelek)

¹⁸⁹ Június 4-én (15-én) érkezett meg. A Nedeczky által említett időpontban Troickojében tartózkodott, május 27-én (június 7-én) kelt útra. Журнал 209

¹⁹⁰ IV. Frigyes (1699–1730).

¹⁹¹ Pjotr Ivanovics Daskov (1666?–1726?). A levél írásának idején cári adjutáns (адъютант).

¹⁹² Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Jarosław, 1709. június 21-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/III. Literae Nedeczianae. 1709. (Számozatlan levelek)

Július 3. – „Ilvo”

A cári kormányzat értesült ott-létéről (visszautazásáról a tábori kancelláriára), „mert máris Daskov [...] megh irta az Moszkvai Udvarnak hogy itt vagyok, s oda megiek proxime”, másrészt „magam is irtam”, mindenekelőtt „Dolgorukinak¹⁹³ es Saffirovnak,¹⁹⁴ hogy oda expediáltattam”. Daskov „írt Talaba [...] felül is, hogy az Táborra hívassák, lévén conferentiam vele”. Ez fontos, mert „az mint mondgia, egyszernél többszer az is csak ez ellmúlt télen volt – nem vala szemben a Czárral, mind Smolinskon lakot, az ky Táborhoz töb 100 mélföldnél”.¹⁹⁵

Július 4.¹⁹⁶

I. Szaniszlóval kapcsolatban, „ez étszaka épenségesen tizenkét óraker érkezet a Feleségem¹⁹⁷ Kglmes Asszonyomtól, hozzám küldötte maga eő Fölsége”. Azt „referallia feleségem hogy azért kényszeritetett volna eő Fölsége eddigh ott maradny nem volt kivel itt kísertesse magat, külsége, kivel ell gyühetet volna”. Kéri „eő Fölsége hogy Fölségednek szükségét írnam megh miben van”. Mihelyest „Fölséged küld anny külséget hogy [...] késérüt” [kísérőt] fogadjon, „kivel elgyühessen azonnal megh indul, s [...] csakugyan ide fogh jünny ő Felsége”. Mert-hogy „Jaraszló táian nem látom egy helt is a hol csak 20, 30 Tolvaj elütt is bátran maradhatna”. De „akár itt, akár Koziczin¹⁹⁸ Konszki uram¹⁹⁹ Jóságában bizvást ell lakhatik, parancsolta is feleségemnek, hogi revideallia mind az itt való, mind az koziczei Residentiát”. I. Szaniszló a korona főhetmantól bár „aiandekon [...] egy Tisztet valami 12 Dragoniost vagi Raitert” kapna, cserébe „vizsont eő Fölsége megh nyeri azt Fölségednél hogy annyt maga hadából ad Fölséged ő Nagyságának”. Nemigen látja „jónak lenny a dolgot”. Nem tudja, „mivel segicsem eő fölségét, magamnak sem lévén épen semmi pinzem”.

A spanyol örökösödési háborúban „Sabundus Regnnus Dux²⁰⁰ bizonyosan ell állot volna az Római Császártul s francziához kapcsolta magát”. Ami „ha igaz vólna jót remélhetnénk magyarok is abbul”.²⁰¹

Július 17. – „Ilvo”

A svéd háborúban hallatlan dolog történt; „tegnap elütt Zamoscsán meghhálván”, oda „rettentü sietve érkezet Czárnak Moskva Curirja”. Magától „a Czártul, Mencsikovtul s töb Ministerektil Generalisoktil hozott leveleket”. A kurírral „magával is szemben voltam, szava hihetü Tiszt”; „nem csak levelekben szóval is tuttára adattja a Czár mindeneknek”, hogy „Istennek

¹⁹³ G. F. Dolgorukij a levél kelte után néhány hónappal ismét lengyelországi követté kinevezve (1709–1712).

¹⁹⁴ Pjotr Pavlovics Saffirov (1669–1739). Államférfi, a Külügyi Hivatal vezető diplomatája. I. Péter bizalmi embere. A levél kelte után néhány héttel alkancellárrá kinevezve (вице-канцлер).

¹⁹⁵ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Lvov, 1709. július 3-án. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/III. Literae Nedecz-kianae. 1709. (Számozatlan levelek)

¹⁹⁶ A datálás helyszíneként: „Raptin” (= ?) Előző napi levele, s a két-három héttel későbbiek is, Lvovban keltek.

¹⁹⁷ Huszár Ilona (köznemesi születésű).

¹⁹⁸ Kozice/Kozsicsi. Falu Lvovtól északnyugatra. (Ukrajna)

¹⁹⁹ Marcin Kazimierz Kątski (1636–1710). Ágost-párti hadvezér, diplomata, a levél írásának idején krakkói kastellán is (kasztelan krakowski).

²⁰⁰ Savoyai Eugen.

²⁰¹ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. [Lublin?] 1709. július 4-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/III. Literae Nedecz-kianae. 1709. (Számozatlan levelek)

mód nélkül és kiváltképen való kegyelméből halhatatlan victoriája által véget vetet az Ukranian az svecus hadának”. A XII. Károly vezette sereg, Poltava alatt „teljességgül oda van királyostul is,²⁰² ki fogva eset, ki penigh helyben ott elesset”. S „tob [több] 40. Generalisnál és Obesterek-nél fogva van”, s „mint egy 4. 5. ezerigh dissipálva közel lévén az erdők oda sine ullo ordine szalatt, de óránként keresik, fogdozzák az mint az Curirtul értettem”.

A hadműveleteket a cár a baltikumi térségben is várhatóan felújítja, kiterjeszti, s az orosz győzelem bizonyítással a Rzeczpospolitában is politikai következményekkel jár: „nagjób része hadának onnan Riga alá megien [megy] a többi ide Lengyel országban [...] és egész Pomeraniában”. Nem kétli, hogy „Szinyavszkiné Asszonyom” is „bővebben informálni fogia Fgdet 28-án halhatatlan victoriáról”. Akit, „megh vallom [...] mint egy Bécsi udvarhoz hailany giana-kottam”. S aki „minden képen ki akarta venny [...] túlem miben iáró vagiok”.

Hasznos volna, „ha Fölséged szólhatna eő Fölglvel” (I. Szaniszlóval), mert „bizony mint másképp vannak az dolgok, mint sem informáltatott Fged felüle”. S „ha Magiar országban nem is csak ide Lengiel ország szélébe hozatná el Fölged”. Egyébiránt, „az medialis dolgát kaptam elő eő Fölgnék [...] ha azért Fölged gondolna [gondolná] hagi eő Fölge valamit abban contri-buálhat, inkább Fölged maga írja megh eő Fgnek”.

Az angol–holland mediáció és Oroszország megnövekedett reputációja kapcsán „már el-gondolhattya Fged nem kétséges”; „mivel nincs kivel tractalny, melyre nézve talám az Anglus és Hollandus is bizony inkább abban hadgia a Császárt, és itt fogh magára vigyázny, azonban senki sincs oly veszedelemben mint ez az ország”.

Magyarországról „hogy ki nem ment a Danus” csodálja, „holott itt a Taboron maid Silesia szélin volt mar hire”; ám „ezen rettentő halhatatlan victoriával tartok tüle ne alterálódjanak a dolgok”.²⁰³

Július 22. – „Ilvo”

Bécsből „Tegnap elütt estve késűn érkezett [...] Urbik által küldet Czárhoz” menő kurír, aki „által küldet kegyelmes parancsolattiát Felségednek vettem”.

A svéd háborúban „sokkal közelebb érem az Felséges Czárt talán Kiovában, itt találom már ezen victoria után”.²⁰⁴ I. Péter poltavai győzelmének „szaporán gyüinn confirmatioia”.

A Rzeczpospolitában „csak nem az egész ország meg ijedet ezen Moszkva Czár victoria-iatul, s közönségesen az fő rendek félnek, hogy ad dismem brationem Regnorum Poloniae et Litvaniae fakad a dolog”. Máris „hirdetik, hogy Prussiai király²⁰⁵ Curlandiában fogia küldeny népét és onnan által az Viszlán Pomerelláigh,²⁰⁶ így darab országot kíván magának”; „Saxo²⁰⁷ is hasonlóképen, egy részt Saxoniához praetendál”.

²⁰² XII. Károly (Mazepával) az oszmán fennhatóságú Moldvai Fejedelemségbe, Benderbe menekült. Bender/Tighina = Város a Dnyeszter folyó partján. (Moldova)

²⁰³ Nedeckzy Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Lvov, 1709. július 17-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/III. Literae Nedeckzianae. 1709. (Számotatlan levelek)

²⁰⁴ I. Péter július 19/30-án indult Kijevbe, ahová három nap múlva érkezett meg. Augusztus 15/26-ig tartózkodott ott. Журнал 240–241.

²⁰⁵ I. Frigyes (1701–1713).

²⁰⁶ Pomeránia.

²⁰⁷ II. Ágost.

A spanyol örökösödési háborúban „mindennyi Circumstantiókbul” következne, „hogi Anglus, Hollandus sok okokra nézve acceleralny fogia az Római Császárral s Francziával való békességet” – éspedig „Vienn”²⁰⁸ rovására. Lévéen, „Moszkvának felletib való progressusát valahogy impediálhassa, sok kárát által látván Czár progressusából”.²⁰⁹

* * *

Nedeczky 1709. július végén papírra vetett levelei zárják a Nedeczky–Thalaba iratanyagnak az ő nevéhez köthető, első, „Poltava előtti” részét. Ha nem is a poltavai csata napja szerinti szoros datálást követve, de tartalmilag mindenképpen. Nedeczky jellegzetes búcsúformulája a fejedelemhez: „Ezek után Istennek ajánlom Felségedet maradok [...] Felségednek Holtigh hív legalázatosabb szolgáláa Nedeczky Sándor mp.”²¹⁰

A Nedeczky- és a Thalaba-jelentések együttesen szolgáltak „első kézből” oroszországi információkkal a fejedelem számára. Ez felvet néhány releváns kérdést a Rákóczi-követek informálódása kapcsán, illetve a tekintetben, hogy Rákóczi hasznosította-e oroszországi követeinek jelentéseit, gyakoroltak-e azok bármilyen hatást külpolitizálására? Ezekre a felvetésekre a „Poltava előtti” Thalaba-jelentések külpolitikai vonatkozásait bemutató tanulmányban kívánok kitérni.

FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Kézirattári források:

MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/I. Literae Nedeczkianae. 1707. (Számozatlan levelek)

MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/II. Literae Nedeczkianae. 1708. (Számozatlan levelek)

MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/III. Literae Nedeczkianae. 1709. (Számozatlan levelek)

Forráskiadványok:

ПиБ V. (1907): Письма и бумаги императора Петра Великого. Том пятый. (январь–июнь 1707). С.-Петербург. Государственная типография.

ПиБ VI. (1912): Письма и бумаги императора Петра Великого. Том шестой. (июль–декабрь 1707). С.-Петербург. Государственная типография.

ПиБ VII/1. (1918): Письма и бумаги императора Петра Великого. Том седьмой. (январь–июнь 1708). Выпуск первый. Петроград. Первая государственная типография.

ПСЗ IV. (1830): Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1-е. 1700–1712. Санкт-Петербург. Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии.

²⁰⁸ Bécs.

²⁰⁹ Nedeczky Sándor II. Rákóczi Ferencnek. Lvov, 1709. július 22-én. MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/III. Literae Nedeczkianae. 1709. (Számozatlan levelek)

²¹⁰ Uo.

RÁKÓCZI FERENC (1979): *Vallomások Emlékiratok*. A szerkesztés és a jegyzetek Hopp Lajos; az utószó Hopp Lajos, Szepes Erika és Vas István munkája. A *Vallomások*-at Szepes Erika, az *Emlékiratok*-at Vas István fordította. Budapest. Szépirodalmi Könykiadó. (Magyar Remekírók)

RPI II. (1961): *Ráday Pál iratai. II. (1707–1708)*. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán és Maksay Ferenc. Budapest. Akadémiai Kiadó.

RT I. (1866): *Rákóczi Tár*. I. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, pátensek, hadi-szabályok, országgyűlési diariumok, és törvénycikkek gyűjteménye II. Rákóczi Ferenc korához. Szerkeszti Thaly Kálmán. Első kötet. Pest. Kiadja Lauffer Vilmos.

Журнал (1770): Журнал или Поденная записка, блаженные и вечнодостойныя памяти государя императора Петра Великаго с 1698 года, даже до заключения Нейштатскаго мира. Ч. 1. Санктпетербург. При Императорской Академии Наук.

Szakirodalom:

ЧЕРНИКОВ, СЕРГЕЙ ВАСИЛЬЕВИЧ (2009): Эволюция высшего командования российской армии и флота первой четверти XVIII века. *Cahiers du Monde russe*. 50/4, Octobre-décembre 2009. Paris. p. 699–736.

GEBEI SÁNDOR (2007): Az 1707. évi lengyel és magyar detronizáció politikai háttere. *Hadtörténelmi Közlemények* 120. évf. 4. sz. 1268–1296.

GEBEI SÁNDOR (2009): *A Rákóczi-szabadságharc 1703–1711*. Magyarország története–sorozat, 11. köt. Szerkesztő Romsics Ignác. Budapest, Kossuth Kiadó.

GEBEI SÁNDOR (2013a): II: Rákóczi Ferenc titulusai. II. *Rákóczi Ferenc és a Rzeczpospolita*. Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolája Közleményei 4. Szerkesztő Romsics Ignác. Budapest. Akadémiai Kiadó. 62–73.

GEBEI SÁNDOR (2013b): „...nekem egyedül reménségem az czár...” Számíthatott-e II. Rákóczi Ferenc I. Péter cár segítségére 1709–1711-ben? II. *Rákóczi Ferenc és a Rzeczpospolita*. Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolája Közleményei 4. Szerkesztő Romsics Ignác. Budapest, Akadémiai Kiadó. 223–268.

GEBEI SÁNDOR (2013c): II: Rákóczi Ferenc és a szepességi lengyel sztarosza Teodor Lubomirski kapcsolata. II. *Rákóczi Ferenc és a Rzeczpospolita*. Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolája Közleményei 4. Szerkesztő Romsics Ignác. Budapest, Akadémiai Kiadó. 269–288.

HECKENAST GUSZTÁV (2005): *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban?* Életrajzi adattár. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak.) Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete.

KÖPECZI BÉLA (2005): *Kuruc diplomaták Európa Keletén*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

MÁRKI SÁNDOR (1910): *II. Rákóczi Ferenc I–III*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.

MÁRKI SÁNDOR (1913): *Nagy Péter czár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben*. Székfoglaló értekezés. Értekezések a történeti tudományok köréből a II. osztály rendeletéből. Szerkeszti Pauer Imre. XXIII. kötet. 6. szám. Budapest, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

NAGY IVÁN (1861): *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. Nyolczadik kötet. Pest, Kiadja Ráth Mór.

NEDECZKY GÁSPÁR (1891): *A Nedeczky család*. Budapest. Nyomatott a „Hunyadi Mátyás”-intézetben.

PERÉNYI JÓZSEF (1956): II Rákóczi Ferenc és I. Péter diplomáciai kapcsolatainak kezdete. *Magyar–orosz történelmi kapcsolatok*. Szerkesztette Kovács Endre. Budapest, Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Könyvkiadó.

TOMASIVSZKI, SZTYEPAN TEODOROVICS (1912): Adatok II. Rákóczi Ferencz és kora történetéhez. (Márki Sándor monographiája kapcsán.) Harmadik és befejező közlemény. *Századok*, XLVI. évfolyam. 1912. évi folyam. Budapest, Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. 758–772.

VARGA IMRE (válogatta és sajtó alá rendezte) (1977): *A kuruc küzdelmek költészete*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ZSEMLYE JÁNOS KONSTANTIN (2024): A Rákóczi-szabadságharc (1710–1711. évi) orosz orientációja a historiográfiában. *Belvedere Meridionale*, XXXVI. évf. 3. sz. Szeged. 165–209.

ZSEMLYE JÁNOS KONSTANTIN (2025): Egy különleges intézmény I. Péter cár országában. A Külügyi Utazó Kancellária a külpolitikai ügyek oroszországi intézésének gyakorlatában. *Világtörténet* 15. (47.) évf. 2. sz. 283–297.

TASSALY DÓRA

tassalydora@gmail.com

régész-történész, doktorandusz (Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem)

A bögözi birtokosok, és helyi közösség kapcsolata

The relationship between the owners of Bögöz and the local community

ABSTRACT

Bögöz, a settlement located in Székelyföld, has played a significant role since the Middle Ages, as evidenced by the 1333 tax records. Local landowners not only controlled the land but also played a crucial role in the economic and social life of the community. The serfs ensured the sustainability of the estates through farming and tribute payments, while the nobility managed economic establishments such as mills and inns, which provided both income for them and development opportunities for the local population. Patronage was particularly important, as nobles supported church constructions and other infrastructure projects that became central elements of village life. These social and economic relationships are also reflected in legal disputes, which highlight conflicts over land ownership and their impact on the community. The analysis of historical maps and legal sources reveals that landownership not only determined individual economic status but also shaped the settlement's structure and long-term social hierarchy.

KEYWORDS

Bögöz, landownership, nobility, serfs, economy, social hierarchy, patronage, historical maps, legal disputes, settlement structure.

DOI 10.14232/belv.2025.3.2

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.3.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Tassaly Dóra (2025): A bögözi birtokosok, és helyi közösség kapcsolata. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 3. pp 39-46.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Témánk helyszíne, Bögöz, aminek földrajzi fekvése Székelyföldön van, ezen belül is Székelyudvarhelytől mintegy 11 km-re, míg Székelykeresztúrtól 17 km-re. Ez a kicsinek nem titulálható falu, a róla elnevezett medencében fekszik, és számos szomszédos település is határolja.¹Bögözzel már a középkorban számolni kellett, hiszen az 1333-as kimutatásnál már kifizetésekről érkeztek beszámolók a tegledi esperességnél.² Az itt lévő birtokok, és birtokosok vizsgálata során kiemelten fontosnak tartottam megérteni a tulajdonosok, és helyi lakosság közötti kapcsolatokat. Ezek lehetnek több szempontból is meghatározóak, de a gazdasági, és társadalmi szegmens viszonylag jól kivethető volt a források alapján is. A földbirtokosok nem csupán a föld feletti rendelkezéssel bírtak, hanem jelentős szerepet játszottak a közösség életében, így befolyásuk kiterjedt a kulturális, és fejlesztési szintekig is. Kíváncsi voltam rá, hogy hol mutatkoztak meg ezek a kapcsolatok, és milyen hatással voltak a falu fejlődésére. Éppen ezért cikkemben a térképazonosítás, és peres ügyek összevetésére vállalkoztam.

A gazdasági és társadalmi kérdéseknél egyértelműen a földhasználat, és jobbágy kötelezettségek mentén láthatjuk a kapcsolatokat. Az itt megjelenő nemesek földjeit a helyi lakosság művelte, akik robotmunka, vagy pénzbeli járadék fejében dolgoztak a birtokosoknak. Mindez nem volt ismeretlen, hiszen egész Erdély szerte a jobbágyokra támaszkodott a nemesség, és ezt csak egészítésként pótolták fizetett munkaerővel.³ A 18-19. században ez a rendszer itt is fokozatosan kezd változni, és egyre több zsellérlak lesz lakott.⁴ A megjelenő nemesek nem csupán hatalmukat gyakorolták ebben a faluban, hanem gyakorlatilag a gazdasági élet szervezői is voltak. Ezalatt érték olyan létesítményeket mind a malom, vagy fogadó működtetése, amely nyilván nekik hozott hasznot, de a helyi közösség számára is fejlődést, és közösségi teret biztosított. Malomról már az 1772-es levéltári jegyzékben is írnak,⁵ de a helyi felső és alsó fogadó is része a beszámolóknak már az 1808-as leírásban is.⁶

E mellett mondhatjuk, társadalmi kapcsolataikban az egyik legerősebb szál a patrónusi tevékenységből eredt. Ez jól kirajzolódik a templom történetének feltárásánál, ahol számos olyan névvel találkozhattunk, akik a birtokok tulajdonosai is voltak. Ez pedig mindenképp említésre méltó tett, hiszen a falu fő alkotóeleme szinte minden esetben a templom, ahol a közösségi élet java is zajlott. Ez lehet az oka, hogy már a középkorban is kőből épültek, és nagy gondot fordítottak rá. Csak ez után következtek a fontossági sorrendben a többi épületek, mind az úri lak, udvarház, vagy nagyobb birtokközpont esetén a palota. A már említett malom, és fogadó szintén

¹ PÉTER 2001. 206.

² JAKÓ 2004. 413.

³ IMREH 1967. 71–82.

⁴ Az inventáriumokban talált birtokleírásoknál sok esetben a teljes birtokot részletesen leírják, beleértve az itt élő kis számú zsellér családokat is.

⁵ RNLK-K 340 XLV aaa-yyy, 1-8.

⁶ RNLK-B 329 399, 84-103.

olyan épületnek számított, ami fontos tényezőként jelenhetett meg, csak úgy mind a kovácsház, és kút is. Ezek karbantartásához nem csak munkaerő kellett, de anyagiakban is sokba kerültek, így javarészt a nemesekre hárult a karbantartás feladata.⁷ Mindenesetre ezek a főurak, és patrónusok tekintélyes személyek voltak, nem csak Bögöz, de az egész térség számára.

A FÖLDBIRTOKOSOK SZEREPE A KÖZÖSSÉGI PROJEKTEKBEN

Ahogy már említettük szerepvállalásuk kétségtelen volt, és meg is látszott úgy a templomrenoválások, mind infrastruktúra fejlesztésében, de egyéb társadalmi projekteken is. Ahogy már sejthető is volt, az egyház, és nemesek kapcsolata szoros volt, gyakran kaptak adományokat, cserébe viszont a nemesek is kiemelkedő helyet érdemeltek ki a templom belsőjében, ha temetkezésre került sor. Ugyanakkor a helyi közösség szelleme élete is itt folyt, így a nemesiség karitatív jellege annak ellenére se csorbult, hogy ezért egyháztól ő is támogatást kapott (a templombelsőben való temetkezés egyértelműen ilyen kiváltságnak számított).⁸ Ezek mellett számolhatunk be infrastruktúra biztosításáról, és fejlesztéséről. A nemesek biztosították a közösség számára a szolgáltatásokat, de ők voltak azok is, akik hidakat kezdeményeztek. Egy esetben erről vitás ügy is alakult ki Bögözben. A gond az volt, hogy a falu felső felében nem volt csak egy kisebb híd, amihez újjáépítés volt szükséges.⁹ A nemesek közreműködése akár az utak karbantartásánál, vagy legalábbis elősegítésében mindenki számára pozitív volt, mivel a jó minőségű szállítási útvonalak az ő gazdasági érdekeiket is képviselte.

Ezek a közösségi projektek gyakran adományok által valósultak meg, vagy épp közösségi összefogásból. Az sem ritka, hogy ilyen esetben mindkettőre szükség van, ezért esetenként a főurak saját vagyonukból is áldoztak a közösség érdekében. Ilyen esemény volt amikor 1753-ban 50 forintot adományoztak az Ugron család részéről az egyháznak, amit később egészítettek még 10-zel cserepezésre szánva.¹⁰ 1768-ban viszont már 300 forintot tettek letétbe. Adták ezt mindazért, hogy biztosan karban tudják tartani a közösség templomát még sok ideig.¹¹ Ezt különösen fontos lehetett olyan időszakban, amikor a helyi lakosság is bajban volt, és esetleg a nemesi jelenlét sem volt folytonos, hiszen a gazdasági válságok, vagy természeti katasztrófák váratlanul érhatték a közösséget. Mindenesetre az tényszerű, hogy ha nem is minden szempontból volt pozitív, gondolhatunk itt a jobbágyság korlátozására, de a nemesek mindenképp hozzájárultak a település hosszútávú fejlődéséhez.

A TELEPÜLÉSSZERKEZET, ÉS BIRTOKMEGOSZLÁS

Amikor fejlődésről beszélünk mindenképpen arra kell gondolnunk, ez egy közösségi erővel jöhet létre, aminek kulcsfontosságú kérdése, hogy a kialakult faluközösség hogyan működik együtt. Akarva, akaratlanul létrejött egy rendszer, és ezt befolyásolta bizonyos társadalmi csoportok együttélése. A történeti térképek, és levéltári források vizsgálata során, egészen

⁷ BÁRTH 1996. 5–181.

⁸ NYÁRÁDI 2016. 6.

⁹ RNLK-K 340, R 19, 24–26.

¹⁰ NYÁRÁDI 2016. 37.

¹¹ NYÁRÁDI 2016. 40–41.

jól strukturálhatóvá vált, hogyan oszlottak meg a település részei, és hol éltek a nemesek. Ugyanakkor megfigyelhető az egyház szerepe, és jobbágyság területi helyzetének alakulása is. A régi térképek elemzése kapcsán arra a következtetésre jutottam, hogy Bögöz szerkezete egészen korán jól elkülöníthető gazdasági zónákból állt.¹² Az eredeti faluközpont (ma már eltolódott innen a főút irányába) hagyományosan a legfontosabb intézményeket foglalta magába, míg a falu határreszénél gazdasági tevékenységek zajlottak.

1. kép. A képen az I. katonai felmérés Bögözüre néző képkocája látható, amit az ADT adatbázisából mentettem ki.

Az első katonai térkép nagyon jó kiindulási pontja az egész módszernek,¹³ hiszen gyakorlatilag minden fontosabb elemet jól csoportosítva láthatunk rajta. A falu központjában láthatjuk a templomot, és két oldalán azt a két nemesi kúriát, amelyek ekkor aktív szereplői voltak a falu történetének. A helyi földbirtokos családok kúriái így a falu legjelentősebb helyeire épültek, közel a vallási, és közigazgatási központhoz. Ez képezte a közösség magját, és ez a három elem köré szerveződött a közösség élete. A birtokok felső részében a patak torkolatában lévő csillag a malmot jelentette, hiszen tudomásunk van róla, hogy itt volt a tulajdonosok által birtokolt malmom (az egyik, mivel ekkor még a falu másik határában is láthatunk csillag jelöléssel malmot).

¹² A legkorábbi térképek a katonai térképek voltak, amelyeket az ADT adatbázisából lehetett letölteni, és ez adta a kutatás ezen részének az alapját is.

¹³ I. Katonai felmérés, Bögöz.

A központi nemesi, és egyházi birtokokkal szemben a jobbágyok, és zsellérek telkei távolabb csoportosultak, kétségtelen, hogy perifériára szorultak, hiszen a templom környezetében nem is lett volna mód a lakhatás biztosítására. Ezeket a földbirtokokat részben lófők, szabadok, jobbágyok és zsellérek birtokolhatták, amiről tanúságot tesznek a Székely Oklevéltár összeírásai is.¹⁴ A településszerkezetben ezek a területek is jól rendezettek, bár telkeik jól látható módon kisebbek, ahogyan az is, hogy házuk mögött kisebb mezőgazdasági munkára alkalmas kert volt.

A birtokviszonyok változása az évtizedek alatt kihatással volt a település szerkezetére is, bár az alapok mindenképp megmaradtak. A földesúri birtokok csökkenése, és a polgárosodási folyamatok Bögözben is végbe mentek. A birtokviszonyok, és területi változások eredményeképpen jelentek meg a kisbirtokosok, akik ekkor már saját földjeiket művelték, és nem függtek a nemesi akarattól. A 19. századtól kezdve egyre inkább a paraszti birtokok váltak meghatározóvá. Ezt láthatjuk már a múlt századi kataszteri térképen is, ahol sokkal több lakóház jelent meg, és ez okvetlenül a település növekedését jelentette. Átlagon felüli változásnak mondhatjuk el azt is, hogy a központi részek eltolódtak, hiszen a mai falu központja a főút mentén helyezkedik el, a régi templom melletti főtér szerepe ma már sokkal csekélyebb, bár egyházi jelentősége most is nagy. Az itt lévő udvarház csak kis része áll, és az is nagyon kétséges állapotba van.

2. Kép. A képen Bögöz múlt századi kataszteri térképe látható, ami jól ábrázolja az parcellákat, és utcaképet is.

¹⁴ Erre egy pár példát emelnék ki: SzOkL II, 198. vagy SzOkL új VII, 20-21, SzOkL új VII, 25 etc.

Összességében bármelyik térképet figyeljük meg, akár a legelsőt, akár a nemrég használt kataszteri képet több közös vonás is megfigyelhető. Egyértelmű, hogy a Küküllő, mind folyó mindkettőn jól kivehetően látszik, hiszen központi területmegosztó elemként van jelen, a település egyértelműen e köré kellett szerveződjön. A folyó mentén, illetve mellék ágán lévő patak partján épültek a házak, létrehozva a szalagtelkes településrendszert. Ez a struktúra már kezdetben is megvolt, de végig megmaradt, így bár a fejlődés jól látható, a falu lényegi változáson nem ment keresztül. A falu szerkezete az első katonai térképen még csoportosan helyezkedett el a folyó mindkét oldalán, jól elkülönülve egymástól. Itt még az utak nyomvonalával nagyon szoros kapcsolata volt a telkeknek, de a bővülés következtében már nem feltétlenül ez játszotta a fő szerepet. Alszeg irányában több porta is megjelent, amit már jóval nehezebb lett volna megszámolni, mind az első felmérés esetében. Ugyanakkor a kataszteri térképen a történelmi események is jól körvonalazódnak, hiszen a nemesi birtok eladását követően a falu lakossága osztotta szét a birtokot maga között, így sok kis parcella jött létre.¹⁵ A térképen már ezt egyértelműen azonosítani is lehet, ahogy azt is, hogy ekkor már csak egy nemesi birtokegységes maradt a faluban.

PERES ÜGYEK ÉS BIRTOKVITÁK ELEMZÉSE

A településszerkezet, és birtokviszonyok alakulása nem csak a társadalmi rétegek térbeli elhelyezkedését és gazdasági szerepét határozták meg, hanem gyakran okot is adtak arra, hogy jogi konfliktusok jöjjenek létre. A földtulajdon kérdése mindig is kiemelkedően fontos volt, a birtokjogok tisztázása pedig megjelent a levéltári forrásokba is, ami rámutatott a közösség életére is, főleg, ha a problémáira gondolunk. A korabeli jegyzőkönyvek számos olyan esetet tártak elénk, amelyek főként a falubeliek között zajlottak, de egy esetben a nemes, és zsellérjei között lévő problémákat is megtudjuk. Éppen ezért három külön megnevezést tudnék használni a perek csoportosításának érdekében.

Az első a falubeliek sajátos ügyeit taglalják. Ezek közül csak egy része foglalkozik a birtokaikkal, de azok közül kiemelendőnek tartok párat. Az első ilyen ügy 1495-ből származik, amiben egy bizonyos Béltelki Gáspár nem engedi elidegeníteni birtokait.¹⁶ Szintén földekkel kapcsolatos probléma volt akkor amikor Jancsó Péter kezére kerültek bizonyos részek, és ez nem feltétlenül kedvezett mindenkinek.¹⁷ A 18. században már létrejöttek nagybirtokok, így gyakorivá váltak a zálogosítások, földvásárok, és egyéb föld cserék.¹⁸ 1591-ben négy újabb pert indítottak, ezek közül volt határ probléma¹⁹, de szántóföld feletti vitás helyzet is.²⁰ Az utolsó ismert földdel kapcsolatos ilyen per 1817-ből való, és a bögözi kisbirtokosok kezdeményezték. Egy bizonyos földrészt nem kellett volna eladásra bocsátani, így perre vitték a dolgot.²¹

A második ilyen eset, amikor nemesek vagy kisnemesek közötti problémák jelentek meg. Ilyen esetként lehetne bemutatni amikor a Petki család kadicsfalvi, és bögözi ága között egy

¹⁵ Ezt a nemesi birtokrészt Károlyi Mihály adta el a falubelieknek. BENCZE 2001. 231.

¹⁶ SzOkL I, 282.

¹⁷ SzOkL új IV, 55-56.

¹⁸ BENCZE 2001. 231.

¹⁹ SzOkL új I, 215-216

²⁰ SzOkL új I, 223.

²¹ Kilyéni 1818, 254-257.

eltulajdonított ökör okozott gondot.²² Toldalagi Korda Anna idejében a bögözi földekkel kapcsolatos több peres ügy is folyt, amelynek része volt zálog, de egy esetben a Fekete családból Dániellel akadtak gondok.²³ Egy esetben írnak arról is, de csak úgy mellékesen, hogy a Bethlenek, és Ugronok is perben álltak egy csűrös kert kérdése miatt, ennek végkifejletéről viszont mit sem tudtunk meg.²⁴ Harmadik eset amikor a földesúr, és jobbágyság között akadtak problémák a faluban. Erről tanúskodik az 1855-ös jegyzőkönyv, amit az előljárók írtak meg, és megjelölték benne azokat a földeket, amikért per indult. A perben 11 zsellér volt érintett.²⁵ Ezt a pert meghatározónak ítéljük, mivel jelentőségéről tanúskodik számos levelezés is. A nemesi levelezésből derül fény arra, hogy a tisztviselő Végh Sámuel döntött úgy, hogy újraindítja a keresetet. Az uraság kérése lényegében az volt, hogy a zsellérek adják vissza az általuk jogtalanul használt földeket. Ezzel szemben a zselléri birtokokat megtarthatták volna, a főúrnak pedig maradt volt a kárpótlás. Végül az ítélet szerint visszakellett adni az uraságtól elvett telkeket, a zselléri birtokokat megkellett váltani, de az uraság is visszakellett fizesse a kárpótlás összegét.²⁶ Ez az ügy tökéletes példája volt annak, hogy mennyire feszülté tudott válni nemes, és itt lakó ember között a helyzet. Ez viszont általánosan igaz volt minden székely településre, mivel a székelység kérdése, és státusza igen érzékennyé vált, amin nem segített az sem, hogy a bögözi nemesség nem volt napi szintű kapcsolatban a peres felekkel. Ennek oka, pedig, hogy a faluban lévő két udvarház közül az egyiknek a tulajdonosi ága Marosvásárhelyen, majd Kolozsváron lakott életvitelszerűen.

A fenti elemzés alapján jól látható, hogy a birtokviszonyok alakulása, és azokkal kapcsolatos jogi viták nyomott hagytak Bögöz településtörténetében, A fölbirtoklás kérdése nemcsak gazdasági, hanem társadalmi, és jogi szempontból is meghatározó tényező volt, és ahogyan azt fent látjuk a közösség minden részét érintette is. A területekért folyó harcok, az elidegenítés, vagy épp visszaszerzés, valamint a birtokhatárok vitái hozzájárultak ahhoz, hogy betekintést nyerjünk a korai problémákba, és azok jelentőségébe. Az, hogy egyes peres ügyek akár évtizedekig is elhúzódhattak mutatja, a birtokjogok rendezetlenségét, de azt is, hogy milyen mértékben befolyásolta a helyi közösséget a konfliktus. Az igen jogi viták viszont nem csak Bögöze jellemzőek, de egész Székelyföldön átjárta a probléma, ami visszavezethető a társadalmi rétegek közötti problémák kérdéskörére. A birtokviták, és peres ügyek elemzése tehát fontos kiegészítése a településszerkezet, és birtoktörténeti változásokról szóló kutatásomnak, mivel ezek révén pontosabb képet tudunk mutatni.

Végül kiemelném, hogy a bögözi birtokviszonyok, és településszerkezet alakulásának vizsgálata nem csupán a helyi történelem feltárását szolgálta. Egy tágabb, társadalmi, és gazdasági összefüggéseket tárgyaló kutatás részeként is értelmezhető. A történeti térképek, peres iratok, és gazdasági források elemzése lehetőséget nyújt arra, hogy a településszerkezet változásait ne csupán statikus adottságként, hanem dinamikus folyamatként lássuk. Ezek együttese a társadalmi rétegek kapcsolata, jogi konfliktusok és gazdasági átalakulások együtt eredményezték a közösségi mindennapi életét. A földdel kapcsolatos viták, legyen szó bármelyik csoportról

²² SzOkL új I, 300.

²³ RNLK-B 329 06, 1-63.

²⁴ RNLK-K 340, fasc XVII. nr. 13, 39-50.

²⁵ RNLK-B 329, 402, 587-588.

²⁶ RNLK-B 329 402, 21-22.

rávilágítottak a korabeli jogrendszer működésére, a faluközösségen belül uralkodó érdekellentétekre, ugyanakkor ezek hosszútávú hatásai meg is mutatkoztak a falu dinamikájában is. Ezek kivetítése a térképeken mutatkozott meg, ahol az események tudatában a közösség hierarchiáját is jól kivehetőnek látjuk.

BIBLIOGRÁFIA

I. Katonai felmérés, Székelyföld szelvény, Bögöz. Katonai Térképészeti Intézet, 1763–1787. Elérhető ADT, <https://adtplus.arcanum.hu>, Utoljára megnézve: 2025.02.10 23:43.

BÁRTH JÁNOS (1996): Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyományai. Kalocsa, Kalocsai Múzeumbarátok Köre.

BENCZE DOMOKOS (2001): Birtokviszonyok, és gazdasági élet. In Bögöz 1332–2000. Sepsiszentgyörgy, Proserved Cathedra.

IMREH ISTVÁN (1967): A jobbágy munkaerő felhasználása a Toldalagi birtokon 1789–1782. In Szendrey István (szerk.): Magyar Történeti tanulmányok. 1. sz. 71–100.

JAKÓ ZSIGMOND (2004): Erdélyi Okmánytár (1301–1339). II. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Regesztákban, jegyzetekkel. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

KILYÉNI SZÉKELY MIHÁLY (1818): A Nemes Székely Nemzetnek Constitutiójai, Privilégiumai, és a józság leszállását tárgyzó némely törvényes ítéletei, több hiteles leveles-tárokból egybeszedve. Pest, 1818.

NYÁRÁDI ZSOLT (2016): Istennek ditsőségére tsináltatta. Adatok a bögözi nemesi családok történetéhez. Bögöz, Eurosped-Logistic SRL.

PÉTER SÁNDOR (2001): Bögöz helynevei In Bögöz 1332–2000. Sepsiszentgyörgy, Proserved Cathedra. 187–206.

SzOkL Székely Oklevéltár I–VIII. Szerk. Szabó Károly, Szádeczky Kardoss Lajos, Barabás Samu. Budapest – Kolozsvár, 1872–1934.

SzOkL új Székely Oklevéltár. Új sorozat. I–VIII. Közzéteszi: Demény Lajos, Pataki József, Tüdös S. Kinga. Marosvásárhely, 1983–2006.

LEVÉLTÁRI FORRÁS:

RNLK-K Román Nemzeti Levéltár, Kolozsvári fiók, Fond Korda családi levéltár 340.

RNLK-B Román Nemzeti Levéltár, Kolozsvári fiók, Fond Iktári Bethlen család, 329.

OLÁH SZABOLCS

szabolcs.olah99@gmail.com

PhD hallgató (KRE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola)

A Heves vármegyei Vitézi Szék vitézi állományának társadalmi összetétele 1936-ban¹

The social composition of the knightly order of the Vitézi Szék of
Heves County in 1936.

ABSTRACT

The Order of Vitéz was a newly established institution of the Horthy era, founded by Miklós Horthy himself. While the national-level history of the organization is relatively well documented—despite the persistence of several unresolved questions—regional studies remain largely underexplored. The present research seeks to address this gap by focusing on Heves County, whose Vitézi Szék (County Seat of the Order) has not, to date, been the subject of scholarly inquiry. The primary objective of this study is to partially reconstruct the history of the Vitézi Szék of Heves County and to analyze the social composition of its members as of 1936.

KEYWORDS

Horthy era, Order of Vitéz, Heves county

DOI 10.14232/belv.2025.3.3

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.3.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Oláh Szabolcs (2025): A Heves vármegyei Vitézi Szék vitézi állományának társadalmi összetétele 1936-ban. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 3. pp 47-63.

¹ „A Kulturális és Innovációs Minisztérium Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

Jelen tanulmányom témája Heves vármegye Vitézi Széke történelme és 1936-os tagságának társadalmi összetétele. Kutatásom célja, hogy prezentáljam Heves vármegye Vitézi Széke kialakulását és történetét (amennyire a források engedik ezt), illetve ismertessem és elemezzem a vármegyei vitézek társadalmi összetételét. Azonban nem célom a Vitézi Rend teljes körű bemutatása. Mivel ezidáig más vármegyei vitézi székek állományánál nem történt átfogó analízis, így nincs lehetőségem összehasonlításra.

Először tömören ismertetem a forrásadottságokat és az eddig született szakirodalmi hátteret. Ezt követően röviden felvázolom a Vitézi Rend megalapításának történetét, illetve közlöm a felvételi kritériumrendszert. A szükséges alaptudás letétele után demonstrálok Heves vármegye Vitézi Székének kialakulását és fontosabb eseményeit. Mivel nem maradt fent a vármegyei vitézi szék iratanyaga, így csak részleges rekonstrukcióra volt lehetőségem. Utolsó előtti fejezetben a felállított vizsgálati szempontrendszert és az elemzés eredményeit szemléltetem. Legvégül összefoglalom a legfontosabb konklúziókat.

FORRÁSadottságok

A kutatás egyik alapját a levéltári források képezték, azonban ezek igen csekély mennyiségben maradtak fenn. Az Országos Vitézi Szék központi irattárában őrzött jegyzékek Budapest ostromakor megsemmisültek, illetve egy tekintélyes okmánymennyiséget vitéz Benkő Béla vezérőrnagy vezetése alatt nyugatra szállítottak, melyeknek nyoma veszett.² Ebből adódóan a vármegyei iratok felértékelődnek a kutatás során, viszont ezen akták feltárása is nehézkes. A második világháború, illetve az 1945. utáni kommunista hatalom a vármegyei vitézi székek iratanyagát se kímélte, így itt is óriási forrás pusztulásról értekezhetünk. Ennek következménye, hogy több vármegyei levéltár nem őriz a Vitézi Rend helyi tevékenységéről iratokat. Azon levéltárakban, amelyek nem rendelkeznek a Vitézi Rendre vonatkozó külön gyűjtött dokumentumokkal, az egyéb anyagok tartalmazhatnak sporadikus, a vármegyei vitézi székekre vonatkozó okiratokat.

Heves vármegye Vitézi Széke esetében nem maradt fenn az irattár. A kutatás során csak az alispáni iratok esetében volt lehetséges a Vitézi Rendre és egyes vitézekre vonatkozó iratokat találnom. Ezekben az irományokban többségében egy-egy olyan ügy részleteit jegyezték le, melyek valamilyen módon kötődnek a vármegye néhány vitézéhez, azonban a vármegyei vitézi szék történetének és egy átfogó kép kialakítására alkalmatlanok. A célként megfogalmazott társadalmi vizsgálatra nem alkalmasak. E forrásadottságból adódóan a Magyar Nemzeti

² TÁTRAI 2000. 63.; TÓTH 2022. 64–65.; Az Országos Vitézi Szék Felszámoló Bizottsága igyekezett az iratokat felkutatni, azonban nem jártak sikerrel.

Levéltárának Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltárában, illetve a Magyar Nemzeti Levéltárának Országos Levéltárában őrzött egy-egy iratállomány adta a fő segítséget.

A levéltári források mellett további fontos bázis a Horthy-kor alatt kiadott könyvek és egyéb publikációk. Itt értekezhetünk a Vitézi Rend által kiadott kiadványokról, illetve a szervezettől függetlenül kiadott publikációkról is. A korabeli kötetek használata alapvető jelentőséggel bír, hiszen az iratpusztulás során elveszett információk egy része rekonstruálható a segítségükkel, azonban csak megfelelő forráskritikával használhatóak, mivel magukban hordozzák (többek között) a kor szellemiségét. A második világháború és az 1945-ös politikai fordulat miatt sajnálatosan e kiadványok is csak korlátozott számban maradtak fenn. Esetemben a legfontosabb kortárs publikációnak a Benkóczy Emil által írt „Heves vármegye vitézei” című könyv volt.

SZAKIRODALMI HÁTTÉR

Magyarország 1945 és 1989 közötti történelmének baloldali berendezkedése miatt a Vitézi Rend fasiszta és náci csatlós megbélyegzést kapott, így kutatása nem volt támogatott (sőt tiltottnak is tekinthető). Ennek megfelelően a szervezet történelmének feldolgozása nem indult el. Csak Négyesy László vállalkozott a feltáró munkára, melynek eredménye egy doktori dolgozat volt a József Attila Tudományegyetemen folytatott tanulmányainak lezárásaként. Azonban a dolgozatát nem adták ki, így nem keltette fel a történész társadalom figyelmét.

A kutatásoknak az 1989-es rendszerváltozás adott lendületet. A legelső tudományos publikációk az 1990-es évek végén jelentek meg, melyek Tátrai Szilárd és Négyesy László nevéhez köthetők. Tátrai a Hadtörténeti Közleményekben jelentette meg kutatási eredményeit, melyet két részben közölt, míg Négyesy az 1974-es disszertációjának tisztázatát adta ki két részletben a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Évkönyvében. Azonban az első átfogó kutatáson alapuló könyvekre egészen a 2010-es évekig várni kellett, amikor is Fekete Ferenc 2011-ben³, míg Kerepeszki⁴ Róbert 2013-ban kiadta monográfiáját.

Bár az országos kutatások már az 1990-es években elindultak, azonban a hely- és régiótörténeti vizsgálatok csak a 2000-es évektől jelennek meg. Az első tudományos igényű írás Kora Antalhoz köthető, aki a Limes folyóiratban közölte a Komárom-Esztergom vármegyei Vitézi Székkel kapcsolatos eredményeit. Kora 2003-as tanulmányát követően csak a 2010-es években jelentek meg újabb helytörténeti vonatkozású tanulmányok. Önálló, helytörténeti témájú könyv ezidáig csak kettő jelent meg. Az első 2020-ban, Berekméri Árpád Róbert és Nemes Gyula közös munkája⁵ eredményeként, majd 2022-ben Tóth Marcell⁶ tollából.

Heves vármegye esetében ezidáig tudományos igényű publikáció nem született, csak egy ismeretterjesztő írás, mely Demény-Dittel Lajos nevéhez köthető. Azonban ez sem egy átfogó Heves vármegyei képet mutat be, hanem csak a Hatvanhoz köthető vitézekkel foglalkozik, mindösszesen négy oldal terjedelemben.⁷

³ FEKETE 2011.

⁴ KEREPESZKI 2013.

⁵ BEREKMÉRI – NEMES 2020.

⁶ TÓTH 2022.

⁷ DEMÉNY-DITTEL 2003. 64–67.

VITÉZI REND FUNDAMENTUMA ÉS KIALAKULÁSA

A Vitézi Rend alapítójának és (első) főkapitányának vitéz nagybányai Horthy Miklós tekinthető. A Vitézi Rend „kánonja” alapján Horthynak Szegeden, a Károlyi féle ellenforradalmi kormányban betöltött hadügyminisztersége idején alakult ki az a gondolata, hogy Magyarországnak szüksége van egy, az első világháborús frontharcosok legjobbjait összefogó szervezetre. Azonban Horthynak várnia kellett elképzelésével az 1920. március 1-én végbement kormányzóvá választásáig, amikor már elképzelése széles körökben ismert volt.⁸

Az alapok kidolgozása 1920. márciusát követően indult el, melynek első lépése a nagybányai Horthy Jenő nemzetgyűlési képviselő és báró Pap Géza, a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége ügyvezető igazgatója között lezajlott tárgyalások voltak. A Horthy Jenő és Pap Géza között lezajlott megbeszélések eredménye egy tervezet volt, mely a Vitézi Rend alapjait fektette le és megalapozta a további tárgyalásokat.⁹

Az 1920. június 21-én, Horthy Miklós elnöklete alatt zajlott megbeszélésen Börcsök Andort bízták meg, hogy dolgozza ki a haditelkek (későbbi elnevezésén: vitézi telkek) jogi alapjait, tisztázza a telkek körül felmerülő kérdéseket és szövegezze meg az erről szóló miniszteri rendeletet. E felkérés végeredményeként született meg a 12. §-ból álló 6.650/1920. M.E. számú rendelet, amely a vitézi telkek alapítását és adományozását tette lehetővé, melyet széki gróf Teleki Pál 1920. augusztus 10-én szentesített aláírásával és a Budapesti Közlönyben 1920. augusztus 29-én jelent meg. A rendeletet még ugyanazon évben (1920) megerősítették, mivel az 1920. XXXVI. tc. 77. §-a hatályban fenntartotta.¹⁰

A jogi alapok letételét a vitézi telekrendszer kialakítása követte. Ennek során Horthy 1920. augusztus 20-án felhívást intézett az ország földbirtokosai felé, amelyben arra kérte őket, hogy adományozzanak földterületeket, melyekből vitézi telkeket tudnak kialakítani a későbbiekben. Egy érdekes adaléknak tekinthetjük azt a tényt, hogy a Vitézi Rend jogilag még nem is létezett, azonban már ajánlottak fel számára földterületet, ugyanis Karcag 1920. április 13-i díszközgyűlésén 100 kataszteri holdat adományozott a szervezetnek.¹¹

A telekrendszer kiépülésének elindítását az első tisztségviselők és későbbi törzskapitányok kinevezése követte, melyet Teleki Pál 1920. szeptember 25-én jegyzett ellen, így elindítva az Országos Vitézi Szék munkáját. Az Országos Vitézi Szék még azon a napon megtartotta alakuló ülését, melyen Horthy Miklós elnököl. Ekkor történt a Vitézi Rend szabályzatának megalkotására is, melyet Horthy még azon a napot elfogadott és ki is adott. A Vitézi Rend soraiba való jelentkezés lehetőségéről és kritériumairól szóló első hivatalos hirdetemény a Budapesti Közlöny 1920. december 18-i számában közzétét. Az Országos Vitézi Szék a felvételi kérelmek elbírálását 1921. március 18-án szabályozta, illetve ekkor kezdte kiválasztani az első megfelelő jelölteket.¹²

⁸ Vitézi Rend szaknévsora 1933. 3.; SCHEFTSIK 1935. 228.; Vitézek Albuma 1939. 17–18.; HELLEBRONTH 1941. 9.; NÉGYESY 1999. 163.; KEREPESZKI 2013. 13.; BEREKMÉRI – NEMES 2020. 9.

⁹ Vitézek Albuma 1939. 18–19.; NÉGYESY 1999. 163–164.; KEREPESZKI 2013. 14.; BEREKMÉRI – NEMES 2020. 9–10.

¹⁰ Kis káté 1934. 9.; Vitézek Albuma 1939. 19.; HELLEBRONTH 1941. 9–10.; TÁTRAI 1997. 35.; NÉGYESY 1999. 164.

¹¹ HU-MNL-JNSzVL-IV. 407. 500/1921.; HU-MNL-JNSzVL-IX. 250. (Birtoklapok 1920–1943.); NÉGYESY 1974. 7.; FEKETE 2011. 19.

¹² DARÓCZY 1921. 592–593.; SZÉCSY et al. 1931. 74.; Vitézek Albuma 1939. 18–19.; TÁTRAI 1997. 55.; NÉGYESY 1974. 8.; KEREPESZKI 2013. 17–18.

A VITÉZI REND KRITÉRIUMAI TAGSÁGA IRÁNYÁBA

Az Országos Vitézi Szék egy több pontból álló kritérium rendszert állított fel a jelentkezőkkel szemben. A kedvező elbírálás feltétele volt többek között a magyar állampolgárság, a forradalmak idejéről igazolt hűség, illetve az első világháborúban kitüntetésekkel igazolt vitézi tettek megléte. De ezek mellett olyan előírás is volt például, hogy amennyiben a jelentkező idegen hangzású családnévvel rendelkezett, akkor azt magyarosítania kellett, mely alól csak az igazolt nemesi családok tagjai kaptak felmentést.¹³

A felállított kritérium rendszer sarokpontjának a kitüntetési előírás tekinthető, melynek mértékét 1920-ban szabták meg, azonban több esetben is kisebb változásokat eszközöltek benne.¹⁴ Az 1920-ban előírtak alapján a legénységi állomány tagjainak az Arany Vitézségi Érmet egyszer, vagy az Ezüst Vitézségi Érem I. osztályát kétszeresen kellett birtokolniuk. Főtiszteknél legalább a még legénységi állományban szerzett Arany Vitézségi Érme egyszeri, vagy az Arany Vitézségi Érem tisztek számára egyszeri, vagy az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya egyszeri birtoklása volt. A törzstisztek és a tábornokok esetében az Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztjének egyszeri megléte volt.¹⁵

Egy jelentkező, csak a kitüntetési mérce sikeres megugrásával tudott vitézzé válni, azonban tisztázni kívánom, hogy voltak olyan Vitézi Rend tagok, akik nem rendelkeztek kitüntetéssel, mégis a szervezet tagjává váltak. Ez azért volt lehetséges, mert a vitézi cím örökölheto volt, így egyes személyek a férfi felmenőjüktől örökölték a Vitézi Rendbe való csatlakozás jogát.¹⁶ Ennek mentén alakult ki a vitézek egyik csoportosítási elve, miszerint beszélhetünk vitézekről (továbbiakban: érdemszerző) és a várományosokról. Érdemszerzőnek azon személyek számítottak, akik az első világháború (később a második világháború) harcterein kiérdemelték a felvételhez szükséges kitüntetéseket, míg várományosnak azon emberek minősültek, akik (általában) édesapjuk után örökölték a felvétel jogát.¹⁷

HEVES VÁRMEGYE VITÉZI SZÉKE története

A Vitézi Rend területi alapelven szervezte meg az irányítását, melynek alapját a Magyar Királyság közigazgatási rendszere szolgálta. A legnagyobb területi egység a Vitézi Törzsszék volt, melyet a vitézi törzskapitány vezetett és a törzsszéktartó volt a helyettese. A Törzsszékek az úgynevezett vármegyei vitézi székekre oszlottak, melyek megfeleltethetőek voltak az egyes vármegyékkel területileg¹⁸ és a székkapitány vezette őket, akinek a helyettese a széktartó volt. A vármegyei vitézi szék belsőleg járásokra, illetve a megyei jogú városok voltak osztva,¹⁹ melyeket a járási hadnagy irányított. A járások néhány településből álló csoportokra bomlottak, melyeket a vitézi őrmester irányított.²⁰

¹³ Kis káté 1921. 9–13.; Kis káté 1934. 34–35.; VAJDA 1934. 154.; HELLEBRONTH 1941. 47–48.

¹⁴ Például 1922-től az Ezüst Vitézségi Érem I. osztály egyszeri kiérdemlése is elég volt a legénységnél.

¹⁵ Kis káté 1921. 10.; VAJDA 1934. 154.

¹⁶ Kis káté 1934. 68–71.

¹⁷ HU-MNL-JNSzVL-IX. 250. (Nyilvántartóparancsok 1940–1944.); Kis káté 1934. 68–71.

¹⁸ Csak egy esetben volt eltérés.

¹⁹ Egy járás területe több településből tevődött össze, míg a megyei jogú városok önmagukban képezték azt a területet, melyet a vitézi hadnagy irányított.

²⁰ Vitézi Rend szaknévsora 1933. 3–19.; Kis káté 1934. 23.; SCHEFTSIK 1935. 228–229.; FEKETE 2011. 164–169.

Heves vármegye Vitézi Széke több esetben is más-más Vitézi Törzsszék irányítása alá esett. Kezdetben a vitéz szandai Sréter István altábornagy (törzskapitány) vezetése során alapított 5. számú Vitézi Törzsszék alatt helyezkedett el. Az 1924. július 1-én lezajlott átszervezés követően a 4. számú Vitézi Törzsszék irányítása alá került, melyet vitéz nemes Nagy Pál gyalogsági tábornok (törzskapitány) irányított. Nagy Pál 1927. február 10-i halálát követően a 4. Vitézi Törzsszék élére vitéz Csörgey Károly tábornok állt 1927. február 10. és 1928. július 12. között, majd Csörgey 1928. július 12-i halálát követően vitéz szinai Szinay Béla tábornok lett a törzskapitány.²¹

Heves vármegye Vitézi Széke kialakítása 1921. július 29-én kezdődött, amikor vitéz Koloss-váry László ideiglenes székkapitányi kinevezést kapott az Országos Vitézi Széktől. Kolossváry azonban szűk négy hónapnyi munkát követően leváltották, és október 5-én vitéz tiszabeői Hellebronth Gusztáv nyá. tábornok kapott ideiglenes székkapitányi kinevezést. E kezdeti időben a székkapitányság hivatalos címmel nem rendelkezett. Hellebronthot vitéz Zalán Antal nyá. tábornok váltotta, aki 1926. február 12-e és 1929. február 18-a között látta el a székkapitányi teendőket, akitől a tisztséget vitéz Mossóczy József nyá. ezredes vette át 1929. február 18-án. Mossóczytól a székkapitányi széket majd vitéz Kemény Alajos nyá. alezredes veszi át 1933-ban, így a vizsgált időszakban Kemény irányította a vármegyei vitézi állományt.²²

A vármegyei vitézi szék majd csak 1922. február 14-én alakult meg Egerben, mely időponttól a Vármegyházban rendelkeztek helyiségekkel, így itt volt a hivatalos központja. Az Országos Vitézi Szék folyamatosan szorgalmazta, hogy minden vármegyei vitézi szék rendelkezzen saját Vitézi Szék házzal, azonban a Heves vármegyében nem rendelkeztek ehhez megfelelő anyagi háttérrel. A szervezeti kiépítés során a vármegye igazgatását hat járásra és kettő megyei jogú városra osztották. Az felosztás alapján értekezhetünk: Egri, Gyöngyösi, Hatvani, Hevesi, Pétervásárai és Tiszafüredi²³ járásokról, illetve Eger és Gyöngyös megyei jogú városokról.²⁴

A vármegyei szintű vitézi élet első momentuma, az 1921. május 7-én lezajlott vitézi telekbeiktatás volt. A beiktatást Hellebronth Gusztáv végezte, mely során a dr. Szmrecsányi Lajos egri érsek által felajánlott földterületen kialakított ingyenes vitézi telkeket vitéz Czeglédi Péter és vitéz Antal Imre füzesabonyi lakosok vették át. Ezáltal Czeglédi és Antal az első kettő telkes vitéz a vármegyében és ekkortól számíthatjuk a vitézi telekrendszer kiépülését. Itt szeretném kiemelni, hogy a földadományozás hamarabb lezajlott, mint az első ideiglenes székkapitány kinevezése, így a vármegyei vitézi szék sem alakult még meg ekkor. Emellett fontos kiemelni, hogy a Vitézi Szék hivatalos történetírása az első 24 telkes vitéznek azon személyeket tekinti, akik 1921. május 18-án, személyesen Horthytól vették át az adományleveleiket (a telkeket ekkor még nem vették át). Ezzel szemben Heves vármegyében már május 7-én telekbeiktatás zajlott, illetve Czeglédi és Antal neve nem szerepel a felsorolt 24 vitéz között. Ezek alapján kijelenthető, hogy a Vitézi Rend kinyilvánítása helytelen²⁵ és a kutatás jelenlegi állása alapján

²¹ Mo. t. cím- és névtára 1927. 17.; Mo. t. cím- és névtára 1928. 18.; Mo. t. cím- és névtára 1929. 24.; SZÉCSY et al. 1931. 102–106. 227–232.; HELLEBRONTH 1941. 21–23.; NÉGYESY 1974. 117.; FEKETE 2011. 165–167.

²² Mo. t. cím- és névtára 1927. 17.; Mo. t. cím- és névtára 1928. 18.; Mo. t. cím- és névtára 1931. 23.; Mo. t. cím- és névtára 1932. 25.; Vitézi Rend szaknévsora 1933. 13.; Mo. t. cím- és névtára 1935. 24.; Mo. t. cím- és névtára 1936. 24.; SZÉCSY et al. 1931. 229–231.

²³ Tiszafüred és a környező települések a korszakban Heves vármegye részét képezték. Csak az 1945 utáni megyerendezést követően került Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéhez.

²⁴ Mo. t. cím- és névtára 1927. 17.; Kis káté 1934. 76.; Vitézek Albuma 1939. 24.; SZÉCSY et al. 1931. 230–231.

²⁵ Az ezidáig született szakirodalom minden esetben a Vitézi Rend állítását vette alapul, így ott is a hibás megállapítás olvasható.

2 füzésabonyi ember tekinthető a szervezet első vitézi telekbirtokosainak. Megemlítendő még, hogy Czeglédi és Antal az 1921-es első vitézavatás során avatták vitézzé, így az első vármegyei vitézek között is meg kell őket említenünk.²⁶

A Vitézi Rend figyelmet fordított a várományosok megfelelő nevelésére és a gazdasági tudásuk érdekében iskolát is alapított részükre. Erre azért volt lehetőség, mert Pálóczi Horváth István örkényi nagybirtokos és felesége, Katonai Ilona Örkényben 15 kataszteri hold földterületet és szükséges ingatlan állományt ajánlott fel az intézmény részére. Ennek a nagyvolumenű adományozásnak köszönhetően alakult meg a Vitézi Rend Örkényi Gazdaképző Iskolája, mely 1926. augusztus 26-án nyitotta meg kapuit. Ennek az intézménynek az volt a feladata, hogy a „vitézi ifjakat” megfelelő gazdákká nevelje. Annak érdekében, hogy a hevesi vitézek gyermekei is biztos jelenlegyenek az iskolában, egy alapítvány jött létre. Az alapítvány keretei között, évente kettő várományos kapott alapítványi helyet a tanintézményben, mely során az egyik gyermek költségeit a vármegye, míg a másikat Eger városa fizette.²⁷

HEVES VÁRMEGYEI VITÉZI SZÉK TAGSÁGÁNAK ÖSSZETÉTELE

Heves vármegye Vitézi Széke tagságának összetételbeli elemzése során az egyének születési éve, születési helye, aktuális lakhelye, a foglalkozása, illetve a hivatásos katonák és civilek aránya esett vizsgálat alá. A kutatás során, csak az érdemszerzőket elemeztem, mivel a forrásadottságok nem tették lehetővé a várományosok bevonását. Az összeállított névsor esetében az 1936-os évet megkezdő állomány képezte a kutatásom tárgyát, így az 1936. május 24-i²⁸ vitézavatás során avatott személyek már nem estek analízis alá. Sajnos a nagyfokú forráspusztulás mértéke miatt csak egy esetben volt lehetőségem minden vitéz adatát egyszerre górcső alá vennem. A tagság aktuális létszámában a Benkőczy Emil által írt „Heves vármegye vitézei” című könyv volt a mérvadó, mely alapján a rekonstruált névsor 391 főt tartalmaz.

A születési éveknél 387 személy adata volt vizsgálható. Megállapítható volt, hogy négy évtized szülöttjeiről van szó, illetve, hogy a legkorábbi születési időpont 1863, míg a legkésőbbi 1899. A két szélsőérték alapján egy 36 évnyi időintervallumról értekezhetünk. Évtizedekre való bontása után megfigyelhető, hogy az 1860-as években 2, az 1870-es években 17, az 1880-as években 157, az 1890-es években pedig 211 személy született. Jól kivehető az 1880-as és 1890-es évek markáns kiemelkedése. A megállapított létszámbéli fölénynek az oka az, hogy ennek a két évtizednek a szülöttjei vették ki a legnagyobb részüket az első világháborúból, ugyanis ők képezték a hadköteles férfi lakosság legnagyobb hányadát.

Évszámok közül kiemelkedik 1892, mivel ekkor született a legtöbb (42 fő) vármegyei vitéz, illetve 1892 a középpontja annak az intervallumnak, ami 1883 és 1897 között látható, amely esetében észlelhető, hogy a születési szám folyamatosan 10 fő feletti. A két legkorábbi születési időpontra (1863, 1864) ránézve, a kutatónak gyorsan olyan gondolata támad, hogy biztosan a hivatásos katonai állomány, törzstiszti vagy tábornoki rétegéhez tartozó személyekről lehet szó, hiszen ez a leglogikusabb feltételezés, ha az életkor és a katonaság összefüggésére gondolunk. Ez azonban nem állja meg a helyét Heves vármegye esetében. A legidősebb személy az 1863-as

²⁶ HU-MNL-OL-P(8). 1709. (Avatási oklevelek másolatai); SZÉCSY ET AL. 1931. 80. 232.

²⁷ SZÉCSY et al. 1931. 232.; Vitézek Albuma 1939. 24.; HELLEBRONTH 1941. 91–93.

²⁸ ANGELOVICS 2014. 23.

születésű vitéz Tóth Lajos községi jegyző (emléklappal ellátott százados) volt, akit az 1864-ben született vitéz tiszabeői Hellebronth Gusztáv nyugállományú altábornagy követett. Ez az eset jól érzékelteti, hogy a civil lakosság idősebb tagjai is kivették részüket az első világháború harcaiból.

(1. táblázat) Heves vármegye vitézeinek a születési éve és az adott évben születettek száma. A táblázat a szerző saját munkája.

Évek	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869
Fő	--	--	--	1	1	--	--	--	--	--
Évek	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879
Fő	--	--	--	--	3	1	2	2	6	3
Évek	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889
Fő	8	11	4	13	12	18	19	20	28	24
Évek	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899
Fő	37	28	42	19	17	23	21	15	5	4

(Forrás: PEKÁR 1927. 24–150., PEKÁR 1928. 23–154., SÉNYI 1929. 225–250., SZÉCSY et al. 1931. 327–466., BENKÓCZY 1936. 15–225., Vitézek Albuma 1939. 145–400.)

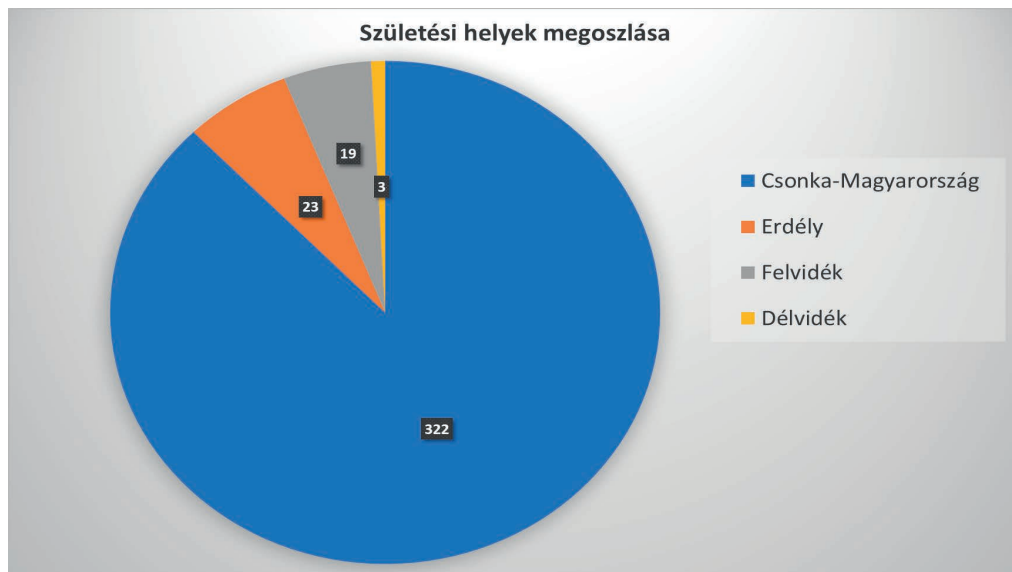
A születési helyek kapcsán 366 személy adatai voltak elemezhetőek.²⁹ Összesen 40 vármegyében, illetve Budapesten tudtam születési helyszínt azonosítani, amely összesen (Budapesttel együtt) 188 települést jelent. Ha a trianoni békeszerződés árnyékában vizsgáljuk a születési helyszínek, akkor látható, hogy Csonka-Magyarország (322 fő) területén kívül Erdélyből (23 fő), Felvidékről (19 fő) és Délvidékről (3 fő) is származnak rendtagok. Ezek alapján értekezünk kell egy migrációs hullámról, amely Heves vármegye irányába történt, igaz ez nem olyan súlyúnak mutatkozik, mint ami Budapest irányába történhetett. Azonban, így is fontos megemlítenünk, hogy 45 személy esetében a Vitézi Rendnek beintegrálási folyamatokkal kellett szembenézni-e. Az is megfigyelhető, hogy a trianoni határok végett Erdélyben figyelhető meg a legjelentősebb nagyságú magyar nemzetiségű kisebbség, így onnan menekült el a legtöbb család, mely Heves vármegyénél is jelentkezik.

A vármegyék szintjén történő vizsgálat során arról értekezhetünk, hogy (értelemszerűen) Heves vármegye területén született a legtöbb vitéz (252 fő), azonban 139 fő más vármegyéhez köthető, amely az emberek 1/3-át jelenti. Így kijelenthető, hogy a Heves vármegye Vitézi Széke 1936-os állományának az 1/3-a nem a vármegyében született. Emellett az arányok reprezentálják a vármegyei vitézi székeknél felmerülő kutatási kérdések egyik legfontosabbikát, miszerint: ki számít vármegyei vitéznek (az adott vármegye esetében)? Megmutatkozik, hogy a születési helyszín nem lehet kizárólagos válaszadó, hanem figyelembe kell venni az egyének élete során lakott településeket és az ott tartózkodásuk idejét is. Illetve azt is felveti, hogy feltételezhetően vannak olyan személyek, akik bár Heves vármegye területén születtek, azonban költözés

²⁹ 25 személy esetében még nem ismert a születési helyszín. 3 esetben pedig olyan település nevét rögzítették, melyeket ez idáig nem sikerült beazonosítani. A 3 település a következők: Csokor, Kér, Péter.

folytán más vármegye vitézének számít. Ilyen személy volt vitéz lévai Borbély-Maczky Emil országgyűlési képviselő, főispán is, aki 1887. szeptember 6-án született Hevesen,³⁰ azonban nem tartozott a Heves vármegyei Vitézi Szék állományához.

(1. ábra) Heves vármegyei vitézek születési helyeinek megoszlása. A táblázat a szerző saját munkája.

(Forrás: PEKÁR 1927. 24–150., PEKÁR 1928. 23–154., SÉNYI 1929. 225–250., SZÉCSY et al. 1931. 327–466., BENKÓCZY 1936. 15–225., Vitézek Albuma 1939. 145–400.)

A lakhelyek vizsgálata során az összes személy esetében rendelkezésre álltak az adatok, azonban csak 372 személy esett górcső alá, mivel 19 vitéz ekkor már halott volt. Az adatok alapján a vitézek 12 vármegyében, illetve Budapesten éltek, összesen (Budapesttel együtt) 104 településen éltek. Ez azt jelenti, hogy Heves vármegyei vitéznek minősültek olyan személyek is, akik nem Heves vármegye területén éltek életvitelszerűen. E helyzetre egy másik vármegyei vitézi szék kutatási eredményei adnak választ. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye Vitézi Székével kapcsolatos kutatásaim során is megfigyelhetők voltak a vármegye területén kívül lakó, de a vármegyéhez tartozó személyek, melyekre a vitézi telkek közelebbi megvizsgálása jelentette a választ. Kitűnő példa erre vitéz bilkei Lipcsey Márton nyugállományú tábornok, a 3. számú Vitézi Törzsszék törzskapitánya, aki Budapesten élt, azonban mivel Dévaványán volt vitézi telke,³¹ így a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei Vitézi Szék állományához tartozott.³² Sajnos Heves vármegye Vitézi Széke iratanyaga nem maradt fenn, így nem nyílt lehetőség a vitézi telkek részletes vizsgálatára, azonban az eddigi kutatási eredmények alapján e feltételezés a

³⁰ FÁBIÁN 2016. 59.; Heves város Heves vármegyében található, a Hevesi járás székhelye.

³¹ A tárgyalt korszakban még nem Békés vármegyéhez tartozott a település, hanem Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéhez.

³² HU-MNL-JNSzVL-IX. 250. (Nyilvántartóparancsok 1940–1944.)

legvalószínűbb.

(2. táblázat) Heves vármegye vitézeinek lakhelyszerinti eloszlása vármegyék (és Budapest) szintjén. A vármegyék neve a vizsgált időszak vármegye-rendszerét tükrözi. A táblázat a szerző saját munkája.

Vármegye/ Székesfőváros	Települések száma	Ott élők száma	Vármegye	Települések száma	Ott élők száma
Budapest	---	24	Szabolcs vármegye	1	2
Heves vármegye	85	319	Komárom vármegye	1	1
Borsod vármegye	4	9	Bács-Bodrog vármegye	1	1
Hajdú vármegye	3	4	Győr vármegye	1	1
Békés vármegye	2	3	Abaúj-Torna vármegye	1	1
Jász-Nagykun-Szolnok vármegye	2	2	Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye	1	1
Vas vármegye	1	2	---	---	---

(Forrás: PEKÁR 1927. 24–150., PEKÁR 1928. 23–154., SÉNYI 1929. 225–250., SZÉCSY et al. 1931. 327–466., Vitézi Rend szaknévsora 1933. 20–300., BENKÓCZY 1936. 15–225., Vitézek Albuma 1939. 145–400.)

A Heves vármegye területén élő vitézek vármegyén belüli eloszlását külön is érdemes megvizsgálni, a vármegyei vitézi szék irányítása szerinti beosztás alapján. Amint azt már említettem, Heves vármegyét hat járásra és kettő megyei jogú városra osztották. A felosztás alapján értekezhetünk: Egri-, Gyöngyösi-, Hatvani-, Hevesi-, Pétervásárai- és Tiszafüredi³³ járásokról, illetve Eger és Gyöngyös megyei jogú városokról.³⁴

Megfigyelhető Eger és környékének kiemelkedő szerepe, amely Eger vármegyeszékhelyi mivoltjára vezethető vissza. Amint a számok mutatják Egerben, illetve az Egri járás adott otthont a legtöbb vitéznek. Az itt élők között számos befolyásos, többségében az értelmiséghez tartozó személy megtalálható. Egyikük volt például vitéz nemes Fluck Gusztáv vármegyei gazdasági felügyelő is, aki hivatalából adódóan a vármegyei vitézi szék tagja is volt. Természetesen az értelmiségi réteg mellett más rétegek is megtalálhatóak. Például az iparban dolgozók rétege, ahol vitéz Kánya Nándor építőmester is megtalálható, akivel kapcsolatban egy érdekesség, hogy ő konstruálta a „Szidi” és a „Berci” nevű³⁵ higiénikus szemétládákat.³⁶ Ezt a régiót követték a Gyöngyösi, Hatvani, illetve Hevesi járasok, melyekben 40 fő feletti létszámok figyelhetők meg és a településszámok figyelembevételével egy-egy

³³ A tárgyalt korszakban Tiszafüred és a környező települések még nem Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéhez tartoztak, hanem Heves vármegyéhez.

³⁴ SZÉCSY et al. 1931. 230.

³⁵ A „Szidi” és a „Berci” fantázianevek, melyeket Kánya alkalmazott az általa létrehozott kétfajta higiénikus szemétládára.

³⁶ HU-MNL-HVL-IV. 404. (6939/1936).

településen nagyobb számú vitéz is élhetett.³⁷ Ezért kijelenthető, e területeken volt a legnagyobb aktivizációs lehetősége a Vitézi Rendnek, illetve itt hárulhatott a legtöbb feladat a járási vitézi hadnagyokra is.

(3. táblázat) Heves vármegye területén élő vitézek eloszlása. A járások felosztása a korokban alkalmazott beosztást követi. A táblázat a szerző saját munkája.

(Forrás: PEKÁR 1927. 24–150., PEKÁR 1928. 23–154., SÉNYI 1929. 225–250., SZÉCSY et al.

Járás/ Megyei jogú város	Települések száma	Ott élők száma	Járás	Települések száma	Ott élők száma
Eger megyei jogú város	---	59	Hatvani járás	13	47
Gyöngyös megyei jogú város	---	24	Hevesi járás	11	40
Egri járás	23	57	Tiszafüredi járás	9	29
Gyöngyösi járás	18	45	Pétervásári járás	9	18

1931. 327–466., Vitézi Rend szaknévsora 1933. 20–300., BENKÓCZY 1936. 15–225., Vitézek Albuma 1939. 145–400.)

A foglalkozási összetétel vizsgálata során az 1930. évi népszámlálás által alkalmazott csoportosítási elvet vettem alapul. Ennek megfelelően az alábbi csoportokban történt meg a személyek besorolása: 1. Östermelés; 2. Bányászat és kohászat, ipar, kereskedelem és hitel, közlekedés; 3. Közszolgálat és szabadfoglalkozások; 4. Véderő; 5. Különböző gazdasági ágakban és váltakozó munkanemeknél alkalmazott és külön meg nem nevezett napszámosok; 6. Nyugdíjasok, tőkepénzesek, életjáradékosok, házbirtokosok és magánzók; 7. Házi cselédek; 8. Egyéb és ismeretlen foglalkozásúak.³⁸ A vizsgálat során 385 személy adatával dolgoztam.

(4. táblázat) Heves vármegye vitézeinek foglalkozási megoszlása (számokban). A táblázat

Foglalkoztatási csoport	Foglalkoztatottak száma	Foglalkoztatási csoport	Foglalkoztatottak száma
I. csoport	198	V. csoport	2
II. csoport	41	VI. csoport	1
III. csoport	60	VII. csoport	0
IV. csoport	82	VIII. csoport	1

a szerző saját munkája.

(Forrás: PEKÁR 1927. 24–150., PEKÁR 1928. 23–154., SÉNYI 1929. 225–250., SZÉCSY et al.

1931. 327–466., Vitézi Rend szaknévsora 1933. 20–300., BENKÓCZY 1936. 15–225., Vitézek Albuma 1939. 145–400.)

Megfigyelgető, hogy a házi cselédek csoportjába egy személy se sorolható. Mivel az 1.

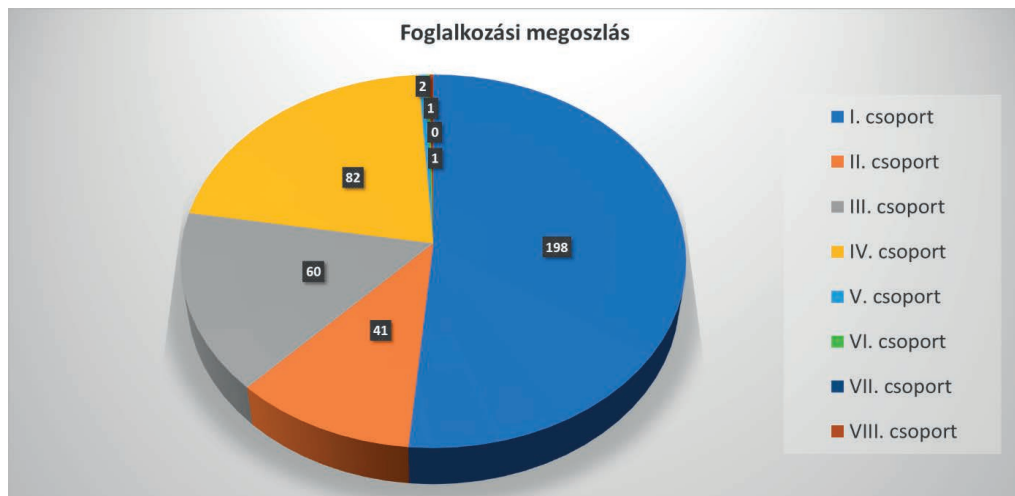
³⁷ A táblázatban nem került lebontásra, hogy a járásokon belül egy-egy településen mekkora létszám figyelhető meg. Azonban itt kívánom jelezni, hogy több település is rendelkezett nagyobb létszámú vitézi lakossal. Például: Hatvan 17 fő, Heves 16 fő, Füzesabony 11 fő.

³⁸ 1930. évi népszámlálás foglalkoztatás 1934. 46–47.

csoportba sorolható a legtöbb ember, így kijelenthető, hogy túlnyomóan a mezőgazdasági ágazatokban dolgoztak. Ez kettő okra vezethető vissza. Az első a magyar társadalom agrár-beállítottsága, amely évszázadokra nyúlik vissza. A második ok, a Vitézi Rend kapcsolata a földdel és a földműveléssel. A szervezet abban gondolkodott, hogy az összes vitéznek telket biztosít, így létrehozva egy új birtokosi réteget.³⁹ Erre Horthy is utal az 1921-es avatóbeszédében: „... mikor a nagy háború legjobbjait hozzákötöm a hazai röghöz ...”⁴⁰ Bár az alapgondolatot nem sikerült kivitelezni, azonban egy részlegesen kiépített és folyamatosan fejlődő vitézi telekrendszert megfigyelhetünk országos szinten. A nagyfokú forráspusztulás miatt Heves vármegye vitézi birtokairól jelenleg nem rendelkezünk információval.

A második legnépesebb „tömrőlés” a véderő. Ez a hivatásos fegyveres állomány jelentős számára utal, ami azt jelenti, hogy bár nem ők képezik a többséget, de markáns kisebbséget alkotnak. Itt szeretnék arra utalni, hogy az alábbi személyek többsége már nyugállományú a vizsgált időszakban, így a vármegye aktív állományú tagjainak szemében maximum „csak” tekintélyt parancsoltak, de nem voltak feltétlenül tényleges befolyásoló erővel. A nyugállományú tisztek közül többen is tagsággal rendelkeztek a Nyugállományú Katonatisztek Országos Szövetségénél.⁴¹ A harmadik réteg a közszolgálat és szabadfoglalkozások csoportja. Itt volt a legnagyobb sokszínűség, ugyanis összesen 37 különböző hivatás figyelhető meg. Ebből adódóan itt van a legtöbb társadalmi réteg is. Mivel ilyen „magas” szám figyelhető meg, kijelenthető, hogy ha vármegyei szinten nem, de egyes településekben sikeresen kialakulhatott egy vitézekből álló irányító közeg.

(2. ábra) Heves vármegye vitézeinek foglalkozási megoszlása (számokban). A táblázat a

szerző saját munkája.

(Forrás: PEKÁR 1927. 24–150., PEKÁR 1928. 23–154., SÉNYI 1929. 225–250., SZÉCSY et al. 1931. 327–466., Vitézi Rend szaknévsora 1933. 20–300., BENKÓCZY 1936. 15–225., Vitézek Albuma 1939. 145–400.)

A közszolgálatban dolgozókat a bányászat, a kohászat, az ipar, a kereskedelem, a hitel és a

³⁹ Vitézek Albuma 1939. 9.

⁴⁰ HELLEBRONTH 1941. 103.

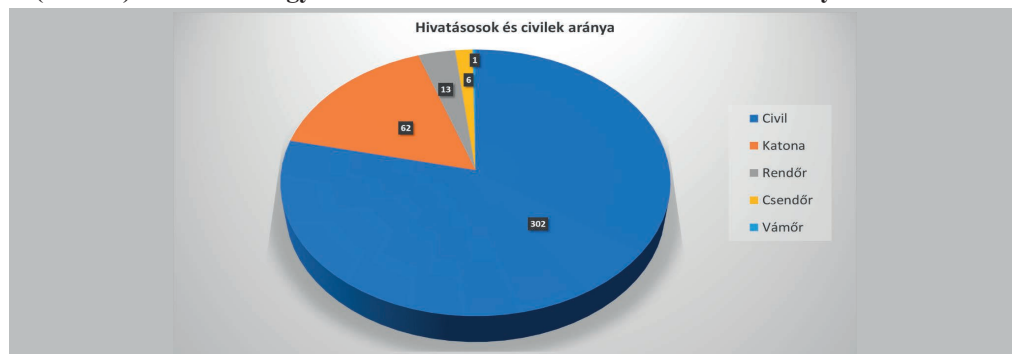
⁴¹ LADÁNYI 1930. 231–256.; VAJDA 1934. 195–239.; VAJDA 1940. 165–335.

közlekedés (illetve az ide sorolható ágazatok) különböző területein dolgozók követik. Bár csak a negyedik legnagyobb tömörülés, azonban számuk a vármegye és az egyes települések lakosságához viszonyítva elenyészőnek tekinthető, így semmilyen társadalmi bázis kialakítására nem lehetett lehetőségük. Vitézek még kis létszámban az 5., 6. és 8. csoportokban voltak fellelhetők. Ezen egységek képviselői a Vitézi Rend tagjai között is csak egy elenyésző kisebbséget jelentettek, így a vármegye, de még egy-egy település életében se voltak meghatározóak.

A foglalkoztatási arányok előre vetítik, hogy a Heves vármegyében élő vitézek csak részlegesen képviseltetik magukat a fegyveres erők soraiban. Megfigyelhető, hogy nem csak a Magyar Királyi Honvédségben, hanem a Magyar Királyi Csendőrségben, a Magyar Királyi Rendőrségben és a Magyar Királyi Vámőrségben teljesített szolgálatot rendi tagsággal rendelkező személy. A vizsgálat során a hivatásosok sorába soroltam az éppen aktív katonai szolgálatot ellátókat, illetve a már nyugállományú személyeket is (hiszen ők is egykor hivatásosok voltak). A számok alapján többségében nem a katonai állomány, hanem a civilek adták a székkapitányság állományát. Ez arra vezethető vissza, hogy az első világháború során jelentek meg a modern értelemben vett tömeghadseregek, melyek egyik fő jellemzője, hogy állományának túlnyomó részét a besorozott civil lakosság alkotta.

A fegyveres állományon belül megfigyelhető a katonák felülreprezentáltsága, akiket a rendőrök, majd a csendőrök követnek és a vámőr(ök)⁴² zárnak. Ezek alapján a Honvédség és más fegyveres szervek berkein belül megfigyelt személyek nem voltak képesek vármegyei szinten egy erős bázis kialakításra. Ez a létszám maximum települési szinten lehetett meghatározó jelentőségű, de csak elszórt esetekben. Kiemelendő, hogy bár több prominens személy is volt a vitézek sorában, mint például vitéz Csörgey Károly tábornok, vitéz tiszabeői Hellebronth Gusztáv altábornagy, vitéz párniczai Párniczky Jenő tábornok és vitéz szinai Szinay Béla tábornok. Csörgey 1928. július 12-én ágyúcsőrobbanás elhunyt,⁴³ Hellebronth már nyugállományba vonult, Párniczky és Szinay pedig Budapesten élt, így tényleges ráhatással egyikük sem lehetett a vármegyei lakosságra.

(3. ábra) Heves vármegyei vitézek katonai és civil összetételének aránya. A táblázat a

szerző saját munkája.

(Forrás: PEKÁR 1927. 24–150., PEKÁR 1928. 23–154., SÉNYI 1929. 225–250., SZÉCSY et al. 1931. 327–466., Vitézi Rend szaknévsora 1933. 20–300., BENKÓCZY 1936. 15–225., Vitézek Albuma 1939. 145–400.)

⁴² A vizsgálat során egy személy esetében volt megállapítható, hogy vámőr.

⁴³ SZÉCSY et al. 1931. 106., 112.

ÖSSZEGZÉS

A kutatásom fő célja a Heves vármegye területén egykor élt vitézek elemzése volt. A vizsgálat alapját a Benkóczy Emil által írt „Heves vármegye vitézei” című könyv adta, melyet a fennmaradt kortás kiadványok, egyes levéltári források és a szakirodalom egészített ki. A vizsgálati pontok közül csak egy esetben volt lehetőség arra, hogy mind a 391 személy adatával egyszerre tudjak dolgozni, így a kapott értékek egy megközelítő képpel szolgálnak.

A születési időpontoknál egy 36 éves időintervallumot figyeltünk meg, azonban kiemelendő, hogy csak 27 évről értekezhetünk, mivel 1865 és 1873 között nem voltak feltárható születések. A szűk keresztmetszet annak eredménye, hogy a forrásadottság miatt „csak” az érdemszerzőket vizsgáltam. Kivehető az 1880-as és 1890-es évek felülreprezentáltsága, mely abból adódik, hogy ennek a két évtizednek a szülöttjei képezték a hadköteles férfi lakosság legnagyobb hányadát.

Az érdemszerzőkre a Horthy-kor folyamán fontos szerep hárul, ugyanis a trianoni békeszerződés 35 ezer főben maximalizálta a Magyar Királyi Honvédség létszámát, valamint tiltotta a tartalékos rendszert és drasztikusan korlátozta a katonai oktatásban résztvevő hallgatók számát. Azonban a Vitézi Rend összegyűjtötte harci tapasztalattal és tudással rendelkező személyek egy részét, így képezve egy többségében Horthyhoz hű,⁴⁴ reaktíválható állományt, akik nem tartoztak a Honvédséghez. Illetve a leventemozgalmában is számos személy foglalkoztatva volt, mint leventeoktató, így tudást adhattak át és építhettek társadalmi bázist a fiatalok körében. Sajnos pontos adatokkal nem rendelkezünk, de azt tudjuk, hogy 1930-ban 45 vitéz volt leventeoktatói szerepkörben és 47-en voltak lövészegyesületi tagok.⁴⁵

Születési helyszínének vonzatában az egyének 1/3-a nem a vármegye területén született. Kirajzolódott egy Heves vármegye célpontú migrációs hullám az elcsatolt területek irányából, mely során Erdélyből érkezett a legtöbb betelepülő. Így a vármegyei vitézi székek integrációs kihívásokkal is szembe kellett nézni-e. A lakhely adatok alapján nem minden vitéz élt életvitelszerűen Heves vármegye területén. Ennek oka, hogy nem csak a lakhely, hanem a vitézi telek fekvése is eldönthette, hogy egy-egy személy hova tartozik. Feltételezhetően a vármegye területén kívül élők a vármegye területén rendelkeztek vitézi telekkel. A Heves vármegye területén megfigyelhető emberek elsődlegesen Egerben és környékén éltek. De jelentős létszám mutatkozott még a Gyöngyösi, Hatvani, illetve Hevesi járásoknál is.

A hivatásoknál egyértelmű agrártúlsúly jelentkezik. Ez Magyarország mezőgazdasági be rendezkedése, illetve a Vitézi Rend „földpolitikája” miatt alakult ki. Fontos még a 2., a 3. és a 4. csoport, ugyanis bár a vármegye területén nem, de egyes településeken e rétegek képviselői kialakíthattak a korszak során egy bizonyos fokú társadalmi bázist. Emellett kiemelendő még, hogy jelen eredmények alapján, hogy nem értekezhetünk munkanélküli vitézről. Illetve megállapítható, hogy bár egy katonai alapokon (is) nyugvó intézmény tagságát vizsgáltam, azonban nem a fegyveres erők tagjai, hanem a civil lakosság van túlsúlyban. Ez az arány az első világháborús tömeghadseregeknek a besorozott civil lakosságon való alapulása miatt van.

Heves vármegyében a fegyveres testületekhez csak egy kisebb létszám tartozott, akik a Magyar Királyi Honvédség, a Magyar Királyi Csendőrség, a Magyar Királyi Rendőrség és a

⁴⁴ Természetesen a hűség csak feltételezhető. A Horthy-kor utolsó éveiben bebizonyosodott, hogy voltak, akik nem Horthyhoz hűségeselek.

⁴⁵ ZEIDLER 2009. 45.; SZÉCSY et al. 1931. 106., 232.

Magyar Királyi Vámörség között oszlottak el. Fontos, hogy bár számos prominens személy megfigyelhető köztük, azonban ezen emberek nem a vármegyében élnek, meghaltak vagy nyugállományúak. Ebből adódóan maximum egy-egy településnél nyílt lehetőség arra, hogy bármilyen befolyásoló tényezőként lépjenek fel.⁴⁶

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

HU-MNL-HVL-IV. 404.

Magyar Nemzeti Levéltára Heves Vármegyei Levéltára, Heves vármegye alispánjának iratai / közigazgatási iratok/

HU-MNL-OL-P(8). 1709.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Vitézi Rend

HU-MNL-JNSzVL-IV. 407.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára, Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye alispánjának iratai /közigazgatási iratok/

HU-MNL-JNSzVL-IX. 250.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára, Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Vitézi Székének iratai

Nyomtatott források

Az 1930. évi népszámlálás. Második rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakothelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. 86. kötet. Budapest, Magyar Statisztikai Közlemények, 1934.

BENKÓCZY EMIL (1936): Heves vármegye vitézei. Eger, Benkóczy Emil érseki tanítóintézeti tanár.

DARÓCZY ZOLTÁN (1921): A vitézi intézmény. Magyar Katonai Közlöny 9. évf. 9. sz. 591–604.

HELLEBRONTH KÁLMÁN (szerk.) (1941): Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve 1920–1941. Budapest, [k.n.], Reprint: Onga, Nemzeti Örökség Kiadó, 2013.

A Vitézi Intézmény kis kátéja. I. kiadás. Budapest, Vitézi Szék, 1921.

A Vitézi Rend kis kátéja. V. kiadás. Budapest, Országos Vitézi Szék, 1934. Reprint: Onga, Nemzeti Örökség Kiadó, 2017.

LADÁNYI JÁNOS (szerk.) (1930): NYUKOSZ évkönyv 1930. Budapest, Nyugállományú Katonatisztek Országos Szövetsége.

Magyarország tiszti cím- és névtára. XXXVIII. évfolyam. Budapest, Magyar királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1927.

⁴⁶ Például egy település csendőrlaktanyájának, laktanyaparancsnokaként.

Magyarország tiszti cím- és névtára. XXXIX. évfolyam. Budapest, Magyar királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1928.

Magyarország tiszti cím- és névtára. XL. évfolyam. Budapest, Magyar királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1929.

Magyarország tiszti cím- és névtára. XLI. évfolyam. Budapest, Magyar királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1931.

Magyarország tiszti cím- és névtára. XLII. évfolyam. Budapest, Magyar királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1932.

Magyarország tiszti cím- és névtára. XLIII. évfolyam. Budapest, Magyar királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1935.

Magyarország tiszti cím- és névtára. XLIV. évfolyam. Budapest, Magyar királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1936.

PEKÁR GYULA (szerk.) (1927): Vitézek évkönyve. I. évfolyam. Budapest, „Vitézek évkönyve”, Reprint: Onga, Nemzeti Örökség Kiadó.

PEKÁR GYULA (szerk.) (1928): Vitézek évkönyve. II. évfolyam. Budapest, „Vitézek évkönyve”, Reprint: Onga, Nemzeti Örökség Kiadó, 2016.

SÉNYI PÁL (szerk.) (1929): Vitézek évkönyve. III. évfolyam. Budapest, „Vitézek évkönyve”, Reprint: Onga, Nemzeti Örökség Kiadó, 2017.

SCHÉFTSIK GYÖRGY (szerk.) (1935): Jász-Nagykun-Szolnok vármegye multja és jelene. Pécs, Dunántul R.T. és Taizs József nyomdája.

SZÉCSY IMRE – OSZLÁNYI KORNÉL – OSZLÁNYI JÓZSEF – FARKASS JENŐ (szerk.) (1931): A tízéves Vitézi Rend 1921–1931. Budapest, Országos Vitézi Szék szerkesztőbizottsága. Reprint: Pytheas Kiadó és Nyomda.

VAJDA GYULA (szerk.) (1934): NYUKOSZ évkönyv 1934. Nyugállományú Katonatisztek Országos Szövetségének évkönyve. Tizenharmadik évfolyam. Budapest, „Admiral” Nyomdai Műintézet.

VAJDA GYULA (szerk.) (1940): NYUKOSZ évkönyv 1940. Nyugállományú Katonatisztek Országos Szövetségének évkönyve. Tizenkilencedik évfolyam. Budapest, Madách Könyvkiadó Vállalat.

Vitézek Albuma. Budapest, Merkantil-nyomda, 1939.

Az Országos Vitézi Rend Főszéktartósága (összeáll.) (1933): A Vitézi Rend szaknévsora. Budapest, „Vitézek évkönyve” szerkesztősége.

Szakirodalom

ANGELOVICS HELGA (2014): Vitézavatások a két világháború között, 1921–1938. Első Század 13. évf. tavasz. 9–27.

BEREKMÉRI ÁRPÁD-RÓBERT – NEMES GYULA (2020): „Becsülettel viselje!”. Maros-Torda vármegye vitézeinek albuma (1940–1944). Marosvásárhely, Dokumentum Egyesület.

FÁBIÁN MÁTÉ (2016): „Borbély-Maczkó vitéz huszár szavazni rá azért muszáj.” Vitéz Borbély-Maczkó Emil országgyűlési képviselő pályafutása. In Fábrián Máté (szerk.): Doktorandusz hallgatók IV. konferenciája, 2015. május 14. Eger, EKF Líceum Kiadó. 59–75.

FEKETE FERENC (2011): A Vitéz Rend Története. Szeged, HK Hermanos Kiadó.

KEREPESZKI RÓBERT (2013): A Vitézi Rend 1920-1945. Máriabesnyő, Attraktor.

NÉGYESY LÁSZLÓ (1974): A vitézi rendről. 1. kötet. Szeged, [k.n.].

NÉGYESY LÁSZLÓ (1999): A vitézi rendről. In Zádorné Zsoldos Mária (szerk.): Zounuk – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 14. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár. 163–194.

TÁTRAI SZILÁRD (1997): A Vitézi Rend első évtizedének története. Hadtörténelmi Közlemények 110. évf. 1. sz. 49–83.

TÁTRAI SZILÁRD (2000): A Vitézi Rend története a harmincas évektől a felszámolásig. Hadtörténelmi Közlemények 113. évf. 1. sz. 35–78.

TÓTH MARCELL (2022): Szegedi vitézek, vitéz szegediek. A Vitézi Rend és Szeged. Szeged, Areión Kulturális Egyesület.

ZEIDLER MIKLÓS (2009): A revíziós gondolat. Pozsony, Kalligram.

Ismeretterjesztő irodalom

DEMÉNY-DITTEL LAJOS (2003): A Vitézi Rend hatvani tagjai az I. világháború után. In Bacsa Tibor (főszerk.): Hatvani Kalendárium. Hatvan, Biztatás Társadalomfejlesztési és Kulturális Alapítvány. 64–67.

SZENDREI ÁKOS PhD

szendrei.akos@arts.unideb.hu

történész, ügyvivő-szakértő, doktori képzési titkár, (Debreceni Egyetem Tudományos Igazgatóság)

SZILÁGYI FERENC PhD

ferenc.szilagyi@partium.ro

geográfus, egyetemi docens, dékán (Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad)

Választókerületi átrendeződések Bihar vármegyében 1848 és 1920 között

Electoral District Reconfigurations in Bihar County
between 1848 and 1920

ABSTRACT

In the nineteenth century, Bihar County was considered one of the largest and most complex administrative units in Hungary. The social changes brought about by modernization fundamentally transformed the county's administrative and parliamentary representation systems. This study examines the delineation of electoral districts following the April Laws of 1848 and the subsequent boundary changes, highlighting the roles played by political events, modernization, demographic shifts, and urbanization. It provides a detailed discussion of the consequences of the 1876 reorganization of county borders, the special administrative statuses of Debrecen and Nagyvárad/Oradea, as well as the new territorial demands arising from infrastructural development and population growth. Drawing on contemporary statistical data and scholarly literature, the analysis sheds light on the internal imbalances within the electoral districts, which became increasingly pronounced by the turn of the century and ultimately led to the preparatory steps toward suffrage reform.

KEYWORDS

Bihar County, administrative reform, electoral district system, Debrecen, Oradea

DOI 10.14232/belv.2025.3.4

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.3.4>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Szendrei Ákos – Szilágyi Ferenc (2025): Választókerületi átrendeződések Bihar vármegyében 1848 és 1920 között. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 3. pp 64-81.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Bihar vármegye a 19. században Magyarország egyik legkiterjedtebb és legösszetettebb közigazgatási egységének számított. A polgárosodás korszakának társadalmi változásai alapjaiban formálták át a megye igazgatási és országgyűlési képviselői rendszerét. A tanulmány elemzi az 1848-as áprilisi törvények utáni választókerületi lehatárolást, majd az azt követő határváltozásokat, kiemelve a politikai események, a modernizáció, a demográfiai változások és a városiasodás szerepét. Részletesen tárgyalja a megyehatárok 1876-os rendezésének következményeit, Debrecen és Nagyvárad sajátos közigazgatási státuszát, továbbá az infrastruktúra és népességszámfejlődésből adódó új területi igényeket. A korabeli statisztikai és szakirodalmi forrásokon nyugvó elemzés rávilágít a választókerületekben jelentkező belső aránytalanságokra, amelyek a századfordulóra kiélezetté váltak, és végül elvezettek a választójogi reformok előkészítéséhez.

KULCSSZAVAK

Bihar vármegye, közigazgatási reform, választókerületi rendszer, Debrecen, Nagyvárad

BIHAR VÁRMEGYE TERÜLETI KÖZIGAZGATÁSA, NÉPESSÉGFÖLDRAJZI ÉS TELEPÜLÉSHÁLÓZATI JELLEMZŐI AZ 1848-AS SZABADSÁGHARC KÜSZÖBÉN

Bihar vármegye hosszú időn keresztül a történelmi Magyarország legnagyobb területű törvényhatósága volt. A megye 1848-as kiterjedése Debrecen szabad királyi várost nem számítva, túlnyomórészt megegyezett a középkori területtel és 10800 km²-t tett ki. A vármegye a méreteiből és a korabeli közigazgatási viszonyok komplexitásából adódóan nem kevesebb mint 11 szomszédos törvényhatósággal érintkezett: nyugaton Békés és Szabolcs vármegyékkel, északon Szabolccsal és Szatmár vármegyével, továbbá a Hajdú-kerülettel és Debrecen szabad királyi várossal, keleten a partiumi Közép-Szolnok és Kraszna, továbbá az erdélyi Kolozs és Fehér vármegyékkel, délen pedig a partiumi Zaránddal, valamint Arad vármegyével. Hajdúsámszon község exklávéként tartozott Biharhoz, a megye többi részétől Debrecen választotta el. Az 1876-os közigazgatási reformig Érkenéz szabolcsi és Érkörtvélyes szatmári községek mélyen beékelődtek ugyan Biharba, de volt némi területi kapcsolatuk az anyamegyéjükkel, ugyanakkor a Biharba szintén beékelődő Sáp, Tetétlen, Földes és Szovát szabolcsi községeket a Hajdú-kerület teljesen leválasztotta a saját vármegyéjükről. A korabeli közigazgatási határok sajátosságait jól mutatja,

hogy Bihar vármegye négy egymástól elkülönülő határszakaszon is érintkezett Szabolcs vármegyével és három szakaszon a Hajdú-kerület részeivel is (SZILÁGYI – SZENDREI 2024).

A megyehatárok kisebb korrekcióit már 1828-ra végrehajtották, így cserélte el Bihar Nyírácsád községet a megosztott Mihályfalva egy részéért Szabolcs vármegyével (1827. évi 34. tc.), ezt követően, egészen a Bach-korszakig, Bihar vármegye határai változatlanok maradtak. A vármegye területi-közigazgatási felosztása a szabadságharc idején a 19. századra kialakult rendszer szerint öt járásból állt: váradi, sárréti, érmelléki, szalontai és belényesi egységekre oszlott. A járasok kisebb részekre, úgynevezett szakaszokra tagolódtak. Az igazgatás élén járásonként egy főszolgabíró állt, míg a szakaszokat az ő irányításuk alatt alszolgabírók vezették. A fő- és alszolgabírók munkáját egy-egy esküdt támogatta, és ketten együtt alkották legale testimonium-ot (HEGYESI 1885).

1846-ban a nemesség létszámát (30816 fő) és Debrecen 55065 lakóját is ideszámítva Fényes Elek adatai szerint közel félmillió lakos élt a történelmi vármegye területén (FÉNYES 1847). A lakosság nyelvi megoszlása kettős arculatot mutatott: 289613 magyar, 200500 fő pedig román nyelvű volt, továbbá 7100 főt zsidóként, 1590-at pedig németként azonosított¹. Vallási szempontból az 1845-ös összeírás a 29184 római katolikust (39 plébánia) és 44643 görögkatolikust (65 plébánia) talált a két váradi katolikus püspök fennhatósága alatt, a 250269 református 136 anyaegyházban élt a debreceni székhelyű Tiszántúli Egyházkerületben, míg 166693 ortodox hívó 302 parókiában az aradi püspök irányítása alatt állt. Az izraeliták száma 7100 fő volt, míg az evangélikusok 914 főt számláltak. A történelmi Bihar területén ekkor 1 szabad királyi város, 1 püspöki város, 29 mezőváros, 448 falu és 228 pusztá létezett (1. Táblázat). A vármegye székhelye Várad – pontosabban Váradolasziban működött (FÉNYES 1847). A mezővárosok száma Fényes 1839-es művében még 33, az 1847-es leírásban pedig 32. A két időpont között eltűnik a mezővárosok sorából az 1000 főnél jellemzően nem népesebb Feketető, Bél és Papmező, viszont megjelenik a 2-3 ezer fős népességszámú Berekböszörmény és Érmihályfalva.

1. Táblázat: Bihar járásainak településhálózata és népességszáma 1836-ban (Forrás: FÉNYES 1839; FÉNYES 1847)

Járás	Településhálózat 1836	Népességszám 1836
Belényesi	5 mezőváros, 148 falu	62207 (51432 ortodox, 5560 görögkatolikus, 3931 református, 1198 római katolikus, 79 izraelita, 7 evangélikus)
Érmelléki	7 mezőváros, 65 falu	68936 (45068 református, 9489 görögkatolikus, 6994 ortodox, 6151 római katolikus, 1033 izraelita, 201 evangélikus)
Sárréti	4 mezőváros, 43 falu	85147 (75894 református, 3487 ortodox, 2365 római katolikus, 2209 görögkatolikus, 1170 izraelita, 22 evangélikus)

¹ A felekezeti adatok összeírásán, a nyelveiek viszont Fényes Elek számításain alapulnak, ezeket a felekezeti adatokból vezette le. A szlovákokat Fényes ekkor nem említi, azokat katolikus vallásuk miatt hibásan a magyarok közé számította vagy előrehaladott asszimilációjuk okán tudatosan nem számolt külön velük.

Szalontai	4 mezőváros, 92 falu	77806 (37643 ortodox, 32943 református, 3930 római katolikus, 3029 görögkatolikus, 241 izraelita, 20 evangélikus)
Váradi	1 püspöki város, 10 mezőváros, 101 falu	72428 (29437 református, 25260 ortodox, 9363 római katolikus, 6699 görögkatolikus, 1242 izraelita, 427 evangélikus)
Debrecen sz. k. v.	1 szabad királyi város	48840 (47000 református, 1545 római katolikus, 210 evangélikus, 50 görögkatolikus, 35 ortodox) 1846: 55065
Bihar vármegye	1 sz.k.v., 1 püspöki város, 30 mezőváros, 449 falu	1836: 415347 (234273 református, 124851 ortodox, 27036 görögkatolikus, 24552 római katolikus, 3765 izraelita, 887 evangélikus) 1846: 498803 (250269 református, 166693 ortodox, 44643 görögkatolikus, 29184 római katolikus, 7100 izraelita, 914 evangélikus)

A megyében számos további olyan falusi település is létezett, melyek népességszáma akár több ezer főre rúgott: ilyen például az 1847-ben említett Nagyléta (5072 fő), vagy Sámson (3124 fő). 1839²-ben FÉNYES adatai között 71 olyan nem-mezőváros említése szerepel a vármegyében, amelynek a népességszáma 1000 fő fölötti. Ezeknek közel fele (35) a Sárreti járásban található, negyede-negyede pedig az Érmelléki és a Szalontai járásokban és csak töredéke helyezkedik el az aprófalvas Váradi (3 falu) és Belényesi (Várasfenes) járásokban (FÉNYES 1839).

Fényes Elek 1830-as és 1846-os adatai alapján a Debrecennel együtt számított Bihar vármegye népessége 16 év alatt közel 20%-kal, 415347 főről 498803 főre emelkedett (FÉNYES 1839, FÉNYES 1847). A legnagyobb aránybeli növekedést az izraelita (88,6%) és görögkatolikus (65,1%) közösségek mutatták, míg az ortodoxok létszáma 33,5%-kal (124851 főről 166693 főre) nőtt. A reformátusok létszáma ebben az időintervallumban mindössze 6,8%-kal emelkedett, arányuk viszont számottevően csökkent a teljes lakosságban, 56,4%-ról 50,2%-ra. Fényes a forrástól függően két különböző népességszámot is közölt 1847-ben, melyek közül a felekezeti³ forrást tartotta megbízhatóbbnak, amely 498803 fős népességszámot mutatott. Az 1845-ös megyei összeírásban a népességszámot jóval kisebb létszámmra becsülték, 446502 főt írtak össze Debrecennel és a nemesség létszámával együtt. A különböző felekezetek növekedési üteme – a felmérések módszertani különbségeiből következő esetleges eltérések ellenére is – azt jelzi, hogy az jelentős népességszámnövekedés jellemezte a 19. század adott időszakát, és ez a tendencia a 20. század első két évtizedéig

² Az 1836 és 1839 között megjelenő hatkötetes sorozatban a népességszámszámításhoz Fényes Elek az 1830-as népességösszeírások adatait és az egyházi sematizmusokat használta (LAKATOS 2024).

³ Egyházi sematizmusokból rekonstruált lakosságszám.

jellemző marad, ennek a tényét a későbbi népszámlálások is alátámasztják. Az általános növekedés mellett a községszintű adatok eltérő ütemű változást igazolnak a megye alföldi és magasabb fekvésű része között.

A 19. század elején Bihar vármegyében, hasonlóan más magyarországi területekhez, jelentős közigazgatási átalakulások előkészületei kezdődtek el. A középkori települési kategóriákat (falu, mezőváros, szabad királyi város) fokozatosan új jogállású községtípusok egészítették ki (RUSZOLY 2009). Az 1832–36. évi országgyűlés új településkategóriákat vezetett be: rendezett tanácsot tartó, rendezett tanácsot nem tartó és nemesi községek. A rendezett tanácsú státusz fontos ismérve az elsőfokú bíraskodás lehetősége volt, amely bizonyos önállóságot biztosított a településeknek. Az 1840-es években több Bihar megyei település is kérelmezte ezt a rangot, amit a vármegyei küldöttség támogatott. Az 1847. június 21-i jelentés számos települést javasolt rendezett tanácsú státuszra, de a Helytartótanács 1847. augusztus 2-án csak néhányat hagyott jóvá, köztük Kismarját, Nagyváradot (ez ekkor Váradújvárost jelenti), Váradolaszit és Belényest. Az 1848. május 31-i vármegyei közgyűlés tovább részletezte a besorolást, három osztályba sorolva a községeket népességük, jövedelmi helyzetük és közigazgatási képességeik alapján. A vármegye célja nem csupán a rendezett tanácsú és nem rendezett tanácsú községek megkülönböztetése volt, hanem egy új, hierarchikus területi-közigazgatási rendszer kialakítása. Bár az 1848–49-es szabadságharc megakasztotta a reformokat, több község már ekkor előnyösebb közigazgatási helyzetbe került (RUSZOLY 2009).

Debrecen szabad királyi város az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején Magyarország egyik kiemelkedő városaként, jelentős szerepet játszott mind közigazgatási, mind politikai vonatkozásban. 1848-at megelőzően, a kor forrásmunkáiban a szabad királyi városokat a „vármegyéik” keretében tárgyalják, így Fényesnél is Debrecen következetesen Biharral együtt jelenik meg. Mindazonáltal Fényes Elek már 1847-ben Pest után az ország legnagyobb és legnépesebb településeként írta le, megjegyezve, hogy „a város hosszas kerekded alakra van építve, kerülete egy mérföldet foglal” (FÉNYES 1847). Az 1848 tavaszán készült összeírás szerint Debrecen lakossága 48566 fő volt. E lélekszám alapján a város az új szabályozás értelmében önálló köztörvényhatósági jogú nagyvárosnak minősült és e jogállás a közigazgatás átalakításával is járt (1848. évi 23. törvénycikk a szabad királyi városokról). Debrecenben a törvényhatósági titulus (1848. évi 23. tc.) és a népképviselői választás (1848. évi 5. tc) összehangolása különös jelentőséggel bírt. A szabadságharc sorsfordító időszakában – a főváros 1849 januárjában történt áthelyezésével – Debrecen ideiglenesen az ország politikai központjává vált, az 1849-es katonai vereséggel azonban minden új közigazgatási intézményt és rendelkezést felszámoltak: Debrecen is elvesztette köztörvényhatósági jogállását, így ismét a főispáni igazgatás alá került (VARGA 2018). A szabadságharc idején ugyanakkor a város – szélesebb körű hatalmi testületeivel, önálló adókievetési törekvéseivel és a kormányzat befogadásával – megmutatta, hogy Magyarország egyik legjelentősebb településeként képes volt egy rövid időre az ország politikai, közigazgatási és kulturális központjává válni.

Várad 1848–1849-ben még négy, közigazgatásilag elkülönült részből állt, amelyeket a korabeli források „központi négy város” néven emlegettek: Váradolaszi, Váradújváros, Váradvelence és Váradváralfa (HEGYESI, 1885). A város elnevezés nem jelenti, hogy a

városrészek valós önkormányzati jogosítványokkal rendelkeztek, mindegyikükben érvényesült a szolgabíró felügyelete (Bihar vm. jegyzőkönyv 1640/1849;). Bár Váradújváros „Nagy-Várad” néven szeretne volna megkülönböztetni magát, valójában csak a 19. század második felében lezajlott városegyesítést követően (1850–1870) (1870. évi 42. tc. a köztörvényhatóságok rendezéséről, 1870.) kezdett elterjedni ez a megnevezés (BUNYITAY 1883; SZENDREI 2014). A belső ellentétek és a rivalizálás gyakran hátráltatták a város fejlődését (Bihar vm. jkv. 1849: 1277, 1311, 1702), ennek ellenére már ekkor is püspöki székhely volt, valamint társadalmi és gazdasági értelemben tulajdonképpen egy egységet alkotott és számos megyei intézmény működött itt (FÉNYES 1847). Az 1830-as években a négy város együttes népességszáma 18091 fő, ebből 6689 katolikus, 5817 református, 2344 görögkatolikus, 1978 ortodox, 817 izraelita és 420 evangélikus volt (FÉNYES 1839). Az 1840-es évek végén Nagyvárad teljes lakossága mintegy 19368 főt tett ki, akik közül 7422-en a megye- és püspöki székhelyen, Váradolasziban éltek (FÉNYES 1847).

A BIHARI VÁLASZTÓKERÜLETEK KIALAKÍTÁSA 1848-BAN

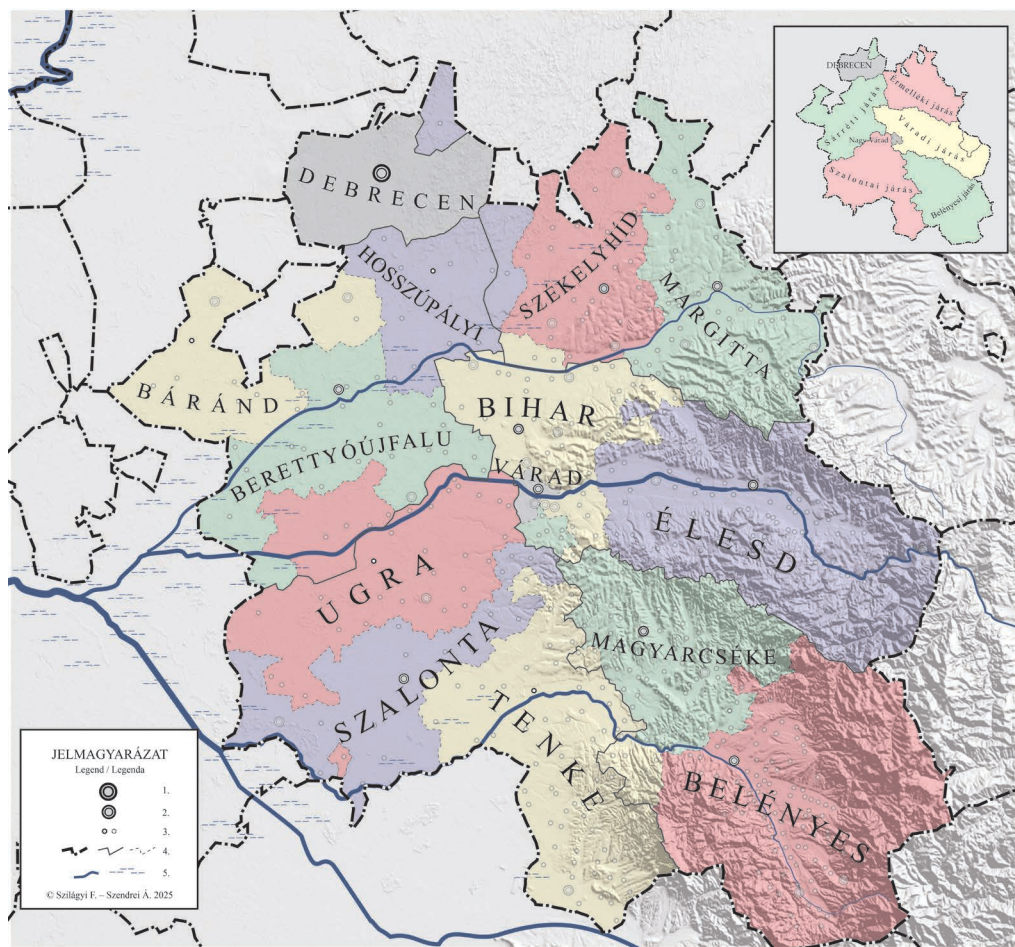
Az 1848. évi 5. tc. törvénycikk nyomán kialakított népképviselői választási rendszer jelentős közigazgatási átrendeződést eredményezett Bihar vármegye területén, valamint Debrecen városában (RUSZOLY 1978). Mivel a rendi alapú működést a polgári jellegű népképviselt váltotta fel, az országgyűlés – átmeneti jelleggel – teljesen új alapokra helyeződött: az ez alapján megválasztott képviselők mandátuma hároméves időtartamra szólt. A választásra jogosultak körét ugyan bővítették (pl. minden 20. életévét betöltött férfi szavazhatott, aki nem állt gyámi vagy gazdai hatalom alatt, illetve teljesítette a minimális vagyoni cenzust), de az 1848-as liberalizáció mellett továbbra is megmaradt a korábbi választójogosultak szavazati joga, így az új szabályozás csak részlegesen hozott valóságos népképviselői elveket (CSIZMADIA 1963; NÉMETH 2014). Bihar vármegyében a 12 létrehozott választókerület (a bárándi, a belényesi, a berettyóújfalui, a bihari, az élesdi, a hosszúpályi, a magyarcsékei, a margittai, a nagyszalontai, a székelyhídi, a tenkei és az ugrai) részben követte a járási beosztásokat, ám számos esetben átlépte azokat (CSENGERY 1848). A kialakítás során törekedtek rá, hogy nagyjából 30 ezer főnyi lakosság jusson egy-egy megválasztott képviselőre, és a választási központ jól megközelíthető helyen, megfelelő infrastruktúrával rendelkezzen (CSIZMADIA 1963; NÉMETH 2014). Bár kétségkívül a lokális vonzáskörzetek is hatással voltak a lehatárolásra az infrastruktúra és elérhetőségi szempontok priorizálását jól mutatja, hogy Várad alkotórészeit nem számítva a megye tíz legnépesebb településéből csak három vált választókerületi székhellyé (Szalonta, Berettyóújfalú és Székelyhid). A kerületek többsége a Váradról kiinduló főbb útvonalakat követve sugarasan húzódott, általában a megye szélei felé kiszélesedve, ez alól lényegében csak az eleve perifériális helyzetű Bárándi, Belényesi, Hosszúpályi, Margittai kerületek képeztek kivételt. A 12 Bihar vármegyei kerület közül a bárándi, a berettyóújfalui, a bihari, a hosszúpályi, a nagyszalontai és a székelyhídi többségükben magyarok lakta területet öleltek fel, míg a margittai és az ugrai kerület már jelentősebb román kisebbséggel bír, vegyes lakosságú térségként volt jellemezhető. A belényesi, az élesdi, a magyarcsékei és a tenkei kerület ugyanakkor kimondottan román jellegűnek számított, több-kevesebb magyar kisebbséggel (RUSZOLY 1978). Debrecen – az

1848. évi 5. tc. (az országgyűlési követeknek népképviselőt alapján választásáról), illetve a 13. tc. értelmében – szabad királyi városként önálló köztörvényhatósági jogot és három képviselői mandátumot nyert (ÖLVETI 2001).

A választókerületek meghatározásakor bár részben a közigazgatási járáshatárokat vették alapul, alkalmanként mégis figyelmen kívül hagyták azokat. Az Érmelléki járás (székhelye Diószeg) két választókerületre bomlott: a Székelyhídi és a Margittaira, de három község kívül került ezen: Nagyléta a Hosszúpályi kerülethez, Félégyháza és Vajda pedig a Bihari választókerülethez tartozott. A Sárreti járás három választókerületre bomlott: a Bárándira (mely két egymással nem érintkező területből állt), a Hosszúpályira (melynek különálló darabja Sámson, és az Érmelléki járásból Nagylétát is megkapta), továbbá a Berettyóújfalura. A járás négy községe az Ugrai választókerülethez került (Komádi, Magyarhomorog, Szakál, Körösszegapáti). A Szalontai járás szintén három kerületre tagolódott, de közülük csak a Szalontai választókerület kiterjedése maradt teljesen a járáshatáron belül. A Ugrai kerülethez került a négy korábban említett település a Sárreti járásból, továbbá exklávéként Keményfok pusztája is. A Tenkei választókerülethez a szalontai járás keleti részének települései mellett néhány Belényes járásbeli település tartozott (Forrószeg, Méhelő, Belényesszentmiklós, Urszád, Sólyom, Borz, Havasdombró). A Belényesi járás két választókerülete a Belényesi és a Magyarcsékei voltak. Ez utóbbiba öt, a Váradi járáshoz tartozó települést is besoroltak (Váradszőlős, Váradszentmárton, Váradcsehi, Rontó, Hájó). Végül a Váradi járás két kerületre oszlott, de Váradot (Újváros és Olasz mezővárosokkal) is kiemelték belőle. A járás keleti részét az Élesdi kerület, a nyugati részt pedig Bihar kerület foglalta el, Váradváralja és Váradvelence is ez utóbbinak a részét képezték (SZILÁGYI – SZENDREI 2024.). Magát Nagyváradot (Váradolaszi és Újváros területeivel) külön mandátum illette tehát meg, amihez további sajátos városi jogosultságok is kapcsolódtak, ez pedig az ekkor formálódó városi státusz jeleként értelmezhető (SZENDREI 2014; PAP 2020). Május 2-án hivatalosan is közzétették az új választókerületeket, néhány kisebb változtatással, így például a Sárreti kerület székhelyét Nagybjomról Bárándra módosították (HEGYESI 1885). A 12 Bihar megyei kerület mellett tehát Várad egy, Debrecen pedig három mandátumhoz jutott, így összesen 16 képviselői helyet eredményezett a térségben az új felosztás. A választókerületi plakáton több pusztája is megjelenik ugyan (pl. Herpály-pusztája, Keményfok pusztája stb.), – viszont a lista közel sem teljes, hiszen Fényes Elek 1847-ben több mint 200 bihari pusztát említ. Ezt a dilemmát a Csengery Antal által jegyzett választási plakát is feloldja azzal a megjegyzéssel, hogy: „Azon puszták, melyek a föllebbi jegyzékben név szerint nincsenek kitéve, azon helyekhez sorozandók: melyekhez, köz igazgatási tekintetben, tartoznak.” (CSENGERY 1848.). Az érmelléki járáshoz tartozó Érvasad település hiányzik ugyan a felsorolásból, de egyértelműen rekonstruálható, hogy a Margittai kerület részét kellett képeznie. Tényleges területi diszkontinuitás kevés esetben jelenik meg (Váradszőlős és Váradszentmárton térsége, Derecske és Tépe térsége, Hajdúsámson, illetve Keményfok pusztája esetében), míg néhány további község esetében bár van területi kapcsolat, de a korabeli útviszonyok ismerete mellett tényleges közvetlen országúti kapcsolat Biharsályi, Biharkaba, Borszeg, Kővág, Betfia, Váradpósa, Kardó térségében sem létezhetett (1. ábra).

Az 1848. évi 5. tc. kimondta, hogy Debrecen a korábbi két követ helyett immár három országgyűlési képviselőt küldhet. A városi közgyűlés ezért a hat főbb utcát és környékét

három kerületbe vonta össze: 1. kerület: Péterfia és Csapó utca; 2. kerület: Cegléd és Varga utca; 3. kerület: Piac és Hatvan utca. A választáson végül 1434 polgár szavazott (nagyjából a teljes lakosság 3%-a), tehát a szűk választói réteg továbbra sem tükrözte a népesség széles körét. Debrecen esetében a polgári választások bevezetése és az országgyűlési képviselők helyi megválasztása a népképviselői elvi térnyerését mutatta, ugyanakkor a szigorú vagyoni és egyéb cenzusok miatt még nem valósult meg széles körű részvételi demokrácia (ÖLVETI 2001).

1. ábra: Bihari választókerületek és járások 1848–1849-ben (Forrás: SzF szerkesztése CSENGERY 1848 alapján)

A szabadságharc leverését követően bő évtizedes szünet állt be a magyar népképviselői rendszerben is. Az 1861-es rövid országgyűlési szakaszban, majd a kiegyezést előkészítő, 1865-ben induló új parlamentáris időszakban és az 1867 utáni fél évszázadon keresztül működő több ponton modernizálódó törvényhozásban újra az 1848-as területi rendszer szerint küldték a képviselőket az egyes választókerületek, köztük Bihar, Várad és Debrecen is.

Ettől kezdve 1914-ig ez a területi rendszer csak a nagy országos változások hatására módosult, összességében elenyésző mértékben. A fontosabb hatással bíró jogszabályok:

- Az első, ami területi közigazgatási értelemben is érintette Bihart, a Magyarország és Erdély egyesítését részletesen szabályozó 1868. évi 43. tc. volt. Ezzel megszűnt a vármegye belső határmenti pozíciója.
- A köztörvényhatóságok szabályozásáról szóló törvény 1870-ben jelent meg, amely lezárta a nemesi vármegyék polgárosodási folyamatát. Nagyvárad a 88. § értelmében köztörvényhatósággá vált (1870. évi 42. tc. a köztörvényhatóságok rendezéséről): Ez azt is jelentette, hogy a város alkotó részeinek (Olaszi, Újváros, Velence, Váralja) egyesítése befejeződött és az egyesült város önálló választókerületté vált. Váradvelence és Váradváralja eszerint véglegesen kiváltak a Bihari választókerületből. A városegysítés következményei mellett még két helyen történt belső választókerületi határmódosítás az 1848-as viszonyokhoz képest, ám ezek elenyésző számú választót érinthettek: Belényesörvényes község a Magyarcsékei kerülettől a Tenkeihez került át, Bokorvány, Hollószeg és Kótliget települések pedig szintén a Magyarcsékei választókerülettől kerültek az Élesdihez.
- A választójogi törvény frissítésére 1874-ben került sor (1874. évi 33. tc. az 1848. évi 5. tc. és az erdélyi 2. tc. módosításáról és kiegészítéséről). A Debrecen és Nagyvárad nélküli Bihar vármegye a maga 12 mandátumával a legtöbb hellyel rendelkező magyarországi törvényhatóság maradt, Nyitra (11), Pest, Bács-Bodrog és Vas (10) vármegyét megelőzve.
- 1876-ban több intézkedés is történt. Az 1876. évi 20. tc. értelmében 46 aránytalanul alacsony népességű szabad királyi város veszítette el a köztörvényhatósági jellegét és ezzel az önálló választókerületi szerepét is. Ezen városok a vármegyei hatóság keretében alakulhattak át rendezett tanácsú várossá. Az érintett megyékben ez a választókerületek rendszerének a megváltozását is jelentette. Mivel a rendelkezés sem Debrecenre, sem pedig Nagyváradra nem érintette, Biharban közvetlen változás nem történt, ugyanakkor ezen városok kiemelt presztízsének megerősítése miatt mégis közvetett hatása volt az új törvénynek. Ugyancsak 1876-ban került sor a területi-közigazgatási reformra (1876. évi 33. tc.), amelynek keretében Bihar szomszédságában megszűnt a Hajdú-kerület, továbbá a korábbi Partium részét képező Kraszna, Közép-Szolnok és Zaránd vármegyék, új törvényhatóságokként pedig Hajdú és Szilágy vármegyék alakultak, kisebb-nagyobb mértékben valamennyi szomszédos egység átalakult. Az átalakítás mérsékelten érintette Bihar, ahonnan három népes nagyközség (Kaba, Mikepércs és Hajdúsámson) került át az újonnan létrejött Hajdú vármegyéhez. Két kisebb, a megye területébe beékelődő szabolcsi községet ugyanakkor Biharhoz csatoltak (Sáp, Érkenéz). A bihari módosítások a Bárándi kerületet (Kaba elcsatolása, Sáp odacsatolása), a Hosszúpályi kerület (Mikepércs és Hajdúsámson elcsatolása is negatívan érintették népességszám tekintetében, míg a Székelyhídi kerület kismértékben növekedett Érkenéz odacsatolása miatt. Debrecen szabad királyi várost szintén érintette a módosítás, a Szabolcs vármegyei birtokait ekkor csatolták közvetlenül a város közigazgatása alá.

2. ábra: Bihari választókerületek területi változásai 1867 és 1914 között az 1908-tól érvényes járásbeosztással (Forrás: SzF szerkesztése Szívák 1901. alapján)

- A közigazgatási reformot követően a módosított területi egységek mandátumszámait 1877-ben határozták meg (1877. évi 10. tc.), de ez a bihari kerületeket a népességszám változás ellenére változatlanul hagyta.
- A 19. század nyolcvanas éveiben néhány alkalommal további törvényekkel finomítottak az új területi beosztáson. Ezek két alkalommal érintették a térségünket. 1881-ben a Szabolcstól Debrecenhez csatolt puszták köre bővült tovább (1881. évi 63. tc.). Az 1884-es évi módosítás már közvetlenül érintette Bihar vármegyét, ekkor Kozmaalmás községet csatolták Szilágytól Biharhoz (1884. évi 7. tc.). A község a Margittai járás és választókerület része lett.
- A törvényhatóságokról és azok működéséről 1886-ban (1886. évi 21. tc.), majd 1891-ben született újabb törvény, ez utóbbiban részletes a közigazgatási költségvetés indoklásával (1891. évi 33. tc. indoklása). Az első világháború kitöréséig bekövetkezett további területi változások Bihar vármegyét nem érintették. A választókerületek működése és a választások

lebonyolításának területi részletei Szivák Imre kódexe alapján rekonstruálható (SZIVÁK 1901).

NÉPESSÉGI SÚLYPONTTELTOLODÁS A VÁLASZTÓKERÜLETEKBEN

1848-ban a választókerületek kijelölésekor az általános cél az arányosság volt, így megközelítőleg 30000 fő népességű választókerületek jelöltek ki. A kijelölt kerületek a 19. század második felében alig szenvedtek el területi módosítást, miközben a népességszámuk a megye különböző részein eltérő népmozgalmi jellemzők miatt változó mértékű népességszámnövekedés történt. Ebből kifolyólag a mandátumok népességarányos eloszlásában a 20. század elejére aránytalanságok keletkeztek.

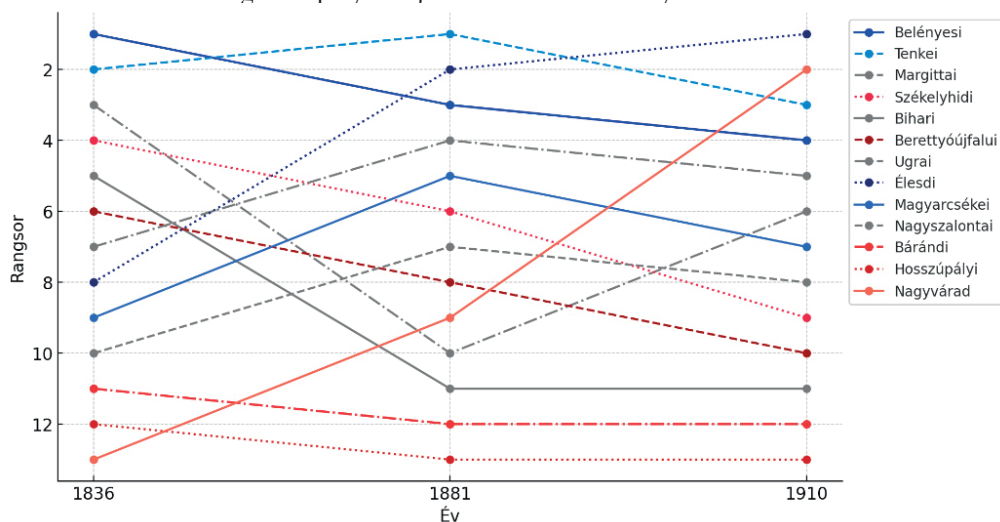
Bihar megye 19. századi demográfiai folyamatait a választókerületi szintű népességadatok segítségével kívántuk feltárni. Kutatásunk három kiemelt időpont – 1836, 1881 és 1910 – alapján veti össze a megye lakosságának alakulását. Az adatok összehasonlíthatósága érdekében minden esetben az 1910-ben érvényben lévő választókerületi beosztásra vetítettük vissza a népességszámot. E területi egységesítés azért volt szükséges, mert 1876-ban jelentős közigazgatási változások következtek be, melyek a megyehatárok és a kerületkörzetek több ponton módosultak. Így ugyanazoknak a térségeknek az adatait tudtuk összevetni, kiszűrve a határkorrekciókból fakadó torzításokat.

2. Táblázat: A bihari választókerületek népességszámának változása az 1910-es választókerületi határokkal számolva. (Saját FÉNYES (1839.) és az 1881-es (1882.), illetve 1910-es (1912.) Népszámlálás alapján)

Választókerület	1836	1881	1910	Vált. 1836-1910
Bárándi	23 867	27 932	34 342	43,89
Belényesi	34 919	41 107	57 989	66,07
Berettyóújfalui	28 862	32 749	40 660	40,88
Bihari	29 016	28 094	40 230	38,65
Élesdi	27 399	44 540	70 802	158,41
Hosszúpályi	19 781	25 262	31 223	57,84
Magyarcsékei	25 359	35 127	49 609	95,63
Margittai	31 339	30 782	50 658	61,65
Nagyszalontai	24 998	32 945	48 217	92,88
Nagyvárad	18 091	31 324	64 169	254,70
Székelyhídi	31 279	34 935	45 851	46,59
Tenkei	31 764	45 655	59 377	86,93
Ugrai	28 804	36 325	53 174	84,61
Össznépesség	355 478	446 777	646 301	81,81

A 19. század első felében, 1836-ban Bihar megye teljes népessége 355478 fő volt, amely 1910-re 646301 főre emelkedett, tehát a bővülés meghaladta a 80%-ot. A növekedés mértéke

azonban korántsem volt egységes: míg 1836-ban a kerületek átlagosan mintegy 27000 lakossal rendelkeztek, addig 1910-re már körülbelül 50000 főt számláltak, de több helyen az átlagosnál is erőteljesebb volt a gyarapodás. Különösen szembetűnő, hogy a gazdaságilag és infrastrukturálisan kedvezőbben fejlődő területek – például Élesd vagy Nagyvárad körzete – az 1836-os közép- vagy sereghajtó pozícióból a századfordulóra az élmezőnybe kerültek. Nagyvárad 1836-ban még a legkisebb lakosságú kerület volt, 1910-re viszont a második helyre küzdötte fel magát, esetében nyilván a pozitív migrációs mérleg lehetett a meghatározó. Ezzel szemben a főként agrárdominanciájú alföldi kerületek – köztük a Hosszúpályi és a Bárándi – következetesen az átlag alatt maradtak, sőt olykor átmeneti stagnálást vagy lassúbb ütemű emelkedést mutattak. A növekedésnek nyilvánvalóan etno-kulturális dimenziója is létezik, bár ez utóbbit mélységében jelen publikációban nem kívánjuk vizsgálni. Az minden esetre szembetűnő, hogy a dominánsan román választókerületek népességnövekedése (Belényesi, Élesdi, Magyarcsékei és Tenkei kerületek) a 66–158 %-os népességnövekedést mutató intervallumban helyezkednek el, szemben a magyar kerületek (Bárándi, Bihari, Hosszúpályi, Berettyóújfalui, Székelyhídi) 38–58 % közötti intervallumával. A magyar kerületek közül egyedül Nagyvárad kiemelkedő (bár nem meglepő) növekedése képez kivételt, de ez nyilvánvalóan nem endemikus okokra vezethető vissza. Annál meglepőbb a román dominanciájú Élesdi kerület közel háromszoros népességnövekedése, amely 1836-ban még a nyolcadik helyen állt a 13 választókerület népességrangsorában, míg 1910-ben már kiemelkedően vezette ezt a sorrendet (3. ábra). A vegyesnépességű választókerületek (Margittai, Szalontai, Ugrai) köztes helyet foglalnak el a 61–92% közötti intervallummal. Összességében tehát a népesség erőteljes, ám térben erősen differenciált növekedése jellemezte Bihar megye 19. századi és 20. század eleji fejlődését, ami arra enged következtetni, hogy a megye egyes részei feltételezhetően eltérő demográfiai pályákat jártak be a korszak folyamán.

3. ábra: A bihari választókerületek népességszámának rangsorbeli változása 1836–1910 között

A népességi egyenlőtlenségek időbeni változásának vizsgálatához a GINI-indexet használtuk, amely egy széles körben alkalmazott egyenlőtlenségi mérőszám, amelyet Corrado Gini olasz statisztikus fejlesztett ki (GINI 1912). A mutató azt méri, hogy mennyire egyenletesen oszlik meg egy adott erőforrás.

$$G = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |x_i - x_j|}{2n^2 \bar{x}}$$

ahol x_i az adott egységek értékei (például népesség egy adott választókerületben), n az egységek száma, és $\bar{x}$ az átlagos érték.

Akár az 1910-es választókerületi határokhoz igazított GINI-indexet, akár az adott évek tényleges lehatárolása mentén mérjük a vármegyei 12 választókerületre számított mutatószámot, mindenképpen az időben dinamikusan növekvő egyenlőtlenség táru a szemünk elé (3. táblázat).

3. Táblázat: Népességegyenlőtlenség a Bihar vármegyei választókerületekben az 1836-os, 1881-es és 1910-es népességszámok alapján

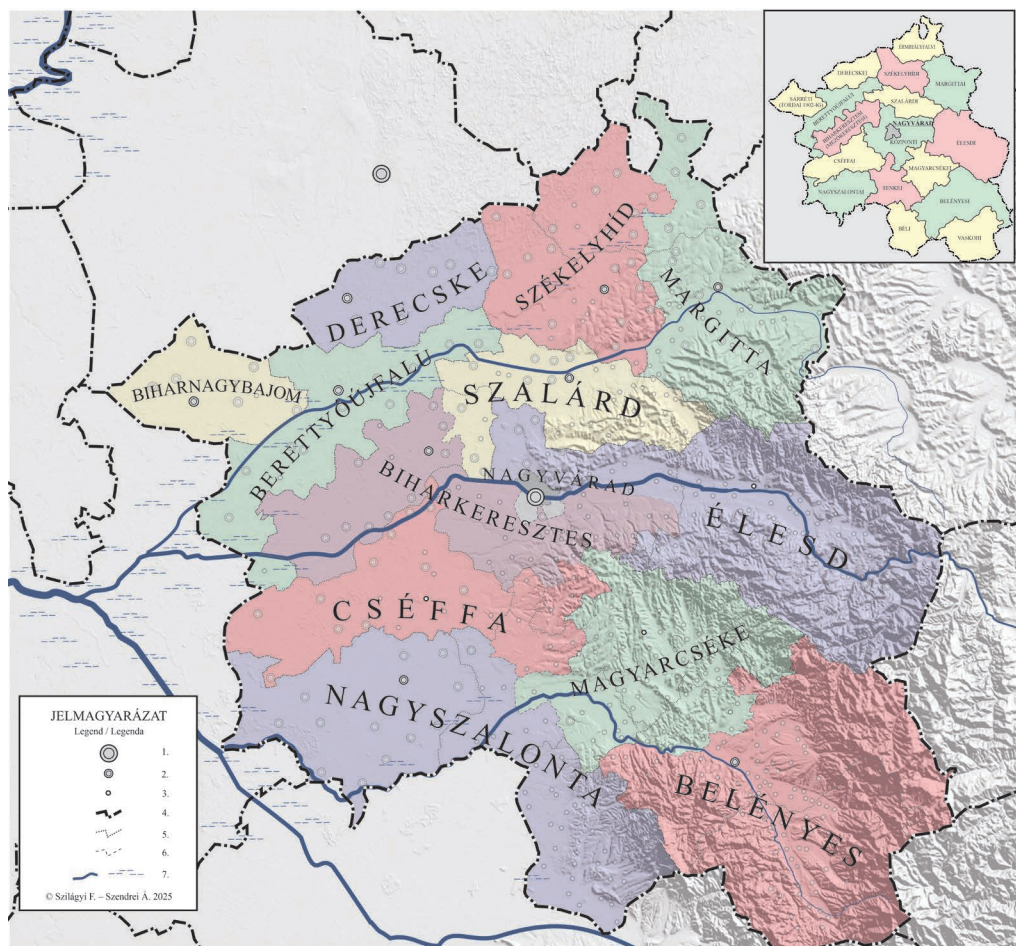
Év	GINI 1910-es határokkal	GINI tényleges
1836	0.4713	0.4518
1881	0.4860	0.4860
1910	0.5033	0.5033

Ennek a statisztikának csak az arányosság és nem a választók tényleges megoszlása tekintében van jelentősége. 1872-ben pl. a választói névjegyzékben megyei szinten összesen 21398 fő szerepelt, ennek 72 %-a birtokméret, egyenként 8,4 % jövedelem, illetve ősi jog, 6,8 % pedig értelmiségi foglalkozása miatt került a választók listájára. A választók száma a vármegye népességének 4,5 %-át tette ki. A választók száma alapján más sorrend rajzolódik ki a kerületek között, mint népességszám szerint: a margittai, tenkei és ugrai kerületekben a választók száma egyenként meghaladta a 2000 főt, miközben a Hosszúpályi és Magyarcséke székhelyű kerületekben mindössze 1000 fő körüli volt a létszám, tehát ezekben a voksok kvázi „értékesebbek” voltak. Ugyanekkor a három debreceni kerületben összesen több mint 4000, a Nagyváradi kerületben kevéssel több, mint 1000 szavazót tartottak számon (1874. évi 33. tc.) Az 1872-ben a választási névjegyzékben szereplők kerületi megoszlására számított GINI-index a népességarányos indexel ellentétben nagyon alacsony egyenlőtlenséget mutat: 0.1512 értékkel.

Az jelentős ütemű, országos szintű népességarány változás a 20. század elejére már indokoltá tette a választókerületek újra szabályozását. Az új választási törvényt 1913-ban fogadták el (1913. évi 14. tc.), ezt pedig részletes indoklással látták el. A választókerületek újra rajzolására 1914-ben már az első világháborút közvetlenül megelőzően került sor, növekvő bel- és világpolitikai feszültség közepette. A választókerületi törvény (1914. évi 15. tc.) továbbra is 12 Bihar vármegyei kerület létrehozását indítványozta, de ez már korántsem jelentette a legnépesebb delegációt az újonnan átszabott országgyűlésben, hiszen a nagy népességnövekedést elkönnyvelő Budapest ekkor már 22 mandátumot, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye szintén 22 mandátumot,

a megnövekedett népességű Torontál 13 mandátumot kapott, és Bács-Bodrog vármegye Biharhoz hasonlóan szintén 12 mandátumot nyert. Debrecen a korábbi három mandátumot megőrizte, de az ország nagyvárosainak a sorába lépő Nagyvárad viszont egy újabb képviselői hellyel bővülve a két mandátumos városok kategóriájába lépett (pl. Kolozsvár, Kassa, Arad, Temesvár, Szabadkához stb. hasonlóan).

A törvény megnevezte a választókerületek székhelyeit, azok határainak a pontos megállapítását ugyanakkor a Belügyminisztérium hatáskörébe utalta. A régi kerületközpontok közül heten tarthatták meg funkciójukat (Belényes, Berettyóújfalu, Élesd, Magyarcséke, Margitta, Nagyszalonta, Székelyhid), részben az új járásfelosztás alapján öt új központ is kijelölésre került: Biharkeresztes, Biharnagybajom, Cséffa, Derecske, Szalárd. Ettől kezdve tehát valamennyi választókerületi központ egyben járásszékhely is volt. Az 1914-es járásközpontok közül csak Bél, Érmihályfalva, Tenke és Vaskoh nem volt egyszersmind választókerületi központ is. Funkciót vesztett tehát Báránd, Bihar, Biharugra, Hosszúpályi és Tenke.

4. ábra: A bihari választókerületek kiterjedése 1914 és 1920 között

A Belügyminisztérium az 55.000/1914. B.M. sz. rendeletével született meg országosan a választókeretek új területi beosztása. A mandátumszám bővülése miatt Nagyváradot is kettévágták, mégpedig oly módon, hogy a város középső és északi része (a valamikori Olaszi és Váralja) került az egyes, a területileg kevésbé összefüggő déli rész (Újváros és Velence) pedig a kettes számú választókeretbe. A megyei választókeretek eltérő mértékben változtak. A Margittai választókeret például egyetlen községgel (Biharcsanáros), a Belényesi körzet pedig négy községgel (Havasdombró, Borz, Solyom, Urszád) bővült, miközben az új Biharnagybajomi körzetnek csak a központja és ezáltal a neve változott. A Berettyóújfalui, Élesdi, Magyarcsékei és Nagyszalontai körzetek már gyökeresebb átalakuláson estek át, a megváltozott járásbeosztáshoz alkalmazkodva jelentős korábbi területeket cseréltek újabbakra. Három esetben a megszűnő korábbi kerület helyén új központtal és számottevő területi átfedéssel jött létre az új kerület, így az Ugrai helyett létrejövő Cséffai, a Hosszúpályi helyét átvevő Derecskei és a Bihari helyét átvevő szalárdi esetében is felismerhető egyfajta kontinuitás. A korábbi kerületek közül a tenkei az egyetlen, amely gyakorlatilag „jogutód nélkül” szűnt meg, és a területi eltolódások következtében a 12-dik körzet Biharkeresztes központtal jött létre, mondhatni területi előzmények nélkül. Míg a megszüntetett felosztásnál a körzeteknek egyfajta Várad irányába történő törekvése volt megfigyelhető, abban az értelemben, hogy a Várad 10 km-es sugarú körzetébe fekvő települések hét különböző választókerülethez tartoztak, az új területi rendszerben ez a felosztás elég furcsa módon egyszerűsödött le. A Nagyváradai választókereteket ekkor már csak két megyei választókeret ölelte körbe, az északi, jellemzően magyar lakosságú községek a román többségű Élesdi választókeret, míg a déli, jellemzően román lakosságú városkörnyék a magyar többségű Biharkeresztesi választókeret részévé vált. Az új felosztás már egyenletesebb népességheloszlást mutat, a GINI-index értéke mindössze 0.2016, bár a szélső értékek között a különbség érdemben nem csökkent: a Biharnagybajomi körzet 23.913 lakosára a Nagyszalontai körzet 78.136 lakosa jut. Az új felosztás esetleges nemzetiségi képviselőket érintő hatásait jelen munkánkban nem vizsgáljuk, már csak amiatt sem, mert ennek mélyreható következményei az 1914-es kibontakozó „nagy háború” és az azt követő békeszerződés következtében nem lehettek. A választókerületi felosztás mögötti felfedezhető szándék és az új rendszerből potenciálisan következő hatás talán egy következő kutatás témája lehet.

KÖVETKEZTETÉSEK

Bihar vármegye 19. századi átalakulása világosan rámutat arra, hogy a közigazgatási és a választási rendszer reformjai sohasem izoláltak, hanem mindig a társadalom és a gazdaság fejlődésének kontextusában értelmezhetők. Az 1848-as polgári átalakulás, majd a 19. század második felének reformtörekvései (elsősorban az 1876-os megyehatár-rendezés) és a modernizáció felerősítették azokat a folyamatokat, amelyek Debrecen és Nagyvárad sajátos jogállásával, a népesség növekedésével, a városiasodással, valamint a közlekedési hálózat fejlődésével függtek össze. Ez az összetett hatás érezhető volt a választókerületek dimenziójában is, ahol fél évszázadon belül jelentős belső aránytalanságok alakultak ki. A megye perifériális és centrális területei között fokozódó különbségek a századfordulóra már egyértelműen jelezték, hogy az 1848-as rendszer keretei – bár kezdetben újszerű és demokratikus törekvéseket testesítettek meg – hosszabb távon nem tudják kiszolgálni az új társadalmi igényeket. A tanulmány rávilágít, hogy a belső feszültségek nem csupán közigazgatási, hanem politikai szinten is reformkényszert idéztek elő. Így a 20. század elejére Bihar vármegyében is megérett a helyzet az átfogó választójogi szabályozás területi értelemben vett újragondolására.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

*. (1882.). Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve, II. kötet. Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal.

*. (1912.). 1910. évi népszámlálás 1. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

1827. évi XXXIV. törvénycikk (1827.). <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=82700034.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D26> Hozzáférés: 2023.07.23.

1848. évi V. törvénycikk az országgyűlési követeknek népképviselői alapján választásáról, V./1848. (1848.).

1848. évi XVI. törvénycikk a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról, 1848/XVI. (Magyar Országgyűlés 1848.). <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800016.TV> Hozzáférés: 2024.12.12.

1848. évi XXIII. törvénycikk a szabad királyi városokról, 1848/XXIII. (Magyar Országgyűlés 1848.). forrás: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800023.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D1848> Hozzáférés: 2024.12.12.

1868. évi XLIII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról, 1868/XLIII. (Magyar Országgyűlés 1868.).

1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről, 1870./XLII. (Magyar Országgyűlés 1870.VIII.1.).

1874. évi XXXIII. törvénycikk az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről, 1874./XXXIII. (Magyar Országgyűlés 1874.XI.26.).

1876. évi XX. törvénycikk némely városi törvényhatóságok megszüntetéséről., 1876./XX. (Magyar Országgyűlés 1876.VI.5.).

1876. évi XXXIII. törvénycikk némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről, 1876./XXXIII. (Magyar Országgyűlés 1876.VI.18.).

1877. évi X. törvénycikk az 1876. évi XXXIII. tc. területekre nézve szabályozott törvényhatóságokban az országgyűlési képviselő-választókerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről., 1876./X. (Magyar Országgyűlés 1876.V.6.).

1881. évi LXIII. törvénycikk némely törvényhatóságok határának egyes községek és puszták átcsatolása által való kiigazításáról, s az ezzel kapcsolatos intézkedésekről, 1881./LXIII. (Magyar Országgyűlés 1881.XII.13.).

1884. évi VII. törvénycikk némely megyék határának egyes községek és puszták átcsatolása által való kiigazításáról, s az ezzel kapcsolatos intézkedésekről., 1884./VII. (Magyar Országgyűlés 1884.III.29.).

1886. évi XXI. törvénycikk a törvényhatóságokról, 1886./XXI. (Magyar Országgyűlés 1886.VI.27.).

1891. évi XXXIII. törvénycikk indoklása közigazgatás és az önkormányzat rendezéséről a vármegyékben, 1891./XXXIII. (Magyar Országgyűlés 1891.).

1913. évi XIV. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról, 1913./XIV. (Magyar Országgyűlés 1913.IV.30.).

1914. évi XV. törvénycikk az országgyűlési képviselőválasztó-kerületek számának és székhelyének a megállapításáról, 1914./XV. (Magyar Országgyűlés 1914.III.24.).

(1849) BIHAR vm. jegyzőkönyv 1277, 1311, 1640, 1702

BUNYITAY VINCE (1883): A Várad Püspökség története alapításától a jelenkorig. Nagyvárad. <https://mek.oszk.hu/04700/04735/html/index.html> Hozzáférés: 2024.07.15.

CSENGERY IMRE (1848): Bihar vármegye felosztása az 1848: 5. törvénycikk értelmében tizenkét választói kerületre. Várad: Csengery Imre első aljegyző. HU-MNL-OL-R_32-1723.

CSIZMADIA ANDOR (1963): A magyar választási rendszer 1848–1849-ben. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

FÉNYES ELEK (1839): Magyar országnak, „s a’ hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben 4. Pest, Fényes Elek. https://adt.arcanum.com/hu/view/Books_13_Helytortenet_0697_Magyar_orszagnak_allapotja_statistikai_es_geographiai_tekintetben_4_1293/?pg=0&layout=s Hozzáférés: 2023.07.23.

FÉNYES ELEK (1847): Magyarország leírása 2. Pest, Fényes Elek. https://adt.arcanum.com/hu/view/Books_13_Helytortenet_0741_Fenyos_Elek_Magyarország_leirása_2_113/?pg=391&layout=s Hozzáférés: 2023.07.23.

GINI, Corrado (1912.): Variabilità e mutabilità. Bologna, Cuppini.

HEGYESI MÁRTON (1885): Biharvármegye 1848-49-ben. Nagyvárad, Hegyesi Márton. https://adt.arcanum.com/hu/view/CsaladHely_MonografiaMegye_Biharvarmegye1848-49/?pg=0&layout=s Hozzáférés: 2023.07.23.

LAKATOS MIKLÓS (2024.): Fényes Elek országleírásai. Statisztikai Szemle 102. évf. 12. sz. 1222–1245. doi:10.20311/stat2024.12.hu1222

NÉMETH GYÖRGY (2014.03.17.). Képviselőválasztás 1848-ban. Magyar Nemzeti Levéltár: https://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/kepviselovalasztas_1848ban.html Hozzáférés: 2024.12.12.

ÖLVETI GÁBOR (2001): Debreceni változások az 1848-as törvények hatására. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 26. 53–98.

PAP JÓZSEF (2020): A városi képviselet, városi képviselők a dualizmus időszakában. In Ballabás Dániel – Papp József (szerk.): Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon I.: Parlamentarizmustörténeti tanulmányok. Eger, EKE Liceum Kiadó. 61–88. https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/5713/1/61_88_Pap.pdf Hozzáférés: 2024.12.12.

RUSZOLY JÓZSEF (1978): Megtámadott képviselőválasztások Bihar vármegyében (1861–1913). A Bihari Múzeum évkönyve 2. 163–195.

RUSZOLY JÓZSEF (2009): Bihar vármegye megkísérelt községrendezése 1848-ban. In Radics Kálmán (szerk.): A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 31. Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. 165–195. https://library.hungaricana.hu/hu/view/HABM_Evk_31/?query=bihar%20v%C3%A1rmegye%20v%C3%A1laszt%C3%B3ker%C3%B3letek%201848&pg=193&layout=s Hozzáférés: 2023.07.23.

SZENDREI ÁKOS (2014): Nagyváradi országgyűlési képviselő a dualizmus korában (1867–1918). Új Nézőpont 1. évf. 2. sz. 5–18.

SZILÁGYI FERENC – SZENDREI ÁKOS (2024): Bihar vármegye közigazgatási és választókerületi térképe 1848 – 1849. Nagyváradi, Partium.

SZIVÁK IMRE (1901): Országgyűlési képviselőválasztás és curiai bíraskodás codexe. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai RT.

VARGA NORBERT (2018): A főispán és a városi közigazgatás reformja a polgári korban. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás 1. 180–199. <https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/20395/1/foispan-pro-publico.pdf> Hozzáférés: 2024.12.12.

DOMINEK DALMA LILLA, HABIL. PhD

dominek.dalma.lilla@uni-nke.hu

habilitált egyetemi docens (NKE ÁNTK Társadalmi Kommunikáció Tanszék); senior kutató
(Tanuláskutató Intézet)

Az oktatók, pedagógusok tehetségazonosításra vonatkozó ismereteinek erősségei és nehézségei

Elméleti modellek és pedagógiai gyakorlatok összefüggései

The strengths and difficulties of teachers' knowledge of talent
identification.

Theoretical models and pedagogical practices.

ABSTRACT

Talent development is one of the most complex areas of education, requiring a high degree of pedagogical sensitivity and placing numerous challenges and responsibilities on educators. Recognizing students' hidden or evident abilities, and consciously and purposefully developing them, is of paramount importance not only for the individual's personal fulfillment but also for the advancement of society and the effective utilization of its resources. Supporting talent in the right direction contributes in the long term to innovation, economic and cultural progress, and the strengthening of social cohesion.

Teachers play a pivotal and multifaceted role in this complex process. Educators must not rely solely on their own experience and intuition; it is essential that they possess up-to-date theoretical knowledge as well. Familiarity with and application of psychological and educational science models enable them to make informed choices among methods for identifying and developing talent. Successful talent development requires various competencies, including empathy, the ability to

differentiate, the support of individual learning paths, and reflective pedagogical thinking.

The aim of this study is to provide a comprehensive overview of the theoretical foundations and practical implementation of talent development. It places particular emphasis on which theoretical models and research findings can offer a reliable basis for talent identification, as well as the skills and mindsets educators need in order to effectively support learners with diverse ability profiles. Furthermore, the paper explores the practical difficulties and dilemmas teachers may face in everyday educational practice and offers suggestions for addressing these challenges.

KEYWORDS

talent identification, educator, model, positive education

DOI 10.14232/belv.2025.3.5

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.3.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Dominek Dalma Lilla (2025): Az oktatók, pedagógusok tehetségazonosításra vonatkozó ismereteinek erősségei és nehézségei. Elméleti modellek és pedagógiai gyakorlatok összefüggései. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 3. pp 82-97.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

ELMÉLETI HÁTTÉR

A tehetség fogalma az emberi civilizáció hajnala óta foglalkoztatja a filozófusokat, tudósokat és a mindennapi embert egyaránt. Értelmezése azonban korról korra változott, tükrözve az adott kor domináns világképét, tudományos paradigmáit és társadalmi értékeit. A kezdeti misztikus, isteni eredetű magyarázatoktól eljutottunk a mai komplex, multidimenzionális tudományos megközelítésekig, amelyek a kognitív, affektív és környezeti tényezők dinamikus kölcsönhatására fókuszálnak.

Az ókorban a tehetség fogalma szorosan összefonódott az isteni ihletettséggel. Az ókori görögök a daimón fogalmával utaltak arra a belső, isteni eredetű szellemre vagy sorsra, amely egy embert kiemelkedő képességekkel ruházott fel, és rendkívüli tettekre sarkallt. Nem a kitartó gyakorlás vagy a tanulás eredményének tekintették a kiemelkedő teljesítményt, hanem egyfajta misztikus, született adottságnak. Hasonlóan, a rómaiak a *genius* fogalmát használták egy személy veleszületett, isteni vagy szellemi erejének leírására, amely az adott egyén kiemelkedő képességeinek és alkotóerejének forrása volt. Ezek a felfogások azt sugallták, hogy a tehetség egyfajta sorsszerű adottság, amely nem az egyén akaratának vagy erőfeszítésének függvénye.

A középkorban a tehetség értelmezése mélyen vallási kontextusba ágyazódott. A kiemelkedő

képességeket az Isten kegyelmének és adományainak tekintették, amelyeket az egyénnek hívó és felelősségteljes módon kell felhasználnia az egyház és a közösség javára. Az evangéliumi talentum példázata vált a tehetség lexikális és erkölcsi szinonímájává. E példázat szerint a szolgáknak a gazdájuk által rájuk bízott talentumokkal (pénzegységekkel) felelősen kellett gazdálkodniuk, gyarapítaniuk azokat. Ez a kép azt hangsúlyozta, hogy a tehetség nem csupán egy ajándék, hanem egy felelősség is, amelyet nem szabad elhanyagolni vagy elrejtetni. A középkori gondolkodásban a tehetség tehát morális és spirituális dimenziót is kapott.

A reneszánsz és a felvilágosodás korszaka gyökeres változást hozott a tehetségfelfogásban. A humanista eszmék előtérbe kerülésével az ember, mint autonóm, alkotó lény került a figyelem középpontjába. A tehetség fogalma szekularizálódott, és a hangsúly az egyéni képességekre, az alkotóerőre és az intellektuális kiválóságra helyeződött át. Az emberi elme ereje és a ráció vált a legfőbb értékke. A felvilágosodás idején a racionalitás és az értelem alapja lett a tehetségnek. Ekkoriban már megjelentek azok a gondolatok, amelyek nem csupán a veleszületett adottságokat, hanem a nevelés és a környezet szerepét is hangsúlyozták a képességek kibontakoztatásában. A tabula rasa elmélete, mely szerint az emberi elme születéskor üres lap, és a tudás a tapasztalatokból származik, hozzájárult annak felismeréséhez, hogy a tehetség nem csupán adottság, hanem fejleszthető potenciál.

A 19. században, a pszichológia tudományának megszületésével, a tehetség tudományos vizsgálata is megkezdődött. Francis Galton, Charles Darwin unokaöccse, úttörő munkát végzett az öröklés jelentőségének vizsgálatában a kiemelkedő képességek kialakulásában. Ő volt az első, aki statisztikai módszereket alkalmazott a tehetség vizsgálatára, és a génusz családi öröklődését tanulmányozta (GALTON 1869). Munkássága megalapozta a későbbi intelligenciakutatást, bár nézeteit gyakran kritizálták az öröklés túlzott hangsúlyozása miatt. Ezzel párhuzamosan azonban egyre inkább felismerték a gyakorlás és a szorgalom szerepét is. A „zseni 1% ihlet és 99% verejték” mondás, amelyet gyakran Thomas Edisonnak tulajdonítanak, jól tükrözi ezt a felismerést: a kiemelkedő teljesítmény nem csupán adottság, hanem hatalmas munkabefektetés eredménye is.

A 20. században a pszichometria fejlődése, különösen az intelligencia mérése került előtérbe. A század első felében sokáig az IQ-t tekintették a tehetség legfontosabb mérőszámának. Lewis Terman híres longitudinális kutatásai során (TERMAN 1925, Terman – Oden 1947, Terman – Oden 1959) több ezer magas IQ-val rendelkező gyermek fejlődését követte nyomon. Eredményei azonban rámutattak arra, hogy bár ezek a gyermekek szignifikánsan jobb iskolai és társadalmi eredményeket értek el, közülük csak kevesen váltak valóban kiemelkedő alkotókká vagy zsenikké. Ez a felismerés, miszerint a magas IQ önmagában nem garantálja a kiemelkedő életpályát vagy az alkotó zsenialitást, megnyitotta az utat a tehetség komplexebb értelmezése felé.

A 20. század második felétől kezdve egyre több kutató ismerte fel, hogy az intelligencia önmagában nem elegendő a tehetség teljes megértéséhez. Ekkor jelentek meg a többdimenziós tehetségmodellek, amelyek túlléptek a kizárólagosan kognitív, IQ-alapú megközelítésen. Ezek a modellek figyelembe veszik a kreativitást, a motivációt, a személyiségjegyeket és a környezeti tényezőket is. Joseph Renzulli háromgyűrűs modellje (RENZULLI 1978, 1986) az egyik legbefolyásosabb elmélet, amely a tehetséget három interaktív jellemző optimális kombinációjának tekinteti: átlag feletti általános intellektuális képességek, kreativitás és feladat iránti elkötelezettség.

Renzulli szerint a tehetség nem csupán ezen tényezők pusztja megléte, hanem azok dinamikus kölcsönhatása révén bontakozik ki, és specifikus területeken (pl. matematika, zene, sport, vezetői képességek) nyilvánul meg.

Más modellek, mint például a Mönks-modell (MÖNKS – BOXTEL 1985), tovább bővítik ezt a keretet, hangsúlyozva a személyiségjegyek (önbizalom, perfekcionizmus, reziliencia) és a társadalmi-környezeti tényezők (család, iskola, barátok, kulturális háttér) kulcsfontosságú szerepét. Ezek a tényezők nem csupán támogatják, hanem gátolhatják is a tehetség kibontakozását és fejlesztését. A modern pedagógia és pszichológia éppen ezért már nem csak a tehetség felfedezésére koncentrál, hanem sokkal inkább a tehetséggondozásra, azaz a tehetséges egyének fejlesztésére, kibontakoztatására és a számukra optimális környezet megteremtésére.

A 20. század végére és a 21. század elejére a hangsúly a pusztá képességazonosításról a tehetséggondozásra és a fejlesztésre tolódott el. Ez a szemlélet elismeri, hogy a tehetség nem csupán egy fix, született adottság, hanem egy dinamikusan fejlődő potenciál, amely megfelelő támogatással, kihívásokkal és lehetőségekkel maximalizálható. Az oktató, a szülő és a társadalom szerepe nem csupán a tehetség felismerése, hanem annak aktív támogatása és a kibontakozáshoz szükséges feltételek biztosítása.

A tehetség fogalma a fentiek alapján az emberiség történelme során jelentős átalakuláson ment keresztül. Az isteni eredetű, misztikus adottságtól, a morális felelősségen és az értelmi képességeken át eljutottunk a mai komplex, multidimenzionális tudományos megközelítésig. Ez a fejlődés tükrözi az emberi gondolkodás mélyülését, és rávilágít arra, hogy a tehetség nem csupán egy egyéni attribútum, hanem a személyiség, a környezet és a társadalom dinamikus kölcsönhatásának eredménye. A modern tehetséggondozás pedig már arra törekszik, hogy minden egyén számára biztosítsa a lehetőséget tehetségének kibontakoztatására, függetlenül annak kezdeti formájától.

A TEHETSÉGAZONOSÍTÁS PEDAGÓGIAI FELTÉTELEI ÉS NEHÉZSÉGEI

A tehetségaazonosítás az oktatás kulcsfontosságú feladata, hiszen a tehetséges diákok felismerése és megfelelő támogatása elengedhetetlen a potenciáljuk teljes kibontakoztatásához. Azonban ez a folyamat összetett, számos pedagógiai feltételt és jelentős nehézséget rejt magában. Az oktatók szerepe ebben kiemelt, ám tudásuk, szemléletük és az intézményi környezet mind befolyásolja az azonosítás hatékonyságát.

Az oktatók tehetségaazonosításra vonatkozó ismereteit alapvetően meghatározza saját pedagógiai kultúrájuk, az intézményi környezet elvárásai, valamint a hozzáférhető elméleti és módszertani háttér. Bár sok pedagógus rendelkezik tapasztalattal abban, hogy felismerje a kiemelkedő teljesítményt, gyakran hiányzik az a rendszerszintű szemlélet, amely a tehetséget nemcsak egyéni, hanem társadalmi és fejlődési kontextusban is értelmezi.

A hagyományos pedagógiai képzés sok esetben még mindig a normatív megközelítésre fókuszál, azaz a diákok átlagos fejlődését és a tantervi elvárások teljesítését hangsúlyozza. Ezzel szemben a tehetséggondozás individuális és differenciált szemléletet igényel. A pedagógusoknak meg kell ismerniük a tehetség multidimenzionális modelljeit (pl. Renzulli, Mönks), amelyek túlmutatnak a pusztán kognitív képességeken. Ez magában foglalja a kreativitás, a motiváció, a feladat iránti elkötelezettség, valamint a szociális és emocionális intelligencia felismerését és értékelését is. Ha a pedagógus nem rendelkezik ezzel a tágabb ismeretanyaggal, könnyen

elsiklik a rejtett vagy atipikus tehetségformák felett.

Az intézményi környezet elvárásai szintén döntőek. Egy olyan iskola, ahol a teljesítményközpontúság kizárólag a standardizált teszteken elért eredményekre korlátozódik, nem ösztönzi a pedagógusokat arra, hogy más típusú képességekre is figyeljenek. Ha hiányzik a tehetséggondozás intézményi stratégiája, a megfelelő erőforrások (továbbképzések, szakirodalom, tehetséggondozó szakemberek), vagy a pozitív megerősítés a tehetséges diákok azonosítására és fejlesztésére irányuló erőfeszítésekért, a pedagógusok motivációja csökkenhet. A szakmai hálózatok és együttműködések hiánya is nehezíti a pedagógusok számára, hogy megosszák tapasztalataikat, jó gyakorlataikat, vagy segítséget kérjenek az azonosítás és a differenciálás terén.

A SZTEREOTIPIKUS TEHETSÉKGÉP ÉS A REJTETT TEHETSÉGEK

A tehetségazonosítás egyik gyakori akadály a sztereotipikus tehetséggép. Sokszor csak azokat a diákokat ismerik el tehetségesnek, akik tanulmányi téren teljesítenek kiválóan, magas jegyeket szereznek, és könnyedén veszik az akadályokat a hagyományos tantárgyakban, mint például a matematika vagy a magyar nyelv és irodalom. A tehetség azonban rendkívül sokféle formában nyilvánulhat meg (zenei, sportbeli, képzőművészeti, szociális, vezetői vagy gyakorlati-technikai képességekben kiemelkedő diákok). Ezenkívül a tanulási vagy magatartási nehézségekkel küzdő, de egyébként magas potenciállal rendelkező tanulók gyakran láthatatlanok maradnak. Ezeket a diákokat gyakran kettős kivételességűeknek nevezik. Például egy ADHD-val élő, de kiemelkedő kreativitással rendelkező gyermek impulzivitása vagy figyelemzavara elfedheti zseniális gondolkodásmódját. Egy diszlexiás, de rendkívüli matematikai képességekkel bíró diák olvasási nehézségei miatt alulteljesíthet más területeken, ami eltereli a figyelmet valódi erősségeiről. Az autizmus spektrumzavarral élő, de speciális érdeklődési területen kiemelkedő tehetségű gyermek szociális nehézségei miatt maradhat azonosítatlan. Ezekben az esetekben a pedagógusnak különleges érzékenységre és differenciált diagnosztikai módszerekre van szüksége, hogy felismerje a nehézségek mögött rejlő potenciált. A tüneti kezelés helyett a képességek erősítésére kell fókuszálni.

AZ AZONOSÍTÁS MÓDSZERTANI NEHÉZSÉGEI

A tehetségazonosítás nem csupán a pedagógusok szemléletén múlik, hanem a megfelelő módszertani eszközök hiánya is komoly akadályt jelent. A hagyományos tanári megfigyelés, bár alapvető fontosságú, önmagában nem elegendő, és szubjektív torzításokat tartalmazhat. Szükség van objektívebb és komplexebb azonosítási eljárásokra. Bár az intelligencia- és képességtesztek objektív információkat szolgáltathatnak, önmagukban nem elegendők. Nem mérnek minden típusú tehetséget (kreativitás, szociális intelligencia), és nem veszik figyelembe a kulturális vagy szocioökonómiai hátrányokat. A kreativitás mérése különösen nehéz, itt is a hagyományos tesztek helyett inkább projektalapú értékelések, nyílt végű feladatok és a gyerekek termékeinek elemzése segíthetne. Fontos lenne a dinamikus értékelés bevezetése, amely nemcsak a jelenlegi teljesítményt, hanem a tanulási potenciált és a fejlődési ívet is figyeli. Ez magában foglalja a tanulók megfigyelését új, kihívást jelentő helyzetekben, ahol a

problémamegoldó képességük és a rugalmasságuk megmutatkozhat. Az átfogó azonosításhoz elengedhetetlen a többszörös forrásból származó információ: szülői visszajelzés, kortársak megfigyelése, pedagógiai diagnosztika, esetleges pszichológiai vizsgálatok. A portfóliók és a projektmunka értékelése is értékes információkat szolgáltat. A tehetség gyakran nem nyilvánul meg azonnal, vagy nem lineárisan fejlődik. Hosszú távú, rendszeres megfigyelés szükséges ahhoz, hogy felismerjük a fejlődési mintázatokat és a potenciális területeket.

A tehetségazonosítás nem csupán egy adminisztratív feladat, hanem egy folyamatos pedagógiai küldetés, amelynek célja, hogy minden gyermekben felismerjük és támogassuk azt az egyedi potenciált, amellyel a társadalom gazdagabbá válhat. A kihívások ellenére a tehetségazonosításba fektetett energia hosszú távon megtérülő befektetés az egyén és a társadalom számára egyaránt.

A POZITÍV NEVELÉS HATÁSA A TEHETSÉG KIBONTAKOZÁSÁRA ÉS A POZITÍV PSZICHOLÓGIA ALAPJAI A NEVELÉSBEN

A tehetség kibontakozása rendkívül komplex folyamat, amely túlmutat a pusztán veleszületett képességeken. A modern pedagógia és pszichológia egyre inkább felismeri, hogy a tehetség éréseben és manifesztálódásában kulcsszerepet játszik a nevelési környezet minősége. Ebben a kontextusban a pozitív nevelés irányelvei – melyek a pozitív pszichológia alapjaira épülnek – különösen relevánsak. Ezek a megközelítések arra fókuszálnak, hogyan lehet olyan támogató környezetet teremteni, amely elősegíti a diákok belső motivációját, önállóságát és jól-létét, ezáltal optimális feltételeket teremtve a tehetség virágzásának. A pozitív pszichológia, melynek atyjai Martin E. P. Seligman (SELIGMAN–CSIKSZENTMIHALYI 2000), nem a hiányosságokra és a patológiákra fókuszál, hanem az emberi erősségekre, erényekre és a jóllétre. Célja, hogy megértse és elősegítse az emberi virágzást, beleértve a boldogságot, az elégedettséget és az értelmes életet. Amikor ezt a megközelítést a nevelésre alkalmazzuk, a hangsúly a diákok pozitív tulajdonságainak felismerésére és fejlesztésére, valamint egy olyan tanulási környezet kialakítására helyeződik, amely elősegíti a belső motivációt és az önmegvalósítást.

A pozitív nevelés egyik alapvető elméleti kerete az Öndeterminációs Elmélet (Self-Determination Theory - SDT), melyet Edward L. Deci és Richard M. Ryan dolgozott ki (DECI – RYAN 1985; RYAN – DECI 2017). Az SDT szerint az embereknek három alapvető pszichológiai szükségletük van, amelyek kielégítése elengedhetetlen a belső motivációhoz, a pszichológiai jól-léhez és a hatékony működéshez:

Autonómia: Az a szükséglet, hogy az egyén kontrollálja saját döntéseit és cselekedeteit, és úgy érezze, hogy választási lehetősége van. A pedagógiai környezetben ez azt jelenti, hogy a diákoknak lehetőséget kell adni arra, hogy részt vegyenek a tanulási folyamat tervezésében, célkitűzéseik meghatározásában és a feladatok kivitelezésében.

Kompetencia: Az a szükséglet, hogy az egyén hatékonyan érezze magát, és sikeresen teljesítse a feladatokat. Ez magában foglalja a kihívások elfogadását, a fejlődés élményét és a mesterlégesség érzését. A pedagógus feladata, hogy megfelelő szintű kihívásokat biztosítson, és konstruktív visszajelzést adjon, amely erősíti a diákok képességeibe vetett hitét.

Kapcsolódás: Az a szükséglet, hogy az egyén érezze, hogy elfogadják, szeretik és egy közösség részének tekinti magát. Az iskolai környezetben ez a pedagógusokkal és a kortársakkal

való pozitív, támogató kapcsolatokra utal.

Amikor ezek az alapvető szükségletek kielégülnek, a diákok belsőleg motiváltabbá válnak, nagyobb valószínűséggel fognak mélyen bevonódni a tanulási folyamatba, és kitartóbbak lesznek a kihívásokkal szemben. Ez az optimális mentális állapot alapvető a tehetség kibontakozásához, hiszen a tehetség gyakran intenzív érdeklődést, kitartó gyakorlást és az önfeledt áramlás (flow) élményét igényli.

A POZITÍV PEDAGÓGIAI GYAKORLATOK HATÁSA A MOTIVÁCIÓRA ÉS A KREATIVITÁSRA

SZONDY (2010) aki a tehetséggondozás és a pozitív pszichológia kapcsolódási pontjait vizsgálja, hangsúlyozza, hogy a növekedési szemlélet kialakítása kulcsfontosságú. Ha a pedagógus a fejleszthető képességekre fókuszál és dicséri a diákok erőfeszítését, kitartását és fejlődését (nem csupán az eredményt), az növeli az önbizalmukat és a tanulás iránti lelkesedésüket. Ez a szemlélet különösen fontos a tehetséges diákok számára, akik hajlamosak lehetnek a perfekcionizmusra vagy a kihívások elkerülésére, ha úgy gondolják, a hiba a képességeik hiányára utal.

A pozitív visszajelzések nem csupán dicséretet jelentenek, hanem konkrét, konstruktív útmutatást is adnak, amely segít a diákoknak megérteni, miben fejlődtek, és hogyan léphetnek tovább. A bizalom kiépítése elengedhetetlen ahhoz, hogy a diákok merjenek hibázni, kérdezni, és kilépni a komfortzónájukból. Ez különösen igaz a kreativitás terén, ahol a rossz ötletek is részei a folyamatnak.

A kreatív feladatok biztosítása, amelyek nyílt végűek, többféle megoldást tesznek lehetővé, és teret engednek az egyéni kifejezésnek, serkentik az innovatív gondolkodást. CSÍK-SZENTMIHALYI (1996) a flow-élményt – azaz azt az állapotot, amikor az egyén teljesen elmerül egy tevékenységben, és a kihívás mértéke éppen megfelel a képességeinek – említi mint az optimális tanulás és alkotás alapját. A kreatív, kihívást jelentő, de nem túl nehéz feladatok segítenek a diákoknak elérni ezt az állapotot, amely során a tehetség spontán és hatékony módon bontakozik ki.

A PEDAGÓGUS-TANULÓ KAPCSOLAT JELENTŐSÉGE

A kapcsolódás igényének kielégítése, vagyis a pedagógus és a tanuló közötti érzelmi viszony minősége kulcsszerepet játszik abban, hogy a tanuló meg meri-e mutatni képességeit, és bátran felvállalja-e tehetségét. JOHN GOTTMAN és JOAN DECLAIRE (2016) munkássága, bár elsősorban a szülő-gyermek kapcsolatra fókuszál, elvei jól alkalmazhatók a pedagógiai környezetre is. Ők hangsúlyozzák az érzelmi edzés fontosságát, ami azt jelenti, hogy a felnőtt elismeri és validálja a gyermek érzelmeit, segít neki megérteni azokat, és megtanítja a konstruktív megküzdési stratégiákat. Egy pedagógus, aki empátiát, megértést és feltétel nélküli elfogadást mutat a diákjai iránt, biztonságos légkört teremt. Ebben a légkörben a diákok nem félnek a kudarctól, mernek kockáztatni, kérdéseket feltenni és saját, egyedi gondolataikat megosztani. A pozitív, támogató kapcsolat hidat épít a tanár és a diák között, amely lehetővé teszi, hogy a tehetség ne rejtőzzön el a félelem vagy az önbizalomhiány mögött. A diákok,

akik biztonságban érzik magukat, és tudják, hogy a tanár hisz bennük, sokkal motiváltabbak lesznek arra, hogy erőfeszítést tegyenek, és túlszárnyalják önmagukat. Ez különösen igaz a tehetséges diákokra, akik gyakran érezhetik magukat kívülállónak vagy másnak, és szükségük van a pedagógus megerősítésére és megértésére.

A POZITÍV NEVELÉS GYAKORLATI MEGVALÓSÍTÁSA A TEHETSÉGGONDOZÁSBAN

A pozitív nevelés elveinek alkalmazása a tehetséggondozásban a következő gyakorlati elemeket foglalja magában:

- Differenciált oktatás: A tananyag és a módszerek adaptálása a diákok egyéni igényeihez, érdeklődéséhez és képességeihez.
- Projektalapú tanulás: Olyan komplex, valós problémákon alapuló feladatok, amelyek lehetőséget adnak a mélyreható kutatásra, az együttműködésre és a kreatív problémamegoldásra.
- Mentorálás: Tapasztalt szakemberek vagy idősebb diákok bevonása, akik személyes útmutatást és inspirációt nyújtanak a tehetséges diákoknak.
- Erősségalapú megközelítés: A diákok gyengeségeinek javítása helyett az erősségeikre való fókuszálás és azok fejlesztése.
- Önszabályozó tanulás támogatása: A diákok megtanítása arra, hogyan tűzzenek ki célokat, hogyan tervezzék meg a tanulásukat, és hogyan értékeljék saját fejlődésüket.
- Pozitív osztálytermi légkör: Olyan környezet teremtése, ahol a tisztelet, az elfogadás és a kölcsönös támogatás az alapvető érték.

A pozitív nevelés elengedhetetlen a tehetség kibontakozásához, mivel az alapvető pszichológiai szükségletek kielégítésével – autonómia, kompetencia és kapcsolódás – megteremti a belső motiváció, a kreativitás és a kitartás alapjait. A bizalom, a pozitív visszajelzések és a támogató pedagógus-diák kapcsolat olyan biztonságos teret biztosít, ahol a diákok mernek kísérletezni, fejlődni és teljes mértékben kihasználni egyedi képességeiket. A tehetséggondozás nem csupán a képességek azonosításáról szól, hanem arról is, hogyan teremtsünk olyan környezetet, amelyben a potenciál virágzássá alakulhat.

ELMÉLETI MODELLEK A TEHETSÉGAZONOSÍTÁS SZOLGÁLATÁBAN: MÉLYEBB BETEKINTÉS ÉS PEDAGÓGIAI ALKALMAZÁS

A tehetség azonosítása és kibontakoztatása az oktatás egyik legösszetettebb, mégis legfontosabb feladata. Ahhoz, hogy a pedagógusok hatékonyan tudjanak reagálni a tehetséges diákok egyedi igényeire, elengedhetetlen, hogy mélyrehatóan megértsék a tehetség természetét. Ezt a megértést segítik elő azok az elméleti modellek, amelyek tudományos keretet biztosítanak a tehetség sokféleségének értelmezéséhez. Az alábbiakban hét meghatározó elméleti modellt mutatunk be részletesen, kiemelve azok pedagógiai relevanciáját és gyakorlati alkalmazhatóságát a tehetségaazonosítás kihívásainak kezelésében.

Renzulli háromgyűrűs modellje

JOSEPH RENZULLI (1978, 1986) háromgyűrűs modellje az egyik legismertebb és legszélesebb körben

elfogadott tehetségelmélet, amely szakít az intelligenciahányados (IQ) kizárólagosságával. Renzulli szerint a tehetség nem csupán egy veleszületett adottság, hanem három alapvető komponens optimális és dinamikus kölcsönhatása révén jön létre, amelyek a produktív teljesítményt eredményezik. Ez a modell tehát a produktív tehetségre fókuszál, vagyis azokra az egyénekre, akik képesek új, értékes dolgokat létrehozni egy adott területen.

A három gyűrű a következőket foglalja magában:

- Átlag feletti általános vagy speciális képességek: Ez a komponens azokat a kognitív képességeket öleli fel, amelyek az információfeldolgozáshoz, problémamegoldáshoz, absztrakt gondolkodáshoz, memóriához és kritikus elemzéshez szükségesek. Ide tarthatnak az általános intellektuális képességek (magas IQ), de a speciális területi képességek is (kiváló matematikai logika, kiemelkedő nyelvi készség, rendkívüli zenei hallás). Renzulli azonban hangsúlyozza, hogy nem feltétlenül az extremitásról van szó; az átlag feletti, de nem feltétlenül zseniális szintű képességek is elegendők lehetnek, ha a másik két komponens erősen jelen van.
- Kreativitás: Ez a gyűrű az eredeti, rugalmas és szokatlan gondolkodás képességére utal. A kreatív egyén képes új ötleteket generálni, különböző perspektívákból megközelíteni a problémákat, és innovatív megoldásokat találni. A kreativitás nem csupán a művészeti területeken nyilvánul meg, hanem a tudományos, technológiai vagy akár szociális problémamegoldásban is. A pedagógus számára ez azt jelenti, hogy nem elegendő a helyes válaszok felismerése, hanem a gondolkodás eredetiségére és a különböző megoldási utak felfedezésére is ösztönöznie kell a diákokat.
- Feladat iránti elkötelezettség: Ez a komponens a motiváció, a kitartás és az adott feladatra való koncentráció képességét jelenti. Ez az, ami lehetővé teszi a hosszan tartó, intenzív munkát, még a nehézségek és kudarcok ellenére is. Renzulli szerint ez a legkritikusabb elem a tehetség kibontakoztatásában, mivel a magas képességek és a kreativitás önmagában nem elegendő, ha hiányzik a kitartás és az elhivatottság. A feladat iránti elkötelezettség gyakran az érdeklődésből és a belső motivációból fakad, amely flow-élményhez vezethet.

Renzulli modellje rámutat, hogy a tehetség nem kizárólagosan mérhető mutatókon alapul. Fontos Renzulli szerint, hogy a tanárok ne csak az iskolai teljesítményre és a kognitív eredményekre kell figyeljenek, hanem a tanuló attitűdjére, motivációjára, szenvedélyére és kitartására is. Ezek a tényezők hosszú távon meghatározzák a tanulói kibontakozást és a produktív alkotást. Az azonosítás során a pedagógusnak olyan feladatokat kell adnia, amelyek teret adnak a kreativitásnak és az elmélyülésnek, figyelemmel kísérve a diákok érdeklődését és kitartását egy-egy téma iránt.

Gagné DMGT-modellje: A potenciáltól a teljesítményig

FRANÇOYS GAGNÉ (2004, 2020) Differentiated Model of Giftedness and Talent (DMGT) elmélete alapvető fontosságú megkülönböztetést tesz az öröklött tehetség (giftedness) és a tanult kompetencia (talent) között. Ez a modell egyértelmű keretet biztosít annak megértéséhez, hogy a született adottságok hogyan válnak kiforrott képességekké és kiemelkedő teljesítménnyé.

Gagné szerint a tehetség veleszületett, természetes adottságokat jelent, amelyeket giftedness néven említ, és amelyek különböző területeken – úgynevezett tehetségdimenziókban

(Domains of Giftedness) – nyilvánulhatnak meg. Az intellektuális területen a tehetség kiváló érvelési képességben, jó memóriában és gyors gondolkodásban mutatkozik meg. A kreatív tehetség eredetiséget, invenciót és élénk képzelőerőt takar. A szociális dimenzióban a vezetői képességek, empátia és szociális érzékenység jelenhet meg kiemelkedő adottságként. Szenzomotoros téren a tehetség a mozgáskoordináció, ügyesség és érzékszervi érzékenység kiválóságában nyilvánulhat meg. Emellett Gagné egyéb területeket is megemlít, mint például a precizitás vagy a gyorsaság, amelyek szintén lehetnek a veleszületett tehetség megnyilvánulási formái. A kompetencia (T – *Talents*) azokat a rendszerszerűen kifejlesztett tudásokat és készségeket jelöli, amelyek a tehetséges adottságokból megfelelő fejlődés révén bontakoznak ki, és egy adott területen magas szintű teljesítményben manifesztálódnak (zenei előadás, sportoló, tudós). Gagné modelljének kulcseleme a katalizátorok (Catalysts – C) szerepe, amelyek hidat képeznek a veleszületett tehetség és a fejlett kompetencia között. Ezek a katalizátorok két nagy csoportra oszthatók: az intraperszonális katalizátorok belső tényezőket foglalnak magukba, mint például a motiváció, kitartás, célok, akaratereő, önbizalom és a tanulási stílus. A környezeti katalizátorok ezzel szemben külső hatásokat jelentenek, mint a család, az iskola – ideértve a pedagógusok támogatását és a tantervi lehetőségeket –, a kortársak, az elérhető erőforrások, valamint a kulturális háttér. Ezek a tényezők jelentős szerepet játszanak abban, hogy a veleszületett adottságokból valódi, kimagasló teljesítmény alakuljon ki.

Gagné modellje szerint nem minden tehetséges gyermek produkál azonnali kiváló teljesítményt. Egy gyerek lehet gifted (azaz rendelkezhet potenciállal) anélkül, hogy azonnal talented (azaz kiemelkedően teljesítő) lenne. Ez a megközelítés kiemeli, hogy a fejlődés támogatása hosszú távú pedagógiai feladat, és a pedagógusnak figyelemmel kell kísérnie a diák belső (motiváció) és külső (családi, iskolai) támogató tényezőit. A modell rávilágít, hogy a tehetség azonosítása során a potenciálra és a fejlődési ívre is figyelni kell, nem csupán az aktuális eredményekre.

Sternberg WICS-modellje: A bölcsesség, intelligencia és kreativitás szintézise

ROBERT STERNBERG (2003, 2005) WICS-modellje (Wisdom–Intelligence–Creativity–Synthesized) egy átfogóbb megközelítést kínál, amely a kreativitás, intelligencia és bölcsesség egységében látja a valódi tehetséget. Sternberg szerint a sikeres intelligencia nem csupán az analitikus képességekről szól, hanem arról is, hogy az egyén hogyan alkalmazza intelligenciáját a valós életben.

A modell három fő komponenst tartalmaz, amelyek az emberi intelligencia különböző aspektusait ragadják meg. Az első az analitikus intelligencia, amely a hagyományos értelemben vett intelligenciát jelenti. Ez a problémák elemzésére, a logikai gondolkodásra és a kritikai értékelésre irányul, és jellemzően ez az a terület, amelyet a legtöbb IQ-teszt mér. A második komponens a kreatív intelligencia, amely az új és eredeti ötletek generálásának képességét, a divergáló gondolkodást és a problémák újszerű, nem szokványos megközelítését foglalja magában. Ide tartozik továbbá a szintézis képessége és az intuíció szerepe is. A harmadik elem a gyakorlati intelligencia, amely a mindennapi életben felmerülő problémák megoldására való képességet jelenti. Ez magában foglalja a helyzetekhez való alkalmazkodást, a releváns tudás megszerzését és annak hatékony alkalmazását.

A WICS modell egy negyedik elemmel, a bölcsességgel egészül ki, amely irányító szerepet tölt be a három intelligenciátípus felett. Sternberg értelmezésében a bölcsesség a gyakorlati intelligencia alkalmazása a közös jó érdekében, olyan módon, hogy figyelembe veszi az

etikai szempontokat és a hosszú távú következményeket is. A bölcs ember képes felismerni a problémákat, megfelelő megoldásokat találni rájuk, és ezeket a megoldásokat úgy alkalmazni, hogy azok saját maga, mások, valamint a tágabb közösség érdekeit egyaránt szolgálják. Sternberg modellje különösen értékes olyan tanulók esetében, akik szociális, etikai vagy vezetői képességekben mutatnak kiemelkedő adottságokat, és nem feltétlenül a legmagasabb pontszámot érik el a standardizált teszteken. Az oktatók számára ez arra hívja fel a figyelmet, hogy ne csupán a tantárgyi teljesítmény legyen az egyedüli értékelési szempont, hanem a társas viselkedés, az érzelmi intelligencia, a problémamegoldás eredetisége és a felelősségvállalás is. A tehetségazonosítás során érdemes olyan feladatokat beépíteni, amelyek komplex, valós élethelyzeteket szimulálnak, és ahol a diákoknak döntéseket kell hozniuk etikai vagy társadalmi dilemmákban.

Gardner többszörös intelligencia modellje: Az intelligencia sokfélesége

HOWARD GARDNER (1983, 1993) többszörös intelligencia elmélete forradalmasította az intelligencia fogalmát, elutasítva azt a nézetet, hogy egyetlen, általános intelligencia (G-faktor) létezne. Ehelyett Gardner azt állítja, hogy az emberi intelligencia több, egymástól viszonylag független típusból áll. Bár eredetileg nyolc típust azonosított, később felvetett további intelligenciákat is.

A leggyakrabban említett intelligenciatípusok:

- Nyelvi intelligencia: A szavak, a nyelv és a kommunikáció használatának képessége (írók, költők, szónokok).
- Logikai-matematikai intelligencia: A számokkal való gondolkodás, a logikai érvelés és a problémamegoldás képessége (matematikusok, tudósok).
- Térbeli intelligencia: A vizuális és térbeli információk észlelésének és manipulálásának képessége (építészek, festők, navigátorok).
- Testi-kinesztetikus intelligencia: A test mozgásának és koordinációjának kiváló használata (táncosok, sportolók, sebészek).
- Zenei intelligencia: A ritmus, a dallam és a hangszín érzékelésének, előállításának és értékelésének képessége (zenészek, zeneszerzők).
- Interperszonális intelligencia: Mások érzéseinek, szándékainak és motivációinak megértése és az azokra való reagálás képessége; a másokkal való hatékony kommunikáció (tanárok, terapeuták, politikusok).
- Intraperszonális intelligencia: Önmagunk megértésének képessége, saját érzelmek, motivációk és célok felismerése (filozófusok, spirituális vezetők).
- Természeti intelligencia: A természetben található mintázatok felismerése, a növény- és állatvilág megértése és osztályozása (biológusok, környezetvédők, természettudósok).

Gardner modellje hozzájárult ahhoz, hogy az iskolai oktatásban is egyre többféle képességet értékeljenek, és elmozduljanak a kizárólagosan logikai-matematikai és nyelvi intelligencia középpontba helyezéséről. Az oktató számára ez az elmélet azt üzeni: a tehetség nem egyforma, és sokszor olyan területeken bontakozik ki, amelyeket a hagyományos iskolai értékelési rendszerek nem ismernek el eléggé. Az azonosítás során a pedagógusnak széles skálán kell megfigyelnie a diákokat, bevonva a művészeti, sport-, szociális és természettudományi

tevékenységeket is, hogy felismerje a rejtett képességeket.

Fejlődési szemléletű modell: A tehetség, mint dinamikus potenciál

A fejlődési szemléletű modellek (BLOOM 1985, SUBOTNIK – OLSZEWSKI – KUBILIUS - WORRELL 2011) a tehetséget dinamikusan, folyamatosan fejlődő konstrukcióként kezelik. Ellentétben azokkal a statikus nézetekkel, amelyek a tehetséget fix, született adottságnak tekintik, a fejlődési modellek azt hangsúlyozzák, hogy a tehetség kibontakozása szakaszosan történik, és szoros kapcsolatban áll a környezeti hatásokkal és a tanulási tapasztalatokkal. E megközelítés szerint a tehetség kezdetben csak potenciálként van jelen (valamilyen speciális adottság vagy magasabb rendű kognitív képesség), majd a megfelelő környezeti feltételek, a célzott oktatás, a kitartó gyakorlás és a visszajelzések révén válik szakértelemmé és kivételes teljesítménnyé.

A tehetség kibontakozásának folyamata jellemzően több fázison keresztül megy végbe. A korai szakaszban a veleszületett adottságok kezdenek megmutatkozni, például egy-egy területen jelentkező kiemelkedő érdeklődés vagy a gyors tanulási tempó formájában. Ezt követi a fejlődési szakasz, amelyet intenzív tanulás, gyakorlás és gyakran valamilyen formájú mentorálás jellemez. Ebben az időszakban a képességek elmélyülnek, és fokozatosan kialakul a szaktudás, illetve a szakértelem. Végül a mesterfokú szakaszban az egyén már képes a saját területén kiemelkedő, gyakran innovatív teljesítményt nyújtani, illetve értékes alkotásokat létrehozni.

Ez a modell segíti a pedagógusokat abban, hogy hosszú távon gondolkodjanak a tehetségről, és ne zárják ki azokat a diákokat sem, akik jelenleg még nem teljesítenek látványosan, de megvan bennük a fejlődési potenciál. Fontos felismerni, hogy a tehetség érésehez idő, türelem és folyamatos támogatás szükséges. A pedagógusnak a fejlődési ívekre, a tanulási motivációra és az erőfeszítésre kell figyelnie, nem csak az azonnali eredményekre. A differenciált oktatás és a személyre szabott fejlesztési tervek kulcsszerepet kapnak ebben a megközelítésben.

Flow-alapú Pedagógiai Modell

Bár a flow-élmény elméletét CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY (1990, 1996) alkotta meg, a Flow-alapú Pedagógiai Modell, mint az oktatásban alkalmazható, strukturált keretrendszer DOMINEK DALMA LILLA (2022) nevéhez köthető. Ez a modell Csíkszentmihályi áramlatélmény-elméletére épülve kínál gyakorlati útmutatást a pedagógusoknak, hogyan teremtsenek olyan tanulási környezetet, amely ösztönzi a diákok belső motivációját, kreativitását és tartós érdeklődését.

A flow élményének eléréséhez bizonyos feltételek teljesülésére van szükség, amelyeket Dominek modellje a pedagógiai gyakorlatba is átültet. Az első ilyen feltétel a világos célok megléte: a feladatoknak egyértelmű, jól érthető célokat kell tartalmazniuk, amelyek mentén a diák haladni tud. Ezt követi az azonnali visszajelzés fontossága, amely lehetővé teszi, hogy a tanuló folyamatos információt kapjon a teljesítményéről, így segítve az önkorrekciót és a fejlődést. A harmadik alapfeltétel a kihívás és a képességek közötti egyensúly megteremtése: a feladatnak elég nehéznek kell lennie ahhoz, hogy ösztönző legyen, de nem lehet túl nehéz sem, hogy ne okozzon frusztrációt – az egyensúly megtalálása kulcsfontosságú a flow állapot létrejöttében. Emellett a koncentráció és a fókusz fenntartása is elengedhetetlen: a tanulóknak képesnek kell lenniük teljesen elmerülni a tevékenységben, kizárva a külső zavaró tényezőket. Végül, a kontroll érzése szintén fontos tényező, hiszen a diák akkor tud flow-ba kerülni, ha úgy érzi, uralja a helyzetet, és befolyásolni tudja a feladat kimenetelét.

A Flow-alapú Pedagógiai Modell célja, hogy a tanárok olyan tanulási környezetet teremtsenek, amely ösztönzi a kreativitást, a belső motivációt és a tartós érdeklődést – vagyis a tehetség egyik legfontosabb hajtóerejét. A tehetségazonosítás során a pedagógusnak figyelnie kell azokra a diákokra, akik elmerülnek egy-egy tevékenységben, szenvedélyesen foglalkoznak bizonyos témákkal, és órákig képesek koncentrálni anélkül, hogy unatkoznának vagy frusztráltak lennének. Ezek a jelek a belső motivációra és a tehetség potenciális területére utalhatnak. A pedagógusnak lehetőséget kell adnia a diákoknak a mélyreható elmélyülésre, a kihívások személyre szabására és a választási szabadságra a tanulási folyamatban, hogy a flow-élmény minél gyakrabban létrejöhessen.

ETIKAI FLOW-ALAPÚ OKTATÁSI MODELL: A DIGITÁLIS KOR KIHÍVÁSAI ÉS A FELELŐS TEHETSÉGFEJLESZTÉS

Az Etikai Flow-alapú Oktatási Modell (DOMINEK 2025) egy újabb, modern megközelítés, amely a flow-elmélet pedagógiai alkalmazását kiterjeszti a digitális környezet és a mesterséges intelligencia (MI) korszakának kihívásaira. Ez a modell nem csak a tanulás hatékonyságára fókuszál, hanem arra is, hogyan lehet a technológiai eszközöket felelősen és etikusan felhasználni a tehetség kibontakoztatásában, miközben megőrizzük az emberi kapcsolatok központi szerepét.

A modell legfontosabb elemei négy fő területre koncentrálnak, amelyek a technológia és a tehetséggondozás összekapcsolását célozzák meg. Az első kulcselem a technológia és a flow szinergiája. Az olyan digitális eszközök, mint a mesterséges intelligencia (MI), az adaptív tanulási platformok vagy a virtuális valóság, képesek személyre szabott, kihívást jelentő feladatokat kínálni, amelyek elősegíthetik a flow-élmény kialakulását. Az MI segítségével a tananyag az egyéni képességekhez igazítható, miközben azonnali visszajelzést és az érdeklődést fenntartó interaktív környezetet biztosít. Ezáltal a tehetséges tanulók gyorsabban és hatékonyabban sajátíthatják el az új ismereteket és készségeket.

A második elem az adatalapú azonosítás és annak etikai vonatkozásai. Az MI rendszerek hatalmas mennyiségű adat elemzésére képesek, beleértve a diákok teljesítményét, viselkedését és tanulási mintázatait. Ez elméletben pontosabb tehetségazonosítást tesz lehetővé, hiszen képes olyan mintázatokat is felismerni, amelyek az emberi megfigyelés elől rejtve maradnának. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni az etikai szempontokat: a pedagógusnak képesnek kell lennie kritikus gondolkodással értelmezni az MI által generált visszajelzéseket, és azokat etikai szűrőn keresztül vizsgálni, elkerülve a mechanikus vagy előítéletes értékelést.

A harmadik alapelv az emberi kapcsolatok központi szerepére hívja fel a figyelmet. A technológia, bármennyire is fejlett, nem képes helyettesíteni az emberi interakciókat. A pedagógus szerepe nem csökken, hanem átalakul: a tanár inkább mentorrá, facilitátorra, valamint érzelmi és szociális támaszponttá válik. A bizalomra épülő pedagógus-diák kapcsolat, az empátia, a személyes figyelem és támogatás továbbra is alapvető feltételei a tehetség kibontakozásának. A digitális eszközök tehát kiegészítő szerepet játszanak, nem pedig helyettesítik az emberi jelenlétet.

Végül, a modell hangsúlyozza a digitális állampolgárság és felelősség kérdését is. A tehetséges diákoknak nemcsak technológiai kompetenciáikat kell fejleszteniük, hanem tudatos, etikus digitális állampolgárrá is kell válniuk. Fontos, hogy megértsék a technológia társadalmi hatásait, és felelősségteljesen használják képességeiket – nemcsak önmaguk, hanem a közösség javára is.

A tehetségazonosítás a digitális korban új dimenziókat kap. A pedagógusnak meg kell tanulnia használni a modern eszközöket a hatékonyabb azonosítás érdekében, de kritikus szemlélettel kell viszonyulnia az adatokhoz, és mindig szem előtt kell tartania a diákok jól-létét és személyiségét. A modell kiemeli a digitális írástudás, a kritikus gondolkodás és az etikai döntéshozatal fontosságát a tehetséggondozásban, biztosítva, hogy a tehetség ne csak technológiai, hanem emberi és etikai dimenziókban is fejlődjön.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az itt bemutatott elméleti modellek mindegyike egyedi perspektívát kínál a tehetség megértéséhez és azonosításához. Míg Renzulli a produktív teljesítményhez szükséges komponenseket emeli ki, Gagné a potenciál és a teljesítmény közötti átmenetet magyarázza. Sternberg a bölcsességet és a gyakorlati intelligenciát is beemeli a képbe, míg Gardner rámutat az intelligencia sokféleségére. A fejlődési modellek a tehetség dinamikus jellegét hangsúlyozzák, a Dominek-féle Flow-alapú Pedagógiai Modell pedig a belső motiváció és az optimális tanulási állapot fontosságát. Végül az Etikai Flow-alapú Oktatási Modell a digitális kor kihívásait integrálja a tehetséggondozásba, hangsúlyozva a felelős technológiahasználatot és az emberi tényező megőrzését.

Ezek a modellek együttesen biztosítanak egy komplex és árnyalt keretet a pedagógusok számára. Segítségükkel a tehetségazonosítás egy holisztikus, fejlődésorientált és inkluzív folyamattá válhat. A pedagógusoknak nem csupán az iskolai osztályzatokra kell figyelniük, hanem a diákok érdeklődésére, motivációjára, kreativitására, társas készségeire, kitartására és a kihívásokkal való megküzdési képességére is. A tehetség felismerése egy folyamatos feladat, amely a diákok iránti nyitottságot, érzékenységet és a komplex pszichológiai modellek ismeretét igényli. Ezáltal tudjuk biztosítani, hogy a tehetség ne vesszen el, hanem minden egyén a legteljesebb mértékben kibontakoztathassa potenciálját.

A tehetségazonosítás az oktatók egyik legfontosabb és legnagyobb hatású feladata. A pedagógus felelőssége, hogy felismerje, kibontakoztassa és támogassa a tanulói potenciált – mindezt egy olyan nevelési környezetben, amely teret ad a kreativitásnak, autonómiának és fejlődésnek. A bemutatott modellek abban segítenek, hogy a pedagógus tudományosan megalapozott eszköztárral is rendelkezzen a tehetség felismeréséhez.

HIVATKOZÁSOK

BLOOM, BENJAMIN S. (ed.) (1985): *Developing talent in young people*. Ballantine Books.

CSÍKSZENTMIHÁLYI, MIHÁLY (1990): *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. New York: Harper and Row.

CSÍKSZENTMIHÁLYI, MIHÁLY (1996): *Creativity: Flow and the psychology of discovery and invention*. HarperCollins Publishers.

DECI, EDWARD L., - RYAN, RICHARD M. (1985): *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. New York, NY: Plenum. <https://doi.org/10.1007/978-1-4899-2271-7>

DOMINEK, DALMA LILLA (2022): On a Flow-based pedagogical model. The emergence of experience and creativity in education. *Eruditio-Educatio* vol. 17. no. 3. 72–81. <https://doi.org/10.36007/eruedu.2022.3.072-081>.

DOMINEK, DALMA LILLA (2025): *The Ethical Flow-Based Education Model: Ethical Use Model of AI and Digitalization in Education*. Handbook of Global Philosophies on AI Ethics. Chapter 10. Routledge. 133–142. <https://doi.org/10.1201/9781003585527-14>

FREDRICKSON, BARBARA L. (2001): The role of positive emotions in positive psychology. The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist* vol. 56. no. 3. 218–226. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.56.3.218>. PMID: 11315248; PMCID: PMC3122271.

GAGNÉ, FRANÇOYS (2004): Transforming gifts into talents: the DMGT as a developmental theory. *High Ability Studies* vol. 15. no. 2. 119–147. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/1359813042000314682>

GAGNÉ, FRANÇOYS (2020): *Differentiating Giftedness from Talent: The DMGT Perspective on Talent Development*. <https://doi.org/10.4324/9781003088790>

GALTON, FRANCIS (1869): *Hereditary genius: An inquiry into its laws and consequences*. Macmillan and Co. <https://doi.org/10.1037/13474-000>

GARDNER, HOWARD (1983): *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York, Basic.

GARDNER, HOWARD (1993): *Multiple intelligences. The theory in practice*. Basic Books.

GOTTMAN, JOHN MORDECHAI – DECLAIRES, JOAN (2016): *Raising an emotionally intelligent child: The heart of parenting*. Simon & Schuster.

MÖNKES, F. JOZEF – BOXTEL, HERMAN (1985): Gifted Adolescents: a Development Perspective. In FREEMAN, JOAN (ed.): *The Psychology of Gifted Children*. John Wiley and Sons, Ltd.

RENZULLI, JOSEPH S. (1978): What makes giftedness? Reexamining a definition. *Phi Delta Kappan* vol. 60. no. 3. 180–184, 261.

RENZULLI, JOSEPH S. (1986): The three-ring conception of giftedness: A developmental model for promoting creative productivity. In ROBERT J. STERNBERG – JANET E. DAVIDSON (eds.): *Conceptions of giftedness*. Cambridge University Press. 53–98.

RYAN, RICHARD M. – DECI, EDWARD L. (2017): *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. The Guilford Press. <https://doi.org/10.1521/978.14625/28806>

SELIGMAN, MARTIN – CSIKSZENTMIHALYI, M. (2000): Positive psychology: An introduction. *American Psychologist* vol. 55. no. 1. 5–14. <https://doi.org/10.1037//0003-066X.55.1.5>

STERNBERG, ROBERT J. (2003): *Wisdom, intelligence, and creativity synthesized*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511509612>

STERNBERG, ROBERT J. (2005): *The WICS Model of Giftedness*. In ROBERT J. STERNBERG – JANET E. DAVIDSON (eds.): *Conceptions of giftedness* (2nd ed., pp. 327–342). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511610455.019>

SUBOTNIK RENA F. – OLSZEWSKI-KUBILIUS PAULA – WORRELL FRANK C. (2011): Rethinking Giftedness and Gifted Education: A Proposed Direction Forward Based on Psychological Science. *Psychol Sci Public Interest* vol. 12. no. 1. 3–54. <https://doi.org/10.1177/1529100611418056>. PMID: 26168418.

SZONDY, MÁTÉ (2010): *A boldogság tudománya*. Fejezetek a pozitív pszichológiából. Budapest, Jaffa Kiadó.

TERMAN, LEWIS MADISON (1925): *Genius genetikai tanulmányai*. Stanford: Stanford University Press.

TERMAN, LEWIS MADISON – ODEN, MELITA H. – BAYLEY, NANCY (1947): *The gifted child grows up: twenty-five years' follow-up of a superior group*. Stanford Univ. Press.

TERMAN, LEWIS MADISON – ODEN, MELITA H. (1959): *Genetic studies of genius* vol. 5. The gifted group at mid-life. Stanford Univer. Press.

CSÁSTYU LILLA

csastyu.lilla@gmail.com

PhD hallgató, egyetemi tanársegéd (NYE)

Kvalitatív munkaerőhiány és képességihiány az Észak-Alföld régióban

Qualitative Labour and Skills Shortages in the Northern Great Plain
Region of Hungary

ABSTRACT

Competence theory has developed at the intersection of several academic disciplines and has become central to understanding labour market adaptability and employability. A clearly defined system of competencies not only shapes the content of education but also fundamentally influences the extent to which workers can meet the expectations of the labour market. Consequently, the absence of key competencies can lead to a specific form of labour shortage—qualitative labour shortage. This study aims to examine the extent to which this type of skill mismatch is present in the three counties of Hungary’s Northern Great Plain region, with particular attention to cases where jobseekers lack the skills and knowledge required for available positions. The empirical analysis is based on labour market data from the Hungarian Central Statistical Office (HCSO) for the period 2019–2024, with a focus on the ratio of job vacancies to registered jobseekers. To further illustrate and interpret labor market mismatches, the study also applies the Beveridge curve as a visual analytical tool, which helps identify structural and qualitative labour shortages at the regional level. The quantitative analysis is supported by a review of national and international literature, with special emphasis on the relationship between competence-based education and regional economic development. Based on the findings, the study offers recommendations for improving the alignment between educational supply and labor market demand.

KEYWORDS

employability, unemployment, regional labor market, qualitative labor shortage, Northern Great Plain region

DOI 10.14232/belv.2025.3.6

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.3.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Csástyu Lilla (2025): Kvalitatív munkaerőhiány és készséghiány az Észak-Alföld régióban. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 3. pp 98-110.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

A munkaerőpiac működésének egyik kulcstényezője a munkáltatói kereslet és a munkavállalói kínálat közötti illeszkedés, amely nemcsak mennyiségi, hanem egyre inkább minőségi (kvalitatív) szempontból is torzulhat (SHAH – BURKE 2003; CEDEFOP 2020). A kvalitatív munkaerőhiány azt jelenti, hogy bár elérhető munkaerő statisztikai értelemben létezik, az adott munkavállalók nem rendelkeznek azokkal a készségekkel, végzettséggel vagy tapasztalattal, amelyek révén a betöltetlen álláshelyekre sikeresen jelentkezhetnének (SZABÓNÉ 2006; ZERÉNYI 2019). A tanulmány elsődleges célja a kompetenciák fogalmának és értelmezésének áttekintése, mind hazai, mind nemzetközi szakirodalmi szinten. A szakirodalmi feltárás során kiemelt figyelmet fordítok a kompetenciák tipológiájára, különös tekintettel az instrumentális, interperszonális és rendszerszintű dimenziókra, valamint ezek munkaerőpiaci relevanciájára (RYCHEN – SALGANIK 2003; TÓTHNÉ – HLÉDIK, 2019). E fogalmi háttérre építve vezetem le a kvalitatív munkaerőhiány mérhetőségének indokoltóságát regionális szinten, különös tekintettel az Észak-Alföld térségére.

A kutatás központi kérdése, hogy: **Milyen mértékben tükrözik a nyilvántartott üres álláshelyek és a nyilvántartott álláskeresők számából képzett aránymutatók, valamint a Beveridge-görbe alakulása a kvalitatív munkaerőhiány jelenlétét az Észak-Alföld régió három vármegyéjében a 2019–2024 közötti időszakban?**

A kutatás hipotézise szerint: **Az alacsony aránymutatók és a Beveridge-görbe mozgásából leolvasható strukturális eltolódások arra utalnak, hogy a nyilvántartott álláskeresők kompetenciái nincsenek összhangban a térségi munkáltatók által elvárt szaktudással, készségekkel és munkatapasztalattal, tehát kvalitatív munkaerőhiány áll fenn.**

A hipotézis alátámasztását és a kutatási kérdés megválaszolását többszintű módszertani megközelítés szolgálja. A vizsgálat alapját a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) vármegyeszintű munkaerőpiaci adatai képezik, különös tekintettel az üres álláshelyek és a nyilvántartott álláskeresők számának időbeli alakulására. A 2019 és 2024 közötti időszakra vonatkozóan a releváns adatsorokat a KSH nyilvános adatbázisából gyűjtöttem össze, majd táblázatos formában dolgoztam fel, az arányértékek kiszámítása és idősoros elemzése céljából vármegyenkénti

bontásban. A vizsgálat egyik kiemelt módszertani eleme a Beveridge-görbe alkalmazása, amely lehetővé teszi a munkanélküliségi ráta és az üres álláshelyek arányának együttes értelmezését, és grafikus formában képes érzékeltetni a régióban fennálló szerkezeti munkaerőpiaci zavarokat (CEDEFOP 2020). A számítások és grafikus elemzések eredményeit az „Illeszkedési elemzés az Észak-Alföld régióban” fejezet foglalja össze. A kvantitatív adatok feldolgozása során támaszkodtam a Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban KSH) és a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (továbbiakban NFSZ) regionális adatbázisaira, amelyek segítettek az adatértelmezés térségi kontextusba helyezésében. A statisztikai elemzést kiegészíti egy kiterjedt szakirodalmi feltárás, amely egyaránt tartalmaz hazai (ZERÉNYI 2019; POÓR et. al. 2016; POÓR 2016; FARKAS 2013;) és nemzetközi forrásokat (SHAH – BURKE 2003; RYCHEN – SALGANIK 2003; CEDEFOP 2020). Ezek az irodalmak megalapozzák a kvalitatív munkaerőhiány értelmezési keretét, valamint segítenek a magyarországi megállapítások nemzetközi kontextusba helyezésében. A kutatás célja tehát nem csupán az aránymutatók rögzítése, hanem azok vármegyéenkénti összevetése és dinamikájának nyomon követése is, amely alapján azonosíthatók a térségi munkaerőpiac illeszkedési problémái. A mutatók időbeli változásainak iránya és mértéke – a Beveridge-görbe alakulásával együtt – megbízható alapot biztosít annak eldöntésére, hogy a régióban dominánsan mennyiségi vagy minőségi jellegű munkaerőpiaci hiányosság áll-e fenn.

ELMÉLETI HÁTTÉR BEMUTATÁSA

A KOMPETENCIAELMÉLET KIALAKULÁSA ÉS JELENTŐSÉGE A MUNKAERŐPIACON

A modern munkaerőpiac folyamatosan változó szerkezete és igényei miatt egyre fontosabbá vált, hogy ne csupán a formális végzettséget, hanem a tényleges képességeket, készségeket és attitűdöket is mérlegeljük a foglalkoztatás során. A globális munkaerőhiány, a strukturális munkanélküliség, valamint a technológiai fejlődés által generált új állásprofilok mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a kompetenciaalapú megközelítés központi szerepet töltsön be a humánerőforrás-gazdálkodásban, az oktatáspolitikában és a gazdasági fejlesztésekben egyaránt. A munkáltatók nem csupán iskolai végzettséget várnak el, hanem olyan gyakorlati tudást és alkalmazható képességeket, amelyek az adott munkakör hatékony betöltéséhez szükségesek (BOYATZIS 1982; MCCLELLAND 1973). Ennek megfelelően a kompetencia fogalma az elmúlt évtizedekben több tudományterületet átívelő elméletté vált.

A „kompetencia” fogalom nyelvészeti gyökerei Noam Chomsky nevéhez fűződnek, aki az 1960-as években a nyelvhasználók azon belső képességét értette rajta, amely lehetővé teszi számukra a nyelvtanilag helyes mondatok megalkotását (CHOMSKY 1965). Noha ez a megközelítés eredetileg nem munkaerőpiaci kontextusban született, fontos alapot teremtett a kompetenciák elméleti keretének kialakításához. A kompetencia fogalmának munkaerőpiaci alkalmazását először David C. McClelland vezette be 1973-ban megjelent úttörő tanulmányában („Testing for competence rather than intelligence”), amelyben azt állította, hogy az intelligencia- és tudástesztek helyett sokkal célravezetőbb azokat a viselkedéses alapú kompetenciákat mérni, amelyek valóban bejósolják a sikeres munkavégzést (MCCLELLAND 1973). Ez a szemléletmód forradalmasította a kiválasztási és képzési rendszereket, megalapozva a későbbi

HR-gyakorlatokat. A koncepciót a 1980-as években Richard E. Boyatzis fejlesztette tovább, aki vezetői hatékonyságot vizsgáló modelljében részletesen leírta, hogy milyen kompetenciák – például önismeret, célorientáltság vagy társas befolyásolás – járulnak hozzá a munkahelyi teljesítményhez (BOYATZIS 1982). Boyatzis munkássága révén a kompetenciamodell alkalmazása egyre elterjedtebbé vált a vállalati és szervezeti gyakorlatban.

A kompetenciaalapú megközelítés jelentőségét tovább növelte az OECD és az Európai Unió 2000-es évekbeli irányelve, amelyek a kulcskompetenciák rendszerét rögzítették. Az Európai Parlament és Tanács 2006-ban, majd 2018-ban frissített ajánlása meghatározza azokat a kulcskompetenciákat – például a digitális írástudás, vállalkozói kompetencia, idegen nyelvi kommunikáció vagy tanulási képesség –, amelyek szükségesek az egész életen át tartó tanuláshoz és a foglalkoztathatóság biztosításához (EUROPEAN COMMISSION 2006, 2018). Ez a keretrendszer mára a nemzeti oktatáspolitikák és foglalkoztatáspolitikai programok integráns részévé vált.

A KOMPETENCIÁK MUNKAERŐPIACI SZEREPÉNEK HAZAI KUTATÁSA

A kompetenciák munkaerőpiaci szerepének vizsgálata Magyarországon a 2000-es évek elejétől kezdve kapott egyre hangsúlyosabb szerepet, különösen a foglalkoztathatóság, a felsőoktatás és a szakképzés kapcsán. A kutatások egyrészt a munkáltatók kompetenciaelvárásait, másrészt a munkavállalók tényleges kompetenciáit, valamint ezek illeszkedését vizsgálták. A terület egyik hazai úttörője Farkas Ferenc, aki már a 2000-es években foglalkozott a kompetenciaelvárások és a felsőoktatási teljesítmény kapcsolatával. Kutatásai rávilágítottak arra, hogy a magyar felsőoktatásban szerzett tudás nem mindig felel meg a munkaerőpiac által elvárt kompetenciáknak, és sürgette a tantervek gyakorlatorientáltabb, kompetenciaalapú átalakítását (FARKAS 2001). A 2010-es évek közepétől a Poór József által vezetett kutatócsoport több empirikus vizsgálatot végzett a munkáltatók által elvárt és a pályakezdők által ténylegesen birtokolt kompetenciák összevetésére. Kiemelték, hogy a vállalatok elsősorban az úgynevezett „soft skillek” – például kommunikáció, problémamegoldás, önálló munkavégzés – hiányát érzékelik, míg a pályakezdők sokszor túlértékelik ezek meglétét saját magukban (POÓR et. al. 2016; POÓR 2016, 2021). A felsőoktatás és kompetenciafejlesztés kapcsolatát mélyebben vizsgálta Kálmán Anikó és Csehné Papp Ilona is, akik a tanulási eredmények és kulcskompetenciák összehangoltságát elemezték különböző felsőoktatási szakokon. Rámutattak, hogy a tantervekben deklarált célkompetenciák és a hallgatók által érzékelt valós fejlesztés között jelentős szakadék tátong, különösen a problémamegoldás, digitális készségek és vállalkozói attitűd terén (KÖVESDI – KÁLMÁN 2020; CSEHNÉ 2013). A középszintű oktatásban a szakképzési rendszer kompetenciaalapú átalakítását tárgyalta Bódis József, az Innovációs és Technológiai Minisztérium államtitkára a Demokrata újságcikkében, (2019) aki az új szakképzési struktúrában a munkáltatói elvárásokhoz igazított, rugalmas és kompetenciafókuszú programok szükségességét hangsúlyozza. Szerinte az adaptív, „projektszerű” tanulási formákban jobban segíthetik a tanulók alkalmazkodását a gyorsan változó munkaerőpiaci környezethez.

A kutatások és cikkek rámutatnak arra, hogy a kompetenciaalapú megközelítés nemcsak az oktatási rendszer, hanem a gazdaság és társadalom működésének egyik kulcskérdése lett. A hazai szakértők közös álláspontja, hogy a foglalkoztathatóság fejlesztése érdekében elengedhetetlen a kompetenciák célzott fejlesztése, mérhetősége és visszacsatolása mind az oktatásban, mind a foglalkoztatáspolitikában (SZABÓNÉ 2006; SZERB et. al. 2019; TÓTHNÉ – HLÉDIK 2019).

A KOMPETENCIAELMÉLET FEJLŐDÉSE ÉS TÍPUSAINAK TUDOMÁNYOS RENDSZEREZÉSE

A kompetenciaalapú megközelítés az elmúlt évtizedekben nemcsak széles körben elterjedt, hanem egyre árnyaltabbá és rendszerezettebbé is vált. A kezdeti pszichológiai és gazdaságtani értelmezéseket követően a kompetenciák strukturált leírására és osztályozására nemzetközi szinten is sor került, különösen az oktatási és munkaerőpiaci integráció előmozdítása érdekében. A képzési rendszerek és a foglalkoztathatóság összehangolásának egyik legmeghatározóbb kerete a „TUNING Educational Structures in Europe” projekt, amely az Európai Felsőoktatási Térség egységesítését segíti elő (GONZÁLEZ – WAGENAAR 2003). A TUNING keretrendszer a kompetenciákat két fő csoportra bontja: általános (generic) és szakterületi (subject-specific) kompetenciákra. Az általános kompetenciák, mint például a kritikus gondolkodás, az etikai érzékenység vagy az együttműködés képessége, minden képzési területen elvárt, transzverzális készségek. Ezzel szemben a szakterületi kompetenciák az adott tudományterület sajátos, tartalmi és módszertani ismereteit foglalják magukban. Fontos megjegyezni, hogy a két típus nem választható el élesen egymástól, mivel a kompetenciák mindig a diszciplináris tudás kontextusában értelmezhetők, és azokkal szoros kölcsönhatásban fejlődnek (WAGENAAR 2007).

A TUNING projekt a kompetenciákat funkcionális szerepük alapján három dimenzióba sorolja: instrumentális, interperszonális és rendszerszintű (más néven szisztemikus) kompetenciákba. Ez a felosztás lehetővé teszi, hogy a tanulási folyamatokat, a munkahelyi elvárásokat és a társadalmi szerepvállalást egységes rendszerben vizsgáljuk.

Az instrumentális kompetenciák a leginkább „eszközjellegű” tudás- és készségelemeket foglalják magukban. Ide tartoznak a kognitív képességek – például az információk feldolgozásának, az elemzésnek és a problémamegoldásnak a képessége –, a módszertani készségek, mint az önálló tanulás vagy a kutatási technikák alkalmazása, valamint a technológiai jártasság és az idegen nyelvi kommunikációs képességek. Ezek a kompetenciák kulcsfontosságúak a tudás elsajátítása és alkalmazása során, valamint a digitális és globalizált gazdaságban való boldoguláshoz (GONZÁLEZ – WAGENAAR 2003; DOMINEK 2023). Az interperszonális kompetenciák az egyén társas kapcsolatokban való működéséhez szükséges készségeket jelentik. Ezek közé sorolhatók a csapatmunkára való alkalmasság, a kommunikációs készségek, a vezetői képességek, valamint az etikai és interkulturális érzékenység. E kompetenciák meghatározzák, hogy egy egyén mennyire képes hatékonyan együttműködni másokkal, konfliktusokat kezelni, vagy felelősségteljes döntéseket hozni társadalmi és szakmai környezetben (RYCHEN – SALGANIK 2003; DOMINEK 2021a). Az interperszonális kompetenciák különösen fontosak a szolgáltató szektorban, a közösségi munkákban és minden olyan munkakörben, ahol az együttműködés elengedhetetlen. A harmadik kategóriát a rendszerszintű kompetenciák alkotják, amelyek a tudás és képességek integrálására, alkalmazására, reflexiójára és adaptációjára utalnak komplex helyzetekben. Ezek a kompetenciák teszik lehetővé, hogy az egyén összetett problémákat átlásson, hosszabb távú stratégiákban gondolkodjon, valamint aktív és felelős szereplője legyen a gazdasági, társadalmi vagy szervezeti rendszereknek. Ide tartozik például a projektszerű gondolkodás, az élet-hosszig tartó tanulásra való nyitottság, valamint a környezettudatosság és a társadalmi felelősségvállalás képessége (DELORS 1996; DOMINEK 2021b). A három kompetenciadimenzió nem egymástól elkülönülő képességeket jelöl, hanem együtt alkotják a munkavállalói, állampolgári és tanulói szerep sikeres betöltéséhez szükséges komplex tudás- és készségrendszert. A versenyképes, alkalmazkodó-képes és felelősen gondolkodó munkaerő kialakításához elengedhetetlen ezek együttes fejlesztése.

KOMPETENCIAILLESZKEDÉSI PROBLÉMÁK, AVAGY A KOMPETENCIAHIÁNY MÉRÉSÉNEK ESZKÖZE

A munkaerőpiac működésének egyik kulcstényezője a munkáltatói kereslet és a munkavállalói kínálat közötti illeszkedés, amely nemcsak mennyiségi, hanem egyre gyakrabban minőségi (kvalitatív) szempontból is torzulhat (SHAH – BURKE 2003; CEDEFOP 2020). A kvalitatív munkaerőhiány azt jelenti, hogy bár elérhető munkaerő statisztikai értelemben létezik, az adott munkavállalók nem rendelkeznek azokkal a készségekkel, végzettséggel vagy tapasztalattal, amelyek révén a betöltetlen álláshelyekre sikeresen jelentkezhetnének (ZERÉNYI 2019). A fogalom vizsgálata különösen időszerű a magyarországi hátrányosabb helyzetű régiókban, mint amilyen az Észak-Alföld, ahol egyszerre van jelen a viszonylag magas munkanélküliség és a munkáltatók által bejelentett betöltetlen állások számának növekedése, amelyet a szakirodalom kvalitatív munkaerőhiánynak definiál (SZABÓ 2012; HORVÁTH 2022; KSH STATADAT TÁBLÁK 2024a, 2024b, 2025a). A kétirányú nyomás következtében egyre erőteljesebben jelentkezik a kompetenciailleszkedési probléma, amelyre nemcsak a gazdaság strukturális átalakulása, hanem a szakképzés és felnőttképzés rugalmatlansága is ráerősít (RYCHEN-SALGANIK 2003; BRUNELLO – WRUUK 2019).

A kvalitatív munkaerőhiány empirikus kimutatására több mutató is használható, ezek közül az egyik legelterjedtebb az „üres álláshelyek száma / nyilvántartott álláskereső száma” hányados. Ez a munkaerő-piaci feszültségi mutató egy olyan arányszám, amely jól jelzi, hogy az adott területen mekkora eséllyel képes egy munkanélküli elhelyezkedni, illetve, hogy a térség gazdasági szereplői mennyire tudják betölteni a rendelkezésre álló munkaerővel az álláshelyeket. Másképpen a munkaerő-kereslet és a munkaerő-kínálat viszonyát írja le egyszerűen. A mutató alacsony értéke arra utal, hogy a munkanélküliek jelentős része nem illeszkedik a keresleti oldalon megjelenő követelményekhez – azaz kvalitatív munkaerőhiány áll fenn.

Jelen vizsgálat célja e mutató idősoros elemzése az Észak-Alföld régió három vármegyéjében (Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg) a 2019 és 2024 közötti időszakban. A statisztikai adatok alapján célunk annak feltárása, hogy az egyes térségekben milyen mértékben mutatkoznak strukturális illeszkedési problémák, amelyek a szakképzési kínálat, a gazdasági szerkezet és a munkaerő kompetenciáinak eltérésére vezethetők vissza.

A KUTATÁSI EREDMÉNYEK BEMUTATÁSA

A MUNKAERŐPIAC STRUKTURÁLIS ILLESZKEDÉSI PROBLÉMÁINAK ÉRTELMEZÉSE AZ ÉSZAK-ALFÖLD RÉGIÓBAN (2019–2024)

A munkaerőpiaci kereslet és kínálat közötti egyensúly értelmezéséhez hatékony elemzési eszközként kínál az úgynevezett „üres álláshelyek száma a nyilvántartott álláskereső számához viszonyítva” aránymutató. Ez a dimenzió nélküli mutató alkalmas annak jelzésére, hogy a munkaerőpiacon milyen mértékben illeszkedik egymáshoz a munkáltatói oldal által kínált pozíciók és a munkavállalói oldal elérhető kompetenciái. A mutató térségi szintű alakulása különösen jól rávilágít a kvalitatív munkaerőhiány jelenlétére, vagyis arra az esetre, amikor a munkanélküliek száma ugyan statisztikailag magas, de az álláshelyek mégsem tölthetők be, mert az elérhető munkaerő nem rendelkezik a megfelelő szakképzettséggel, tapasztalattal vagy alapkészségekkel.

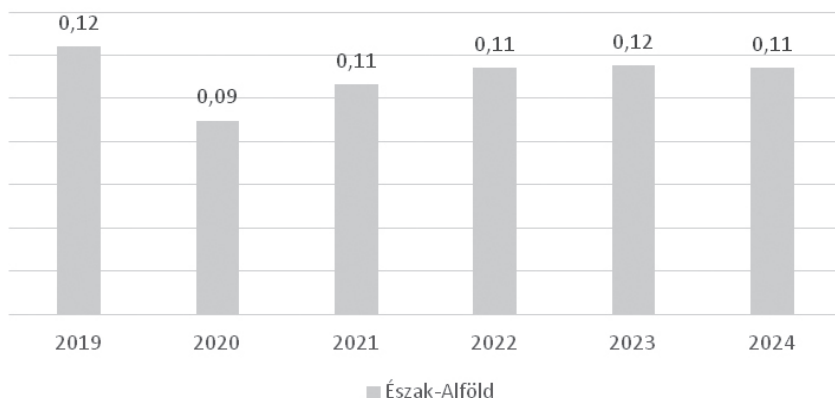
Az aránymutató értelmezésében általános érvényű határértékek segítik az értékelést. Amennyiben a mutató értéke 0,05 és 0,20 között mozog, az arra utal, hogy a munkanélküliek száma jelentős, miközben az álláspiacon elérhető pozíciók aránya alacsony – ez tipikusan kvalitatív munkaerőhiányra utaló jelenség. Ha az arány 0,50 és 1,00 között van, az viszonylag feszes, de egyensúlyhoz közeli munkaerőpiacra enged következtetni, ahol a kínálat és kereslet mérsékelten kiegyensúlyozott. Ezzel szemben 1,00 fölötti érték – különösen, ha meghaladja a 2,00-t – azt jelzi, hogy több az üres álláshely, mint a regisztrált munkanélküli, tehát kvantitatív munkaerőhiány áll fenn, és a gazdaság akár a teljes foglalkoztatottság közelében is működhet. Ez a mutató tehát nem csupán a munkaerőpiac állapotának leírására alkalmas, hanem jól használható a strukturális és kompetenciaalapú eltérések azonosítására is, különösen regionális összehasonlításban.

ILLESZKEDÉSI ELEMZÉS AZ ÉSZAK-ALFÖLD RÉGIÓBAN

A vizsgálat során a 2019 és 2024 közötti időszakra vonatkozóan az Észak-Alföld régióban az illeszkedési arány stagnáló vagy enyhén csökkenő tendenciát mutatott, ami arra utal, hogy a munkanélküliek jelentős része nem rendelkezik azokkal a kompetenciákkal, amelyekkel az adott időszakban meghirdetett álláshelyek betölthetők lennének (lásd 1. ábra). Az Észak-Alföld régió összesített adatai szerint az aránymutató 2019 és 2024 között nem mutatott lényeges javulást (0,12-ről 0,11-re módosult), ami egyértelművé teszi, hogy a régióban fennálló munkaerőpiaci zavarok nem pusztán mennyiségi természetűek. A mutató alacsony értéke a régió minden vármegyéjében azt jelzi, hogy az álláskereső nem rendelkezik a betöltetlen pozíciókhoz szükséges kompetenciákkal – ez a kvalitatív munkaerőhiány klasszikus esete.

1. ábra: Az egy munkanélküliire jutó betöltetlen álláshelyek aránya az Észak–Alföld régióban

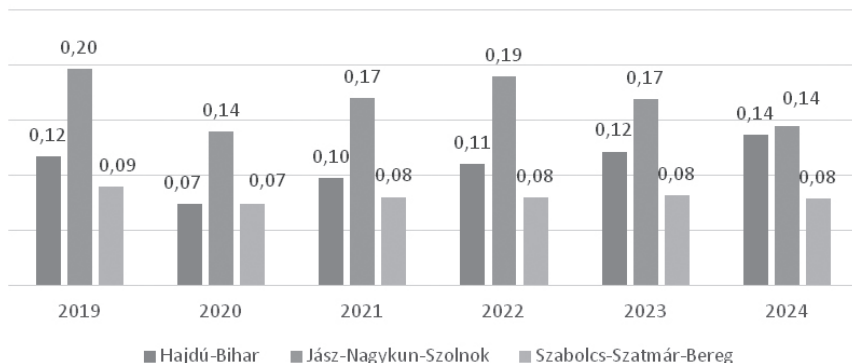
Egy munkanélküliire eső betöltetlen álláshelyek száma
2019 és 2024 között

Forrás: A KSH (2024a) 20.1.2.9. Üres álláshelyek száma és aránya és a KSH (2024b) 20.1.2.5. A nyilvántartott álláskeresők száma, vármegye és régió szerint adattábla alapján (saját szerkesztés).

Hajdú-Bihar vármegyében az aránymutató 2019-ben 0,12 volt, amely a járványidőszak idején (2020) visszaesett 0,07-re, majd fokozatos emelkedésnek indult, 2024-re 0,14-es értéket ért el (lásd 2. ábra). Ez a javuló tendencia összefüggésbe hozható Debrecen erősödő ipari és szolgáltatói szektorával, valamint a Debreceni Egyetem és a helyi szakképzési centrumok képzési kínálatának fokozódó illeszkedésével a munkaerőpiaci igényekhez (CsÁSTYU 2025). Ugyanakkor az érték még így is a strukturális hiányzónak tekintett tartományon belül marad, tehát a kínálat nem fedi le teljes mértékben a keresletet. Ezzel szemben Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében az arány végig stabilan alacsony szinten (0,08) maradt. Ez a megyében hosszú ideje fennálló alacsony iskolai végzettségű és digitálisan kevésbé kompetens munkavállalói csoportok magas arányával magyarázható. A mutató változatlansága azt jelzi, hogy az álláskereső strukturális jellemzői nem alkalmazkodnak a vármegyei gazdaság által kínált pozíciókhoz, ezáltal a régióban kvalitatív munkaerőhiány áll fenn. A szakirodalom alapján ez a típusú hiányhelyzet különösen jellemző azokra a térségekre, ahol a szakképzés és a vállalati igények között tartós szakadék húzódik (FARKAS 2013; GYŐRI 2019; ZERÉNYI 2019).

Egy munkanélkültre eső betöltetlen álláshelyek száma 2019 és 2024 között

2. ábra: Az egy munkanélkültre jutó betöltetlen álláshelyek aránya az Észak –Alföld régió vármegyeiben

Forrás: A KSH (2024a) 20.1.2.9. Üres álláshelyek száma és aránya és a KSH (2024b) 20.1.2.5. A nyilvántartott álláskeresők száma, vármegye és régió szerint adattábla alapján (saját szerkesztés).

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye esetében kezdetben (2019-ben) a mutató viszonylag magas, 0,20 értéket mutatott, amely 2022-ben 0,19-re emelkedett, majd 2024-re 0,14-re süllyedt vissza. Ez a csökkenő tendencia egyfelől arra utalhat, hogy a munkanélküliek száma növekedett, másfelől viszont a szakképzett munkaerő elvándorlása is feltételezhető, ami a térség szolgáltató- és ipari szektorának bővülési potenciálját korlátozza. E mutató csökkenése alapján a vármegye egyre inkább hasonul a régió többi részéhez, a munkavállalók kompetenciáinak illeszkedési problémái fokozódnak.

A 2019 és 2024 közötti periódusban, az Észak-Alföld régióban az üres álláshelyek arányának vármegyei változásai alapján világosan kirajzolódik a képzettség és elvárás közötti illeszkedési zavar. A szakképzés struktúrájának és tartalmának, valamint a felnőttképzési programok irányának átalakítása szükséges ahhoz, hogy a térségi munkaerőpiaci keresletet és kínálatot harmonizálni lehessen. Ezt

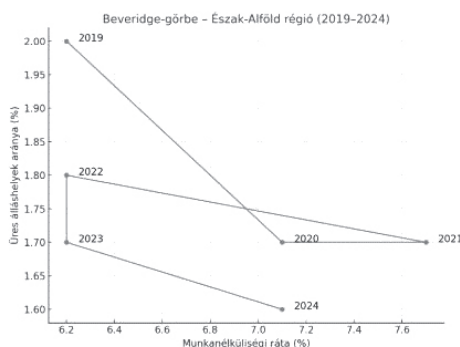
a szakpolitikai válaszoknak térségi szinten kell kezelniük, tekintettel arra, hogy a kvalitatív munkaerőhiány területileg differenciált formában jelenik meg.

BEVERIDGE GÖRBE ALKALMAZÁSA AZ ILLESZKEDÉSI PROBLÉMÁK FELTÁRÁSÁRA AZ ÉSZAK-ALFÖLD RÉGIÓBAN

A Beveridge-görbe a munkaerőpiaci egyensúly vizsgálatának egyik legelterjedtebb grafikus eszköze, amely a munkanélküliségi ráta és az üres álláshelyek aránya közötti kapcsolatot jeleníti meg. A görbe alapfeltevése szerint inverz kapcsolat figyelhető meg a két mutató között: amennyiben a munkanélküliségi ráta csökken, jellemzően nő az üres álláshelyek aránya, hiszen a vállalatok egyre nehezebben találnak szabad munkaerőt – ez a konjunktúra időszakára jellemző jelenség. Recesszió idején ezzel szemben nő a munkanélküliség és csökken az üres álláshelyek száma, mivel a kereslet visszaesik. A Beveridge-görbe alakja és elmozdulásának iránya értelmezhető gazdasági ciklusok tükrében, de a görbe tartós eltolódása vagy „szétesése” a kompetenciahiányból, szerkezeti problémákból és illeszkedési zavarokból fakadó strukturális vagy kvalitatív munkaerőhiányra utalhat (CEDEFOP 2020; ZERÉNYI 2019).

Az Észak-Alföld régió 2019 és 2024 közötti adatai alapján elkészült Beveridge-görbe azt mutatja (lásd 3. ábra), hogy a régióban a vizsgált időszak alatt nem tért vissza a kiindulási egyensúlyi állapothoz, sőt, egy rendszertelen mozgás figyelhető meg. A 2019-es év viszonylag kedvező képet mutatott: a munkanélküliségi ráta 6,2%, az üres álláshelyek aránya 2% körül alakult. 2020-ban azonban a járványhelyzet hatására a munkanélküliség emelkedett (7,1%), miközben az üres álláshelyek aránya visszaesett (1,7%), ami keresletcsökkenésre utal. 2021-ben még tovább nőtt a munkanélküliségi ráta (7,7%), miközben az üres álláshelyek aránya stagnált, ami a munkaerőpiac jelentős torzulását jelzi. A 2022-es és 2023-as évben ugyan enyhült a munkanélküliség (6,2%), de az üres álláshelyek aránya nem növekedett érdemben, sőt 2024-re az arány újra csökkent (1,6%), miközben a munkanélküliségi ráta ismét elérte a 7,1%-ot. Ez arra utal, hogy a térségben nem egyszerű ciklikus váltakozásról van szó, hanem az állás keresők és a meghirdetett álláshelyek között tartósan fennálló kompetencia-illeszkedési zavarokról beszélhetünk.

3. ábra: Beveridge görbe az Észak –Alföld régió releváns munkaerőpiaci adatainak vonatkozásában

Forrás: A KSH (2024a) 20.1.2.9. Üres álláshelyek száma és aránya és a KSH (2025a) 20.2.2.5. Munkanélküliségi ráta, vármegye és régió szerint adattábla alapján (saját szerkesztés)

A diagram alapján az látható, hogy az Észak-Alföld régió munkaerőpiaca a vizsgált időszakban nem volt képes visszatérni az egyensúlyi állapotba, és a görbe mozgása strukturális torzulásokra utal. Ez megerősíti a tanulmány hipotézisét, miszerint a térségi munkaerőhiány jelentős részben kvalitatív jellegű, vagyis a munkanélküliek nem a számuk, hanem a nem megfelelő kompetenciáik miatt nem tudnak elhelyezkedni.

ÖSSZEGZÉS ÉS JAVASLATOK

Az Észak-Alföld régió három vármegyéjére kiterjedő vizsgálat egyértelműen rámutatott arra, hogy a térségben jelentkező munkaerőhiány nem kizárólag mennyiségi természetű, hanem jelentős mértékben kvalitatív jellegű is. A 2019–2024 közötti időszakban az „üres álláshelyek száma / nyilván tartott álláskereső száma” aránymutató tartósan alacsony értéket mutatott, amely arra utal, hogy a munkanélküli álláskereső jelentős része nem rendelkezik azokkal a kompetenciákkal, amelyekkel sikeresen el tudná foglalni a nyitott pozíciókat (TÓTHNÉ – HLÉDIK 2019; CEDEFOP 2020; HORVÁTH 2022). Ezt a megállapítást tovább erősíti a tanulmányban alkalmazott Beveridge-görbe elemzés, amely a munkanélküliségi ráta és az üres álláshelyek arányának változását térképezi fel.

A görbe időbeli alakulása – különösen a görbe „szétesése” és a visszatérés elmaradása a kiinduló egyensúlyi ponthoz – strukturális és minőségi munkaerő-piaci illeszkedési zavarokat jelez. Ez alátámasztja a hipotézist, miszerint a térségi munkaerőpiac fő kihívása nem pusztán az állások száma, hanem az azok betöltéséhez szükséges kompetenciák hiánya. A szakirodalmi háttér és a térségi adatok alapján megállapítható, hogy a kompetenciák strukturált rendszere nemcsak az oktatás modernizálását szolgálja, hanem közvetlen hatással van a foglalkoztathatóságra is (RYCHEN – SALGANIK 2003; POÓR 2016; SZABÓNÉ 2006). A jelenlegi képzési kínálat – különösen a szakképzés és a felsőoktatás – nem képes kellő gyorsasággal reagálni a gazdaság technológiai és szerkezeti átalakulásaira, amely hosszú távon a kvalitatív munkaerőhiány egyik fő forrásává válhat (POÓR et. al. 2016; ZERÉNYI 2019). A helyzet kezelése csak többszintű, egymást erősítő beavatkozásokkal lehetséges. Elsőként elengedhetetlen a kompetenciaalapú tantervi reform, amely az oktatási programokat a munkaerőpiacon releváns kulcskompetenciák – például a digitális írástudás, problémamegoldás, együttműködés és önálló munkavégzés – irányába mozdítja el (CEDEFOP 2020). Ezt támogatná egy rugalmas visszacsatolási rendszer kiépítése, amely képes valós időben követni a térségi gazdasági igényeket és gyors visszajelzést ad a képzési struktúrák számára. Kiemelt jelentőségű továbbá a felnőttképzési és átképzési programok célzott bővítése, különösen a magas munkanélküliségi rátával jellemezhető térségekben. A gyakorlatorientált, munkahelyhez kötött képzési formák alkalmazása hatékony eszköz lehet a munkavállalók gyorsabb átkonvertálására (POÓR et. al. 2016; CEDEFOP 2020). Nem elhanyagolható a gazdasági szereplők és oktatási intézmények közötti együttműködések erősítése sem. A duális képzési rendszerek – amelyek a tanulók számára már a képzés ideje alatt biztosítanak munkatapasztalatot – különösen a közép- és felsőfokú oktatásban járulhatnak hozzá a foglalkoztathatóság növeléséhez. A munkáltatók aktív bevonása a képzési folyamatba lehetővé teszi, hogy a tanulók naprakész, munkaerőpiac-kompatibilis tudással lépjenek be a foglalkoztatásba. E képzési forma tényleges hatásainak értékelése azonban – bár rendkívül releváns – meghaladja a jelen tanulmány kereteit, így jövőbeni kutatási irányként javasolható.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÓDIS, JÓZSEF (2019): Az új szakképzési rendszer célja a rugalmasság. *Demokrata* Interjú Megjelent: 2019.10.30. Elérhető: <https://demokrata.hu/gazdasag/az-uj-szakkepzesi-rendszer-celja-a-rugalmassag-173794/> Hozzáférés: 2025.11.27.
- BOYATZIS, RICHARD E. (1982): *The Competent Manager: A Model for Effective Performance*. New York, Wiley. https://www.researchgate.net/publication/247813294_The_Competent_Manager_A_Model_For_Effective_Performance Hozzáférés: 2025. 07. 13
- BRUNELLO, GIORGIO- WRUUK, PATRICIA (2019): *Skill Shortages and Skill Mismatch in Europe. A Review of the Literature*. IZA Discussion Paper No. 12346. <https://ssrn.com/abstract=3390340> Hozzáférés: 2025. 07. 18
- CEDEFOP (2020): *Insights into skill shortages and skill mismatch in Europe*. Luxembourg, Publications Office of the European Union. https://www.cedefop.europa.eu/files/3075_en.pdf Hozzáférés: 2025.07.20
- CHOMSKY, NOAM (1965): *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge (MA), MIT Press. <https://www.colinphillips.net/wp-content/uploads/2015/09/chomsky1965-ch1.pdf> Hozzáférés: 2025.07.20
- CSÁSTYU, LILLA (2025): Külföldi munkavállalók megjelenése a magyarországi munkaerőpiacon. *Régiókutatás Szemle* 10. évf. 1. sz. 28–46. <https://doi.org/10.30716/RSZ/25/1/3>
- CSEHNÉ, PAPP IMOLA (2013): A munkaerőpiac igényeinek megfelelő oktatási rendszer? In Karlovitz J. T. – Torgyik J. (szerk.): *Vzdelávanie, výskum a metodológia* (Oktatás, kutatás és módszertan). International Research Institute, Komárno, 650–657. <https://www.irisro.org/pedagogia2013januar/0708CsehnePappImola.pdf> Hozzáférés: 2025.07.14
- DELORS, JACQUES (1996): *Learning: The Treasure Within*. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. Paris, UNESCO Publishing. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000109590> Hozzáférés: 2025.07.20
- DOMINEK DALMA LILLA (2021a): Creativity in higher education through the flow channel. *Belvedere Meridionale* vol. 33. no. 4. 5–12. <https://doi.org/10.14232/belv.2021.4.1>
- DOMINEK, DALMA LILLA (2021b): Andragógia-pszichológia – FLOW típusú módszer a felsőoktatásban. Magyar nyelvű Szaktanulmány (Könyvrészlet) Tudományos. In Fodorné Tóth Krisztina (szerk.): *Tanulás – Tudás – Innováció a felsőoktatásban – Reflektorfényben az innováció kihívásai*. Pécs, „MELLearn – Felsőoktatási Hálózat az Életen át tartó tanulásért” Egyesület – Debreceni Egyetem. 209–217.
- DOMINEK, DALMA LILLA et al. (2023): Experiences of digital education from the perspective of students. Digital language learning and flow-based methods in teaching English for law enforcement. *Információs Társadalom* 23. évf. 2. sz. 9–24. <https://doi.org/10.22503/inf tars. XXIII.2023.2.1>
- EUROPEAN COMMISSION (2006): *Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning*. Official Journal of the European Union, L 394/10. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:en:PDF> Hozzáférés: 2025. 07. 10

EUROPEAN COMMISSION (2018): Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. Official Journal of the European Union, C 189/1. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)) Hozzáférés: 2025. 07. 10

FARKAS, FERENC (2001): A kompetenciák fejlesztésének regionális összefüggései és tapasztalatai. *Tér és Társadalom* 15. évf. 3-4. sz. 25–38. https://real.mtak.hu/115530/1/EPA02251_Ter_es_tarsadalom1633.pdf Hozzáférés: 2025. 07. 10

FARKAS, ÉVA (2013): *A szak-és felnőttképzés gyakorlata*. Szeged, JGYPK. <https://mek.oszk.hu/13300/13360/13360.pdf> Hozzáférés: 2025. 04.30

GONZÁLEZ, JULIA – WAGENAAR, ROBERT (2003): *Tuning Educational Structures in Europe: Final Report Phase One*. Bilbao – Groningen, University of Deusto – University of Groningen. https://tuningacademy.org/wp-content/uploads/2014/02/TuningEUI_Final-Report_EN.pdf Hozzáférés: 2025. 07. 13

GYÖRI, ZOLTÁN (2019): Változások a hazai szakképzésben 2004–2019. *Educatio* 28. évf. 1. sz. 105–120. <https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.1.8>

HORVÁTH, SEBESTYÉN (2022): *A munkaerőhiány a legnagyobb probléma a hazai munkaerőpiacon*. Oeconomus Gazdaságtudató Alapítvány. <https://www.oeconomus.hu/oecofocus/a-munkaerohiany-a-legnagyobb-problema-a-hazai-munkaeropiacon/> Hozzáférés: 2025. 07. 18.

KÖVESI, KLARA – KÁLMÁN, ANIKÓ (2020): How to manage the study-to-work transition? A comparative study of Hungarian and French graduate engineering students' perception of their employability. *European Journal of Engineering Education* vol. 45. no. 4. 516–533. <https://doi.org/10.1080/03043797.2019.1622654>

MCCLELLAND, DAVID C. (1973): Testing for competence rather than for intelligence. *American Psychologist* vol. 28 no. 1. 1–14. <https://doi.org/10.1037/h0034092> Hozzáférés: 2025. 07. 18

NFSZ: NEMZETI FOGLALKOZTATÁSI SZOLGÁLAT (2025). <https://nfsz.munka.hu/tart/eszkozta> Hozzáférés: 2025.07.25.

POÓR, JÓZSEF – BENCSIK, ANDREA – FEKETE, IVÁN – MAJÓ, ZOLTÁN – LÁSZLÓ, GYULA (2016): Trendek és tendenciák a magyarországi állami egyetemek HR-rendszereinek továbbfejlesztése területén. *Competitio* vol. 7. no. 2. 115–146. <https://ojs.lib.unideb.hu/competitio/article/view/6942/6444> <https://doi.org/10.21845/comp/2008/2/7> Hozzáférés: 2025. 07. 18

POÓR, JÓZSEF (2016): Humán erőforrások és a technikai, technológiai fejlődés kihívásai a menedzsment-paradigmák tükrében. *Hadtudomány* 26. évf. különszám 35–38. <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2016.26.K.35>

SZERB, LÁSZLÓ – RIDEG, ANDRÁS – KRUSZLIC, FERENC – MÁRKUS, GÁBOR (2019): Kompetencia-alapú versenyképesség-mérés és - elemzés a magyar kisvállalati (mKKV) szektorban. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.29806.77124>

TÓTHNÉ, TÉGLÁS TÜNDE – HLÉDIK, ERIKA (2019): Munkáltatói kompetenciaelvárások vizsgálata piaci környezetben. *Competitio* 18. évf. 1-2. sz. <https://doi.org/10.21845/comp/2019/1-2/3> Hozzáférés: 2025. 07. 18

KOVÁCS, ILDIKÓ ÉVA – KAROLINY, MÁRTONNÉ – POÓR, JÓZSEF (2020): HRM gyakorlatok regionális és hazai jellegzetességei nemzetközi összehasonlításban. In *Menedzsment válaszok a XXI. század gazdasági és társadalmi kihívásaira*. Budapest, Inform Kiadó és Nyomda Kft. 93–106. <https://doi.org/10.18515/DBEM.M2020.n01.ch07>

KSH ADATTÁBLA (2024a): 20.1.2.9. Üres álláshelyek száma és aránya a munkáltató székhelyének elhelyezkedése szerint. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0091.html Hozzáférés: 2025.07.27.

KSH ADATTÁBLA (2024b): 20.1.2.5. A nyilvántartott álláskeresők száma, vármegye és régió szerint. Elérhető: https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0087.html Hozzáférés: 2025.07.27.

KSH ADATTÁBLA (2025a): 20.2.2.5. Munkanélküliségi ráta, vármegye és régió szerint. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0171.html Hozzáférés: 2025.07.27.

KSH MÓDSZERTAN (2025b): Módszertan. https://www.ksh.hu/gyik_modszertan Hozzáférés: 2025.07.27

RYCHEN, DOMINIC SIMON – SALGANIK, LAURA Hersh (2003): *Key competencies for a successful life and a well-functioning society*. Göttingen, Hogrefe & Huber.

https://www.deseco.ch/Key_Competencies_for_a_successful_life.pdf Hozzáférés: 2025. 07. 15

SHAH, CHANDRA – BURKE, GERALD (2003): Skills shortages: Concepts, measurement and implications. Melbourne, Monash University, CEET.

https://www.researchgate.net/publication/241141748_Skills_shortages_concepts_measurement_and_implications Hozzáférés: 2025. 07. 18

SZABÓNÉ, BERKI ÉVA (2006): A kompetencia alapú fejlesztés, képzés közösségi igénye. *Társadalom és gazdaság* 28. évf. 2. sz. 203–223. old. <https://doi.org/10.1556/tarsgazd.28.2006.2.5> Hozzáférés: 2025. 07.05

SZABÓ, FANNI (2012): A foglalkoztatás alakulása az Észak-alföldi régióban. *Agrártudományi Közlemények* 47. évf. <https://share.google/yTzdnKTj4KGTGs62l> Hozzáférés: 2025.07.25.

WAGENAAR, ROBERT (2007): Competences and Learning Outcomes: A Pan-European Model. *Tuning Journal for Higher Education* 1. évf. no. 1. 33–60. [https://doi.org/10.18543/tjhe-1\(2\)-2014pp279-302](https://doi.org/10.18543/tjhe-1(2)-2014pp279-302)

ZERÉNYI, KÁROLY (2019): A munkaerőhiány jellemzése itthon és külföldön. *Prosperitas* 6. évf. 2. sz. 95–115. http://dx.doi.org/10.31570/Prosp_2019_02_5 Hozzáférés: 2025.07.25.

CZAUN ORSOLYA

czaunorsi@gmail.com
hallgató (KRE BTK)

A városkutatás különböző aspektusai

Various aspects of urban research

HÖRCHER FERENC – TÓTH KÁLMÁN (szerk.): A város mediális lenyomatai. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2024.

DOI 10.14232/belv.2025.3.7
<https://doi.org/10.14232/belv.2025.3.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Czaun Orsolya (2025): A városkutatás különböző aspektusai. Recenzió. Belvedere Meridionale vol. 37. no. 3. pp 111-116.

ISSN 1419-0222 (print)
ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)
www.belvedere-meridionale.hu

Hörcher Ferenc és Tóth Kálmán szerkesztésében jelent meg A város mediális lenyomatai című tanulmánykötet, amely a 2022. október 27–28-án tartott, A város megjelenítésének mediális változatai – Humán tudományok, építészet, kommunikációelmélet című konferencia előadásain alapul. A konferenciát az NKE Eötvös József Kutatóközpont Politika- és Államelméleti Kutatóintézete szervezte, amely évek óta folytat kutatásokat a városelmélet és a városi terek tudományos megközelítése terén. A kötet sokszínűsége és tematikai gazdagsága már a szerkesztők előszavában is kirajzolódik: a városkutatás politikai, történeti, filozófiai, irodalmi és építészeti olvasatai egyaránt helyet kapnak benne, így átfogó betekintést nyújtanak a város mint humán és társadalmi tér komplex értelmezéseibe.

A tanulmánykötet több tematikus szekcióra tagolódik, köztük történeti, irodalmi, filozófiai és szociológiai fejezetekkel. A kötet első szekciója Gálffy László *Vízparti terek átalakulásának néhány jellegzetessége a középkori városokban francia, német és magyar példák alapján* című

tanulmányával nyit. Azt az igen fontos témakört járja körül, hogy milyen szerepet töltött be a folyó egy város fejlődésében. A szerző kifejti, hogyan vált a 12. századtól a város egyre fontosabb részévé a vízpart, valamint hogyan formálta egységgé a védelmet. Kitér arra is, mekkora jelentőséggel bírt egy város urbanizációjában a híd, ami nem csak a közlekedésben játszott fontos szerepet, de a kereskedelemben is. Fontos pontja a tanulmánynak a vízpartok gazdaságra és az egyházi intézményekre gyakorolt hatásának bemutatása.

A történeti szekciót G. Etényi Nóra *Veduták, államelmélet és hosszú távú emlékezet Buda 1686-os ábrázolásain* című írása folytatja, amely jól érzékelteti a kor oszmánellenes propagandáját. Kiemeli, hogy a korszakban miként juttatták el a különböző röplapok az információt az olvasni tudó és az analfabéta közösségek számára is. Körültekintően magyarázza el a veduta műfajának lényegét és annak alkalmazását Buda 1686-os ostromának propagandisztikus bemutatásában. A tanulmány nem csak a városábrázolásokkal foglalkozik, de a témakört politikai, hadtörténeti és emlékeztörténeti szempontból is körbe járja.

Budapest és városrészei kiemelt szerepet kapnak a tanulmánykötetben, hiszen több szerző is a főváros történetét, társadalmi folyamatait vagy kulturális reprezentációit vizsgálja. Már a harmadik tanulmányban megjelenik Budapest: Ábrahám Barna elemzi a szlovák és román közösségek helyzetét a nagyobb városokban, de főképp Budapesten belül. *A magyar nemzetállam városai idegen szemmel – a dualizmus kori szlovák és román elitiek nézőpontjai* című munkájában kitér a két nemzetiség élethelyzetére és megítélésére a 19. század folyamán. Remekül bemutatja a szlovák és román városképet, valamint azt, hogy a két nemzetiség milyen nehézségekkel küzdött Budapesten. Jól kivehető a nemzetiségek bonyolult és ambivalens viszonya a dualizmus kori magyar városokkal, különös tekintettel a közösségek beilleszkedési nehézségeire. Kitér a szlovák irodalom paradoxonára, a szlovák nemzet alapjait képző falura, valamint Bukarest megítélésére is. A Budapestet vizsgáló munkák között külön figyelmet érdemel Kalmár Miklós *A pusztulás traumája, az újjáépítés reménye* című munkája. A szerző Budapest II. világháború utáni városrendezését és újjáépítését vizsgálja, kiemelve a város jelentős károsodását és az újjáépítési megközelítések fejlődését. Lényeges pontja a munkának, hogy a fent említett témakört politikai és társadalmi kontextusban is értelmezi, és az, hogy bemutatja, a városfejlesztés miként fonódott össze a politikai ideológiáival. Rávilágít, hogyan változtak a tervek a gazdasági realitások és a politikai prioritások függvényében. A kutatása célja továbbá, hogy elemezze a városfejlesztés szerepét az új politikai rendszer legitimálásában és a „szocialista főváros” kialakításában.

Az irodalmi szekcióban is található olyan tanulmány, amely említést tesz Budapestről, pontosabban annak egyik részéről, Óbudáról is. Hörcher Ferenc által készített *Halász Gábor Óbuda-képe 1935-ből: városi táj és közösségi emlékezet* című munka végig vezeti az olvasót, miképpen mutatja be írásán keresztül Halász Gábor Óbudát és annak történetét. A remek elemzés nem csak kiegészítés gyanánt segítheti az olvasót az irodalmi munka értelmezésében, de bővíti azt olyan információkkal és eseményekkel is, melyeket Halász Gábor már nem papírra vetni, de kötődnek Óbuda történelméhez. Emellett kitér arra is, hogy a kortárs írók hogyan vélekedtek Halász Gáborról, valamint külön foglalkozik az óbudai zsidóság történetének lezárulásával. A következő két tanulmány már eltérő megközelítésből közelít Budapesthez. Mester Béla tanulmánya a kulturális emlékezet kulcsfogalmainak elméleti értelmezését vizsgálja vizuális elemzések segítségével. Az *Agora vagy közpark? A 19. századi Budapest urbanisztikai dilemmája* című tanulmány rávilágít az olyan kulcsfogalmak, mint az „emléknyom” magyarrá fordításának fontosságára, hogy a magyar

olvasók számára megkönnyítse a megértést. Emellett egy új megközelítést is kínál azáltal, hogy a városi terek vizuális reprezentációját elemzi történelmi kontextusban a kulturális emlékezetben belül. A tanulmány elmélyül a városi környezetek kulturális emlékezetben betöltött szerepében, és a nyilvános filozófia kialakulását történelmi kontextusban vizsgálja. A kötet utolsó tanulmánya amely Budapesttel foglalkozik Horváth Csabától származik, aki az „*Ez a város egy távoli bolygó.*” *A nyolcvanas évek magyar undergroundjának Budapest-képe* című munkáján keresztül tárja fel az olvasó számára az 1980-as évek magyar underground zenei kultúrájának Budapest-képét. A szerző célja nem a korszak Budapestjének realiztikus ábrázolása, hanem annak vizsgálata, hogy a dalszövegek hogyan jelenítik meg a várost fikcionális térként, és miként illeszkednek a modern és posztmodern városábrázolási hagyományba. A tanulmány kiemeli, hogy a város mint kulturális konstrukció mindig is szimbolikus jelentőséggel bírt. A tanulmány hangsúlyozza a város szerepének kettősségét: egyrészt valós földrajzi hely, másrészt kulturális tér, amely az alternatív zeneiségben a szociális és politikai elnyomás elleni tiltakozás szimbólumává válik.

Más nagyobb magyar városok is helyet kapnak a kötetben, ilyen például Pozsony, melyet Jókai Mór írásain keresztül kíván bemutatni Vesztróczy Zsolt. *A sokarcú város: Pozsony képe Jókai Mór munkáiban* című tanulmányban ismerteti miként hatott Pozsony városa Jókai Móra és regényeire egyaránt. Részletesen kifejti, hogyan jelent meg a város Jókai regényeiben, valamint a település életében milyen történelmi eseményeket tartott kiemelendőnek az író. A tanulmány korszakokra és témákra tagolódik, ami segíti a mélyebb megértést. Debrecen is megjelenik a könyvben Kúspér Judit munkáján keresztül. *A városok identitása – Imaginárius terek mint az önazonosság kódjai* Szabó Magda regényeiben a szerző Szabó Magda *Régimódi történet* című regényében a narratív identitást, az emlékezet és a városi terek közötti bonyolult kölcsönhatást vizsgálja. Leírja, miként formálódnak a regény cselekménye folyamán a női szereplők identitásai és lehetőségei Debrecen fizikai tereiben. Emellett arra is kitér, hogy a vallási meggyőződések, különösen a kálvinizmus, hogyan befolyásolják a nemi szerepeket és a társadalmi elvárásokat a 20. század eleji Debrecenben. Kiemeli azt is, hogy a családról szóló történetek feltárása miként képes lehetővé tenni az önmegértést és az identitás kialakulását.

A tanulmánykötet nem korlátozódik Magyarországra vagy Budapestre: több európai nagyváros is megjelenik egyes írásokban, köztük Párizs, Berlin vagy éppen Velence. Párizs város-történeti szempontból megkerülhetetlen, hiszen a történelem során gyakran szolgált modellként más városok számára, így a tanulmánykötetben is helyet kapott Bartha-Kovács Katalin tanulmánya. Pillanatképek a 18. század végi Párizsról: Louis Sébastien Mercier *Tableau de Paris* című írásának elemzése című munkája Louis Sébastien Mercier 1781 és 1788 között megjelent *Tableau de Paris (Párizs képe)* című művét elemzi, mely a forradalom előtti Párizs irodalmi és esztétikai megjelenítését kívánja bemutatni. A munkában a szerző kitér a mű különböző aspektusaira, valamint az író által kiemelt részek fontosságára is. Berlin Szijártó Zsolt tanulmányán keresztül kerül a kötet fókuszába. A *Nagyváros és migráció önéletrajzi filmekben elbeszélve – Berlin a berlini magyar filmek nézőpontjából*, az 1970-es évek végi és az 1980-as évek elejei Nyugat-Berlinbe emigrált magyar filmek tapasztalatait vizsgálja. Három dokumentumfilmre összpontosít, amelyek a migrációt és a városi életet különböző generációs nézőpontokból mutatják be. A tanulmány azt elemzi, hogy a filmkészítők hogyan használták munkáikat arra, hogy feldolgozzák migráns tapasztalataikat, és hogyan alkottak narratívákat a diaszpóra életéről. A kutatás a filmkészítőkkel készített interjúkra, valamint vizuális és szöveges dokumentumok

elemzésére támaszkodik, hogy rekonstruálja a kor kulturális színterét, ezzel tovább színesítve a tanulmány szerkezetét. A kötet európai kitekintését tovább árnyalja Balga Nóra tanulmánya, *Olasz városok metaforikus képe a 20. századi magyar irodalomban: Velence*, amelyben értelmezi, hogy hogyan jelenik meg Velence képe a 20. század eleji magyar irodalomban, és miért ezek az aspektusok kerülnek előtérbe az elbeszélésekben. Említésre kerül a város misztikussága, fejlődésének folyamata és vonzerejének forrása is. Végigveszi a szerző, milyen metaforikus jelentéseket társítottak a magyar írók Velence városához. Kiemelt figyelmet szentel a pszichogeográfiának, mely fogalmat értelmezi és rávetíti Velence helyzetére. A városelméleti megközelítést képviseli Kovács Gábor tanulmánya, *A gép és a kert – A metropolisz és a regionális város Lewis Mumford gondolatvilágában*, városelméleti megközelítést alkalmaz, és Lewis Mumford modernitásról, városfejlődésről és ökológiai kérdésekről alkotott nézeteit elemzi. A tanulmány feltárja Mumford nézeteit az első világháború utáni amerikai civilizációról, kiemelve annak szerkezetével és mindennapi életével kapcsolatos kritikákat. Emellett reflektál Mumford 1920-as évekbeli írásaira, amelyekben a progresszizmus összeomlását és a modern civilizáció válságát kérdőjelezi meg. Tárgyalja Mumford városfejlesztéssel kapcsolatos ökológiai szemléletét is.

A kötet több szempontból is foglalkozik a 19. századi irodalom egyik meghatározó alakjával, a *flâneur*-rel. Két tanulmány – Tüskés Anna és Horváth Péter munkái – különböző szerzők szemszögéből értelmezi ezt a modern nagyvárosi szereplőt és annak kulturális jelentőségét. Horváth Péter *A flâneur Párizs passzázsain: Walter Benjamin elemzése az árukapitalizmus korának modern városélményéről* című munkájában nagyobb hangsúlyt kap a *flâneur*, és annak a tömeggel való kapcsolata. Kiemeli az esztétikai élmény pszichológiai alapjait és szembeállítja azt a tömeggel való azonosulás folyamatával. Fontos pontja a munkának, hogy a *flâneur* nem csak megfigyelő, de részt is vesz a tömegben. Tüskés Anna – mint az irodalmi szekció részeként - *Balázs Ákos a budapesti és tiszapócsi (polgári) flâneur Rab Gusztáv Utazás az ismeretlenbe* című regényében részletesen elemzi magát a regényt, és annak főszereplőjét Balázs Ákost. Bemutatja Rab Gusztáv hiteles korrajzát, amely a kitelepítettek sorsával is foglalkozik. Kitér a mű külföldi fogadtatására, és arra is, miként egyszerűsítették és rövidítették le a munkát a különböző fordításokban.

A kötet további szekciói újabb és újabb nézőpontokkal gazdagítják a város értelmezési lehetőségeit. Olyan tanulmányok is megtalálhatóak mint például Tóth Kálmán nevéhez köthető Kis János, kevésbé ismert, de annál jelentőségteljesebb író munkájának az elemzése, amelyet *A város mint a csiszoltság színtere Kis János szuperintendens Emlékezései életéből* című tanulmányában tesz meg. Kis János a 19. században élt és alkotott, –és mint az a tanulmányból is kiderült–, remekül tudta bemutatni a városi és a vidéki lét közötti különbségeket. A szerző végigveszi Kis János életének fontosabb eseményeit, melyeket Emlékezései életéből című írásában is megörökített. Ez a munka remek képet ad a korszak városairól, és tiszteleg Kis János írói pályája előtt is. Az irodalmi szekcióban megtalálható Hörcher Eszter Éva *Zárt és nyitott terek Tóth Krisztina prózájában* című tanulmánya is. A szerző célja a térbeli reprezentációk és konstrukciók elemzése Tóth Krisztina prózai műveiben, különösen az Akvárium és A majom szeme című regényeiben. A kutatás azt vizsgálja, hogy Tóth hogyan használja az építészeti és szimbolikus fogalmakat az emlékezet, az identitás és a társadalmi dinamika témáinak városi környezetben történő feltárására. A tanulmány arra összpontosít, hogy a szerző hogyan ábrázolja a fizikai és mentális terek összekapcsolódását, és hogy ezek az ábrázolások hogyan tükröznék szélesebb társadalmi kérdéseket.

A könyv harmadik szegmense, – amely filozofikus diskurzusokat tartalmaz –, Óbis Hajnalka *Pusztuló városok és épülő város Augustinus De civitate Dei című művében* című tanulmánnyal indít. A munka fő célja Augustinus „Isten városa” koncepciójának vizsgálata, ahogy azt a *De civitate Dei* című alapvető művében bemutatta. A kutatás Augustinus válaszát elemzi Róma Kr. u. 410-es kifosztására és az ezt követően kidolgozott keresztény történelem- és társadalomértelmezést. A tanulmány feltárja, hogyan értelmezte újra Augustinus a római történelmet keresztény szemszögből, új perspektívát kínálva az időről, a civilizációról és az emberi lét céljáról. A munka végezetül rávilágít arra, hogy Augustinus műve hogyan biztosított a keresztényeknek teológiai kontextust a korabeli események megértéséhez. Ehhez a szekcióhoz köthető Smrcz Ádám *A fórum szerepének metamorfózisai – Camillo Sitte* című tanulmánya, amely azokat a várostervezési projekteket vizsgálja, amelyek célja az volt, hogy lehetőségeket és zökkenőmentes közlekedést biztosítsanak a városban vagy annak környékén letelepedő lakosok számára. Kiemeli, hogy az utcák északi végén lévő parkok létrehozásának célja a helyiek életminőségének javítása volt a friss levegő és a zöld környezet révén. Továbbá bemutatja Camillo Sitte osztrák építész és várostervezőt, aki bírálta az európai városokban uralkodóvá váló modern városszerkezeteket. A tanulmány kiemeli Sitte kritikáját a modern várostervezéssel szemben, és a városok egyedi identitásának megőrzése érdekében a hagyományos közterek megtartása mellett érvelt. Várostervezés és az ezzel kapcsolatos gondolatok más tanulmányban is helyet kapnak. Körmendy Imre *Gondolatok a városról Illyés Gyula írásaiban* című munkája az író városokról és városi életéről szóló írásait vizsgálja, emellett feltárja és kiemeli várostervezéssel, építészettel, valamint a városok és a természet kapcsolatával foglalkozó éles megfigyeléseit. Illyés Gyula munkáiban nagy hangsúlyt fektet a természet fontosságára, melyet Körmendy Imre is kifejt. A tanulmány rávilágít arra, hogy Illyés irodalmi szemlélete milyen értékes meglátásokkal szolgál a várostervezők és építészek számára, valamint azt sugallja, hogy a különböző nézőpontok figyelembevétele, –beleértve az írók és művészek nézőpontját is–, élhetőbb városi környezethez vezethet.

A terek és azok hatásaival három tanulmány is foglalkozik különböző aspektusokból. Moravánszky Ákos írásának célja a városi tér különböző dimenzióinak megértése és ábrázolása. *A város dimenziói* címmel ellátott munka három kategóriába sorolja a teret és nagy figyelmet fordít annak különböző vizsgálataira is. A szerző irodalmi és művészeti megközelítésekkel is él, ezzel még sokszínűbbé téve az elemzést. Az értekezés külön kiemeli a modern városi élet vizuális és akusztikai tapasztalatait, például a zajok, fények és építészeti formák szerepét a városlakók élményeiben. Összességében a tanulmány arra törekszik, hogy bemutassa, hogy a városi tér megélése és művészi ábrázolása jelentősen alakítja a város tervezését és a városról alkotott képet. Az irodalom és a művészet képes arra, hogy olyan aspektusokat is megragadjon, amelyeket a tervek vagy térképek nem tudnak ábrázolni. Szintén a terek hatásait vizsgálja Wettstein Domonkos által írt és a *Tájsebek – Pilinszky János evangéliumi esztétikája a városépítészeti perspektívájában*. A munka a 20. század traumáinak városi terekre gyakorolt hatását vizsgálja, különösen Pilinszky János evangéliumi esztétikájával összefüggésben. Párhuzamot von a történelmi események lenyomatai és az ember testén található sebhelyek között, melyet „tájsebek” -nek nevez. A tanulmány különösen Berlin és Budapest példáin keresztül mutatja be, hogyan kezelhetők ezek a történelmi sebek a városépítészeti és a közösségi emlékezet szempontjából. Az értekezés arra jut, hogy a városi tájak „sebeit” nem feltétlenül kell eltüntetni, hanem integrálni lehet őket a város jelenébe és jövőjébe, miközben új esztétikai perspektívák nyílnak meg az emlékezés és a térhasználat terén. Bodnár

László Tér és narratíva összefonódása Kieślowski sorozatának lakótelepén című elemzése már a tér fontosságát és befolyásoló tényezőjét emeli ki. Krzysztof Kieślowski „Tízparancsolat” című filmsorozatának lakótelepi környezetét vizsgálja, amely kulcsszerepet játszik a karakterek erkölcsi döntéseiben és azok következményeiben. A szerző bemutatja, hogy a sorozat lakótelepe nem csupán háttérként szolgál, hanem aktívan formálja a cselekményt és hozzájárul a karakterek életének traumáihoz. A tanulmány kulcspontra az, hogy Krzysztof Kieślowski „Tízparancsolat” című filmsorozatában a lakótelep nem csupán fizikai környezet, hanem a karakterek életére és erkölcsi döntéseire aktívan ható tényező.

A tanulmánykötet olyan fontos témákat is megszólaltat mint a városantropológia vagy a műemlékvédelem. Dobák Judit *Mintatelep – Városantropológiai felvetések* című tanulmánya a helyi sajtóban és tudományos fórumokon a munkavállalókra, különösen az acélmunkásokra összpontosító média-megjelenéseket vizsgálja. A munkájában Dobák Judit szemügyre vesz és megvizsgál olyan kiadványokat, mint a „Bányászati és Kohászati Lapok” és „A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye”, melyek cikkei nem csak technikai témaköröket, de a munkások életmódját és életkörülményeit is tárgyalják. Kiemelt példának a szerző a diósgyőri lakótelep jelentőségét hozza fel, melyet részletesen vizsgál. A vizsgált időszak tíz évet ölel fel, amikor jelentősen nőtt a műszaki érdeklődés a munkásszállások iránt. A műemlékvédelem minden város életében elengedhetetlen kérdéskör, melyre szegmens Enzt Géza *Város és műemlékvédelem – magyar példák* című munkája is felhívja a figyelmet. A magyarországi műemlékvédelmet és annak fejlődését mutatja be az 1950-es évektől az 1980-as évekig. Azért is lényeges erről a területről beszélni, mivel enélkül az épületek, szobrok és egyéb emlékek áldozatul eshetnek a modern kor terjeszkedésének és akár rombolásának is. A tanulmány kiemeli, hogy milyen átfogó erőfeszítések és kezdeményezések történtek a korszakban a műemlékvédelem fejlődésének érdekében. Enzt Géza több példát is felhoz, melyek kifejezetten sokat hozzatettek az épületek történetének elemzéséhez is. A szerző azzal a kérdéssel zárja tanulmányát, hogy miért akadt el ez a lendület az 1980-as években, és miért volt nehéz folytatni az 1989-es politikai változások után.

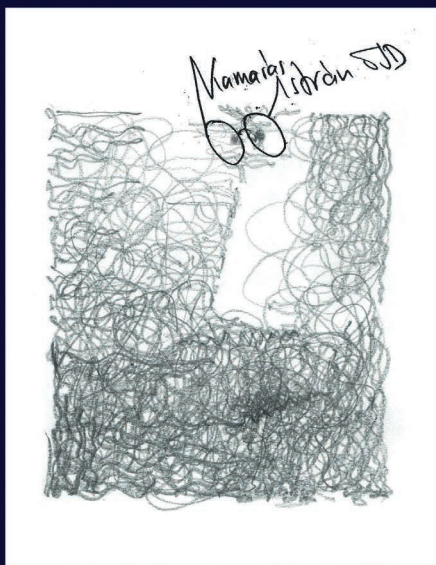
A kötet utolsó tanulmánya Maksa Gyula nevéhez köthető, aki *Yop City – Mediatizáltság és városi tér az Aya de Yopougon* című grafikus regénysorozatban című elemzésében arra törekszik rávilágítani, hogy milyen hatással van a sorozatra a városi tér és a mindennapi élet reprezentációja, valamint a globalizált médiakultúra. Az „Aya de Yopougon” egy modernizálódó afrikai városi életet ábrázol, amely szembe helyezkedik a nyugati világban elterjedt sztereotípiákkal, valamint bemutatja az ottani mindennapokat a médiakultúrával átszőtt városi térben. A sorozat szereplői saját problémáikat és társadalmi helyzetüket gyakran a populáris kultúra, például szappanoperák és televíziós műsorok kontextusában értelmezik. A városi tér, a modernizáció és a globalizáció ábrázolásával a grafikus regény hozzájárul az afrikai kultúra modern és posztmodern ábrázolásához a globális médiatérben.

A konferenciakötet sokszínűsége és kidolgozottsága figyelemre méltó. A tanulmányok különböző tudományterületekről érkeznek, de közös bennük a városi tér iránti érzékenység és az elemzések magas színvonala. A kötet egyszerre tudományos igényű és széles olvasóközönség számára is hozzáférhető: a témában jártas kutatók számára átfogó, inspiráló alpmű, az érdeklődők számára pedig izgalmas és sokrétű olvasmány. A város mediális lenyomatai című konferenciakötet remek alapot biztosít a kutatók számára a téma bővebb értelmezéséhez, valamint fogyaszthatósága miatt a témában érdeklődő olvasók számára is megfelelő élményt nyújt.

MEGJELENT!
KAPHATÓ A KIADÓNÁL:
terjesztes@belvedere.meridionale.hu

Friesz-Kovács Kamilla
Kamarás István OJD

Az ember csak úgy belepottyan
a történelembe

Egy szociológus élettörténete

MEGJELENT!
KAPHATÓ A KIADÓNÁL:
terjesztes@belvedere.meridionale.hu

Támba Renátó

A TÖVISHÚZÓTÓL AZ ÚTTÖRŐKIG

Gyermekekortörténeti
ikonográfiai tanulmányok

